ئۇرتوقماقنىڭ ئاقىۋىتى

(تاللانغان بالىلار چۆچەكلىرى)

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت - فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكتىرون ئۈن - سىن نەشرىياتى

مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: تۇردىھاجىم تۇرغۇن

ئەلىپبەدا ئاۋازلىق ئوقۇشلۇقلىرى

ISBN 978-7-89415-023-3

هۆرمەتلىك ______________ گە:

____

____

____

____

______________ دىن تەقدىم

-يىلى -ئاينىڭ -كۈنى

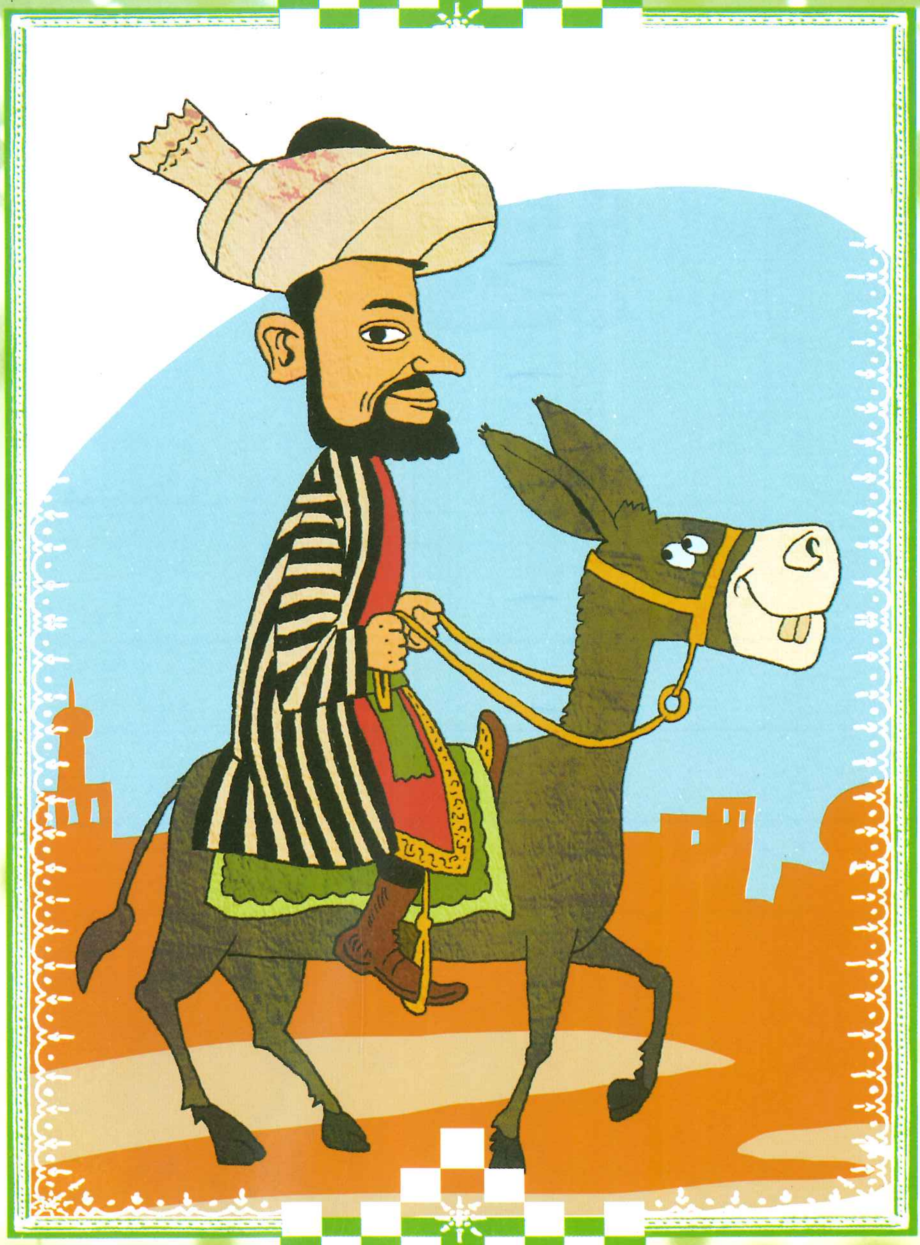

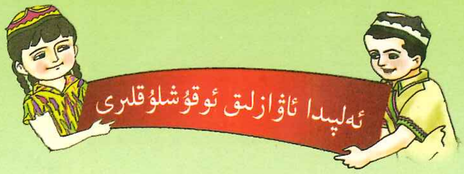

ئۇرتۇقمانىڭ ئاقىۋىتى

(تاللانغان باللار چۆچەكلىرى)

تۈزگۈچى: تۇرسۇن قادىر

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: خاسىيەت ئىبراھىم
مەسئۇل كوررېكتورى: ئابدۇرېھىم ئابلىمىت
مۇقاۋا ۋە بەت لايىھەلىگۈچى: تۇردىھاجىم تۇرغۇن
قىستۇرما رەسىمنى سىزغۇچى: ئادىلجان ئابلىز

ئەلپىدا ئاۋازلىق ئوقۇشلۇقلىرى

«ئۇر توقماق»نىڭ ئاقىۋىتى

(تاللانغان باللار چۆچەكلىرى)

تۈزگۈچى: تۇرسۇن قادىر

نەشر قىلغۇچى: شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى ئىقتىساد ـ تېخنىكا تەرەققىيات رايونى پەن ـ تېخنىكا باغچە يولى 5 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830026
تارقاتقۇچى: شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى
باسقۇچى: شىنجاڭ بايى باسما زاۋۇتى
فورماتى: 787 × 1092 مىللىمېتىر، 1/16
باسما تاۋىقى: 117.75
نەشرى: 2015 ـ يىلى 2 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
بېسىلىشى: 2015 ـ يىلى 7 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: ISBN 978 - 7 - 89415 - 023 - 3
ئومۇمىي باھاسى: 490.00 يۈەن (جەمئىي 20 كىتاب ۋە چەكمە قەلەم)

مۇندەرىجە

ئاق يۈز بۆجەنىڭ يەسلىگە بېرىشى 1
ئېشەك مىنگەن پادىشاھ 4
ئات خاننىڭ مۈڭگۈز تەقسىماتى 11
چۆچەك خالتىسىنىڭ رىۋايىتى 18
قاراقاشلىق ئوغۇل 23
بوۋاينىڭ ھەسرىتى 31
موزاي بىلەن تەخەينىڭ يۈگۈرۈش مۇسابىقىسى 36
«يالغانچى بالا»نىڭ كارامىتى 42
ئۇر توقماقنىڭ ئاقىۋىتى 47
شوخباشنىڭ ئورمان سەيرى 50

باللار چۆچەكلىرىدىن تاللانما

لوقمان ھەكىم 58
ھۈۋقۇش 62
ئالما ھەققىدە رىۋايەت 66
تايچاقنىڭ تۇغۇلغان كۈنى 70
ئارغىماقنىڭ پاراستى 76
ئانا توشقان بىلەن بالا توشقان 80
ھۈۋقۇش بىلەن ھۆپۈپ 82
خاسىيەتلىك ئالما 86
ھۆپۈپ پادىشاھ 93

ئاق يۉز بۆجەننىڭ يەسلىگە بېرىشى

بۇرۉن قاراقاش دەرياسى بويىدىكى بىر تەرىپى تەكلىماكان چۆلىگە، يەنە بىر تەرىپى بۇغدا كۆلىگە تۇتىشىدىغان ياپيېشىل چۆپلۆكتە ئاق يۉز ئىسىملىك بىر بۆجەن ياشايدىكەن.

بىر كۉنى ئەتىگەندە ئاق يۉز كۉندىلىك ئادىتى بويىچە دوستلىرىنى ئىزدەپ چۆپلۆككە چىقىپتۇ. دوستلىرىنى ھېچ يەردىن تاپالماپتۇ. ئۇ نۇرغۇن جايلارنى كېزىپتۇ. ھەركۉنى بىللە سۇغا چۆمۉلۉپ، بىللە قۇمغا كۆمۉلۉپ ئوينايدىغان سىرداش دوستلىرىنىڭ مەھەللىدىن تۇيۇقسىز يوقاپ كېتىشى ئاق يۉزنى قاتتىق ساراسىمىگە ساپتۇ.

ئانا بالىسىغا، موزاي كالىسىغا ئەگەشكەندەك، ھەممىدە بىللە يۉرۉپ، ھەممىنى بىللە كۆرۉپ كۆنۉپ قالغان ئاق يۉز، تايچاقنى ئىزدەپ تاغقا تۆت قېتىم چىقىپتۇ. بوتىلاقنى ئىزدەپ باغقا بەش قېتىم كىرىپتۇ، يەنە تاپالماپتۇ. ئەتىگەندىن كەچكىچە دوستلىرىنى ئىزدەپ ھارغان ئاق يۉز ئۆز-ئۆزىگە:

تاغنى بويلاپ زېرىكتىم،
باغنى بويلاپ زېرىكتىم.
كۆرۉنمەيدۉ دوستلىرىم،
يالغۉز ئويناپ زېرىكتىم.

دەپ قوشاق قېتىپتۇ. ئىچى پۇشۇپ قېرى جىگدىنىڭ كۆتىكىگە مىنىپ ئولتۇرۇپتۇ. دوستلىرى بىلەن كېپىنەكتەك قوغلىشىپ، ئارغامچىدەك تولغىشىپ ئوينىغان چاغلىرىنى ئەسلەپ دوستلىرىنى قاتتىق سېغىنىپتۇ.

ئاق يۉزنىڭ سۇغا چۆشكەن قەغەزدەك بوشاپ، توپا باسقان پەغەزدەك بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرگەن شامال موماي ئۇنى نوقۇپتۇ:

نېمە بولدى بۆجەن قىز،
يوقلاپ كەلدۉق سېنى بىز.
كۆرۉنسەن پەرىشان،
دەردىڭ بولسا ئېيتقىن تېز.

ئاق يۇز بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىسا كۆز ئالدىدا شامال موماي نەۋرىلىرى بىلەن ئۆزىگە قاراپ تۇرغۇدەك. ئەتىگەندىن بېرى دەردىنى تۆكۈشكە دوست تاپالماي ئىچى ئاچچىققا تولۇپ كەتكەن ئاق يۇز، شامال مومايغا دوستلىرىنى ئىزدەپ تاپالمىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ يالغۇز يۈرۈپ ئىتتەك زېرىكىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ، بوغۇلۇپ يىغلاپتۇ. شامال موماي ئىللىق مېھرى بىلەن ئاق يۇزنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپتۇ:

قىزىم ئاق يۇزخان،
بولما پەرىشان.
بېرىپ چوڭلاردىن،
سوراپ باق چاپسان.

ئاق يۇز شامال مومايىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ خۇشاللىقىدىن بۇرگىدەك سەكرەپ، تۆگىدەك توختاپتۇ. ئەتىگەندىن كەچكىچە دوستلىرىنى نىشانسىز ئىزدەپ ئاۋارە بولغۇچە چوڭلاردىن سوراپ بېقىش ئەقلىگە كەلمىگەن ئاق يۇز شامال مومايغا تەكلىماكاندىكى قۇمدەك كۆپ رەھمەت ئوقۇپتۇ. شامال مومايىنىڭ چوڭ نەۋرىسى ئۇچقۇرغا مىنىپ مەھەللىگە قاراپ يۈرۈپتۇ. دېگەندەك مەھەللە ئېغىزىدا ئاق يۇزگە قوي ھەدە ئۇچراپتۇ. ئاق يۇز خۇشاللىقىدىن قوي ھەدىنىڭ ئالدىنى توسۇپ سوراپتۇ:

توختاپ تۇرۇڭ قوي ھەدە،
خوپ كۆرۈشتۇق بۇ يەردە.
يالغۇز يۈرۈپ زېرىكتىم،
قوزا دوستۇم ئۇ نەدە؟...

يوقاپ كەتتى دوستلىرىم،
تۆت كۈن بولدى مەللىدىن.
كۈندە ئىزدەپ، ساقلىدىم،
ھېچ خەۋەر يوق ھەممىدىن...

قوي ھەدە ئاق يۇزنىڭ دوستلىرىنى ئىزدەپ كۆپ ئاۋارە بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ئاق يۇزگە چۈشەندۈرۈشكە باشلاپتۇ:

توشتى ئوغلۇم قوزىنىڭ،
يېشى بۇ يىل ئالتىگە.
تەربىيەلەشكە بەرگەنتىم،
ھەپتە بولدى يەسلىگە.

كۆردۇم بۈگۈن يەسلىدە،
تايچاق بىلەن موزاينى.
بەلكىم ھەممە دوستلىرىڭ،
ماكان قىپتۇ شۇ جاينى.

ئاق يۇز قوينىڭ سۆزىدىن ھەيرانلىق ھېس قىپتۇ.

تۇغۇلۇپ مۇشۇ چاققىچە ئاڭلاپ باقمىغان يەسلى توغرىسىدىكى پاراڭ ئۇنى تېخىمۇ قىزىقتۇرۇپتۇ. قوي ھەدىدىن زىيادە كوچىلاپ سوراپتۇ:

ئېيتە ماڭا قوي ھەدە،
ھەيران بولدۇم بىر ئىشقا.
قوزىچاقنى يەسلىگە،
ئاپىرىپ قويدۇڭ نېمىشقا؟...

يەسلى دېگەن نېمە ئۇ؟
كەمپۈتمۇ يا ناۋاتمۇ؟
نېمىلەر بار ئۇ يەردە،
مەھەللىدەك ئاۋاتمۇ؟

ئاق يۇزنىڭ قىزىقىشىدىن مەمنۇن بولغان قوي ھەدە قولىدىكى ئىشنى يىغىشتۇرغاچ:

يەسلى دېگەن بىر باغچا،
ئىچى شادلىق گۈل تولغان.
چوڭ ئوغلۇممۇ شۇ جايدا،
بەك ئەدەپلىك چوڭ بولغان.

نېمە يېسەڭ شۇ تەييار،
لەغمەن، پولۇ، چۆچۈرە.
ئۆز ئاناڭدەك مېھرىبان،
باللارغا ئۇستازلار.

ئۆگىنىدۇ ئۇ جايدا،
باللارغا ئىلىم-پەن.
تەربىيەسى بەك ياخشى،
ياقتۇرىمەن شۇڭا مەن.

ئىشەنچىم بار يەسلىگە،
مەن قوزىدىن خاتىرجەم.
ياشاپ ئۆزى مۇستەقىل،
كۆنۈش كېرەك ھەر ئادەم.

دەپتۇ. ئاق يۇز قوي ھەدىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ دوستلىرىنى تاپالمىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلىپتۇ. دوستلىرىنىڭ خەۋىرىنى ئالغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ ھاياجاندا توۋلاپتۇ:

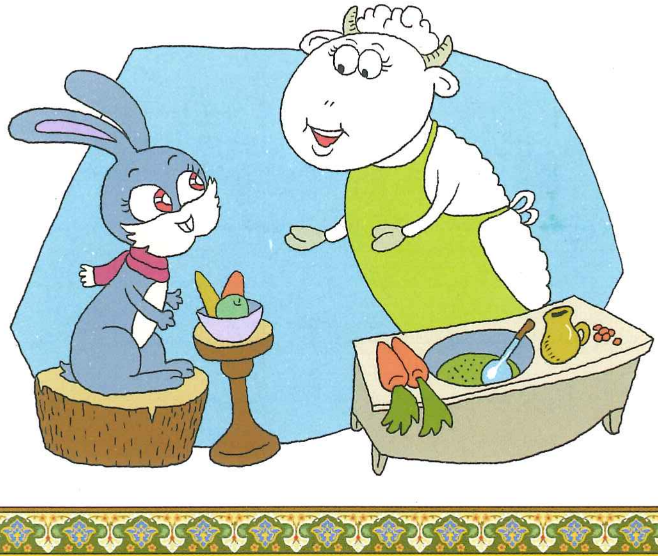

ھە، چۈشەندىم، چۈشەندىم،
مۇنداق ئىكەن ئەسلىدە.
دوستلىرىمنىڭ ھەممىسى،
بار ئىكەنغۇ يەسلىدە.

بېرىپ دەيچۇ ئانامغا،
مەن يەسلىگە باراي دەپ.
بارغىن دېسە جان ئانام،
مەنمۇ ئارام ئالاي دەپ.

يەسلىدىكى دوستلارغا،
بولسام مەڭگۈ ھەمنەپەس.
دوستسىز ئۆتكەن تۆت كۈنۈم،
خەير، ئەمدى بولدى بەس.

ئاق يۈز خۇشاللىقدا يەسلى ئالدىغا قانداق كەلگەنلىكىنىمۇ سەزمەپتۇ، دوستلىرىنى كۆرۈپ ئۆزىنى دەرۋازىدىن ئېتىپتۇ.

ئېشەك مىنگەن پادىشاھ

بۇرۇن بۇرۇندا، مۇشۇ ئورۇندا، كىگىزدىن بورا قىممەت، ئۆرۈكتىن غورا قىممەت، نوگايدىن قاپاق قىممەت، قوغۇندىن شاپاق قىممەت چاغلاردا، بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن.

كىچىكىدىن كەمبەغەل ئائىلىدە چوڭ بولۇپ، تۇيۇقسىز ئامەت قۇشى قونۇپ بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەن بۇ پادىشاھ ئەل-يۇرتقا تولىمۇ كۆيۈنىدىكەن. يۇرت خەلقىمۇ بۇ ئادىل پادىشاھنىڭ شاپائىتى ئاستىدا چوڭ-كىچىك، سېمىز-ۋىجىك دېيىشمەي، بىر-بىرىنىڭ ھالىغا يېتىپ، ئۆم-ئىناق ياشايدىكەن. ياشلارنىڭ خۇشاللىقىدىن ھەممە تەڭ بەھرىمەن بولسا، قېرىلارنىڭ قايغۇسىدىن تەڭ ياش تۆكىدىكەن. پادىشاھمۇ ئۇلارغا شۇنچىلىك كۆڭۈل بولىدىكەنكى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە، يورۇقچاشتىن قاراقاشقىچە بولغان جىمى ئەلنىڭ كىيىم-كېچەك، يېمەك-ئىچمەك ئادىتىدىن تارتىپ، بەخت-سائادەت، راھەت-پاراغىتىغىچە ھەممىدىن تامامەن خەۋەردار ئىكەن.

بىر كۈنى ئەتىگەندە پادىشاھ دائىملىق ئادىتى بويىچە ئىككى ۋەزىرنى قوبۇلغا چاقىرتىپ، ئەل-يۇرتنىڭ ھازىرقى ئومۇمىي ئەھۋالىدىن بىر قۇر خەۋەر تېپىپتۇ، خەلقنىڭ كۈندىكى ياشاتلىنىۋاتقان تۇرمۇش پاراغىتىدىن سۆيۈنۈپتۇ. ئەمگەكچان خەلقنىڭ ئەقىل-پاراسىتىگە، غەيرەت-شىجائىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپتۇ. قوبۇلدىن كېيىن يالغۇز قالغان پادىشاھ ئۆز-ئۆزىگە :

خان بوپتىمەن بۇ ئەلگە،
ئون بەش باھار، ئون بەش ياز.
كۆندە ئوردا ئىچىدە،
ئۆتتۈپتىمەن ئاڭلاپ ساز.

ئۆزۈم بىر رەت ئەل ئۈچۈن،
ئۆتمەپتىمەن جەزىردىن.

نەدە ئەلنىڭ تۇرمۇشى،
ئاڭلاپتىمەن ۋەزىردىن.

بۈگۈن يەنە بىكارغا،
ئولتۇرغۇچە تەختتە.
كۆرۈپ كەلسەم بولمامدۇ،
خەلقىم قايسى بەختتە.

دەپتۇ-دە، ئەل ئىچىنى خۇپىيانە ئايلىنىپ ئەلنىڭ دەردىنى ئاڭلاپ رەنجىگە داۋا، ھاجىتىگە راۋا بولۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ.

ئەتىسى ئەتىگەندە پادىشاھ ئۈستىدىكى ئېسىل تاج-كىمخابلىرىنى ئالماشتۇرۇپتۇ. ھېچ كىشىگە تۇيدۇرماي ئوردىدىن ئايرىلىپتۇ.

بېشىغا پاختەك رەڭ خامدا ئورالغان تەڭنەدەك چوڭ سەللە كىيىپ، ئۇچىسىغا ئاق-قارا يوللۇق ئۇزۇن يەكتەك كىيىۋالغان پادىشاھ، ئەمەلىيەتتە بۇ يۇرتنىڭ خانىغا ئەمەس، مەدرىسە ئۇستازلىرىغا ئوخشاپ قاپتۇ. ھېچكىم ئۇنى تونۇيالماپتۇ. پادىشاھ ئوردىدىن چىقىپ تۈنجى بولۇپ، ئېشەك يېتىلەپ كېتىۋاتقان بىر ئوتۇنچى بوۋاينى ئۇچرىتىپتۇ. چىرايى گۈلدەك قورۇلۇپ، ساقىلى قاردەك ئاقارغان ئوتۇنچى بوۋاي پادىشاھقا يېنىك ئېگىلىپ، ئىللىق سالام قىلىپتۇ. پادىشاھ ئوتۇنچى بوۋاينىڭ سالىمىنى ئىلىك ئاپتۇ. ئۇنىڭ شۇنچە قىرىپ مۈكچىيىپ كەتسىمۇ، ياشنىپ قالغىنىغا قارىماي، تىنىمسىز ئىشلەۋاتقانلىقىدىن مەمنۇن بوپتۇ. خەلقىنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى ئىگىلەش مەقسىتىدە ئۇنىڭدىن :

قېرىپ قاپسەن جان بوۋا،
نەدىن كەلدىڭ شۇ تاپتا.
ئارام ئالساڭ بولمامدۇ،
قاق بولغۇچە ئاپتاپتا.

نېمە ھاجەت، نېمەڭ يوق،
ئېيتە بوۋا كېمىڭنى.
داۋا بولاي دەردىڭگە،
راۋا قىلاي غېمىڭنى.

دەپ سوراپتۇ ۋە يەكتىكىنىڭ قويۇن يانچۇقىدىن بىر نەچچە تىللانى ئېلىپ، ئوتۇنچى بوۋايغا سۇنۇپتۇ. ئوتۇنچى بوۋاي يېرىم يولدا ئۇچرىغان بۇ ناتونۇش كىشىنىڭ سەۋەبسىزلا ئۆزىگە ياردەم قىلماقچى بولغىنىدىن ھەيرانلىق ھېس قىلىپ، پادىشاھنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرۇپتۇ.

لازىم ئەمەس پۇلىڭىز،
ھېچنېمىدىن غېمىم يوق.
راست قېرىدىم، ياشلاردىن،
شىجائەتتە كېمىم يوق.

تۇرمۇشىمىز بەك ئوبدان،
يوقتۇر ئازاب-ئاھىمىز.
كۈندىن-كۈنگە بېيىدۇق،
ئادىل بولغاچ شاھىمىز.

چىن دىلىمدىن تەشەككۈر،
بۇ زامانىنىڭ خانىغا.
ياشاپ كەتسۇن ئۆمرىڭ ئىل،
جان قوشۇلۇپ جانىغا.

....

دەپ يولغا راۋان بولۇشقا تەمشلىپتۇ.

ئوتتۇنچى بوۋاينىڭ سۆزىدىن خەلقنىڭ تولۇپ تاشقان جاسارىتىنى، خاتىرجەم تۇرمۇش شارائىتىنى ھېس قىلغان پادىشاھ ئۆز خەلقىدىن چەكسىز پەخىرلىنىپتۇ، ئوتتۇنچى بوۋايغا بۇنداق ئوچۇقتىن-ئوچۇق پۇل-پۇچەك بەرسە ئالغىلى ئۇنىمايدىغانلىقىنى پەملەپ، دەرهال ئوتتۇنچى بوۋايغا دەپتۇ :

قالدىم بوۋا پىيادە،
سېتىپ بەرسەڭ ئېشەكنى.
داۋام قىلسام يولۇمنى،
بېسىپ نەرسە-كېرەكنى.

باشقا ئېشەك ئېلىۋال،
ھېلى بوۋا شەھەردىن.
بولسۇن ماڭا ياردىمىڭ،
زەپەر قۇچاي سەپەردىن.

.....

پادىشاھنىڭ ئۆزىگە يېلىنىپ-يالۋۇرۇشلىرىدىن خىجىل بولغان ئوتتۇنچى بوۋاي پادشاهقا ئېشىكىنى سېتىپ بېرىشكە قوشۇلۇپتۇ.

ئوتۇنچى بوۋايدىن ئىشەكنى مەقسەتلىك ھالدا قىممەت باھادا سېتىۋېلىپ، بىر تەرەپتىن ئوتۇنچى بوۋايغا ياردەم قىلىش مەقسىتىگە يېتىپ، يەنە بىر تەرەپتىن سەپىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشىغا مۇڭداش ھەمراھقا ئىگە بولغان پادىشاھ بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوققانلىقىدىن قاتتىق خۇشال بولۇپ، ئوتۇنچى بوۋاي بىلەن خوشلىشىپ، سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ.

پادىشاھ ئوتۇنچى بوۋايدىن سېتىۋالغان قارا ئىشەككە مىنىپ نۇرغۇن يۇرت-مەھەللىلەرنى ئارىلاپتۇ. تاغ-داۋانلارنى چارلاپتۇ. نەگىلا بارمىسۇن خەلقنىڭ ھالىنى سوراپتۇ. ئاجىز-مىسكىنلەرنىڭ مۇڭىغا مۇڭ بوپتۇ. يېتىم ئوغۇل، يېتىم قىزنىڭ ھەققىنى يەيدىغان، بۇ جاھان بىزنىڭ دەيدىغان جازانىخور بايلارنىڭ، پارىخور بەگلەرنىڭ دەككىسىنى بېرىپ بابلاپتۇ.

پادىشاھ مۇشۇ ھالدا يۇرت ئايلىنىپ، بىر مەھەللىنىڭ دوقمۇشىغا كەلسە ياغاچ ئەگۈنلۈك، قىيسىق ھويلا ئىچىدىن بىر كىچىك قىزچاقنىڭ زار-زار يىغلىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. پادىشاھ ھويلا ئىچىگە كىرىپ قارىسا، ئون نەچچە ياشلار چامىسىدىكى بىر قىز ئىشىك بوسۇغىسىدا ئولتۇرۇپ ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقانىكەن. پادىشاھ بۇ قىزچاقنىڭ ساماندەك سارغايغان مەڭزىنى، تامدەك تاتارغان لەۋلىرىنى كۆرۈپ بىر شۇملۇقنى ھېس قىلىپ، ھېلىقى قىزدىن سوراپتۇ :

نېمە بولدۇڭ ئۈز قىزىم،
بۇنچە يىغلاپ كەتكىلى.
چىقمىدىمۇ بىرەرى،
ھال-مۇڭۇڭغا يەتكىلى.

نەگە كەتتى باشقىلار؟
بوزەك قىلدى سېنى كىم؟
ئېيتە قىزىم ئەھۋالنى،
تۇرۇۋالماي ئەمدى جىم.

قىزچاق پادىشاھنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ ھۆركىرەپ يىغلاپتۇ. پادىشاھ قىزچاققا ئىچ ئاغرىتىپ، ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ، باغرىغا بېسىپتۇ. ئاتىلىق مېھرىگە قانمىغان بۇ كىچىك مەسۇمەگە ھاياتنىڭ ئىللىقلىقىنى قايتىدىن ھېس قىلدۇرۇپتۇ. پادىشاھنىڭ ئۆزىگە ئاتا-ئانىسىدەك كۆيۈنگەنلىكىدىن تەسىرلەنگەن قىز ئەينى ئەھۋالنى پادىشاھقا بايان قىپتۇ :

يۇرتىمىزدا بىر باي بار،
ئىسمى ئۇنىڭ قاسىم تاز.
ئىشلەر ئىدى جان دادام،
قاسىم تازغا قىشمۇ ياز.

قالدى ئانام ئاغرىپ،
چۈشۈپ كەتكەن ئۆتكە تاش.

پۇل بولمىغاچ دورىغا،
غەمگە پاتتۇق، قاتتى باش.

بارغانىدى جان دادام،
قاسىم بايدىن پۇل سوراپ،
تۇرغانىكەن شۇ چاغدا،
قاسىم بايمۇ بەك شوراپ.

كۆزلىرىنى ئالايتىپ،
دەپتۇ شۇئان قاسىم باي.
«نىمە ھەقكەن يىل توشماي،
بىر يىل دېگەن ئون ئىككى ئاي.

نەگە بارساڭ بار ئابدال،
بىز كېلىشكەن بىر يىل دەپ.
ئون بىر ئايدا ھەق ئېلىش،
ئەخمىقانە قۇرۇق گەپ... »

يوق بانادا پىخسىق باي،
ھەق بەرمەپتۇ دادامغا.
ئويلاڭ، يۈرەك چىدامدۇ،
دورا قىلماي ئانامغا.

قاسىم بايغا يالۋۇرۇپ،
دادام ھەقنى بەر دەپتۇ.
تاكاللىشىپ ئىتتىرىشىپ،
قاسىم پىخسىق بەرمەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ ئىككىسى،
قاپتۇ ئۇرۇش-جېدەلگە.
كېيىن قاسىم خىرقىراپ،
يۈز تۇتۇپتۇ ئەجەلگە.

شۇ سەۋەبتىن دادامنى،
كېشەن سېلىپ بوينىغا.
ئېلىپ كەتتى بەش چىرىك،
بەگ ئولتۇرغان ھويلىغا.

ئولتۇرغانتىم بۇ جايدا،
ئويلاپ كېسەل ئانامنى.
قۇتقۇزالماس ھېچ كىشى،
بەگ قولىدىن دادامنى.

......

قىزچاقنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ پادشاھ غەزەپتىن تىترەپ كېتىپتۇ.

يەنە كېلىپ ئۆزى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان بۇ زاماندا يۈز بېرىۋاتقان، ئۆز قۇلقى بەلەن خەۋاردار بولۇپ، ئۆ كۆزى بىلەن كۆرگەن بۇ ناھەقچىلىككە چىداپ تۇرالمىغان پادىشاھ ئىككى ۋەزىرنىڭ ھەر قېتىم ئادىللىق، ئادالەت توغرىسىدا سۇنغان مەلۇماتلىرىغا چەكسىز نەپرەت ئوقۇپتۇ. كونىلار ئېيتقان «كىچىك بالا راست گەپ قىلىدۇ» دېگەن ھەقىقەتنى يەنە بىر قېتىم چۈشىنىپ، قىزچاققا دەپتۇ :

خاتىرجەم بول داداڭنى،
قۇتقۇزۇشقا ئۆزۈم بار.
مەن بار يەردە ئادىللىق،
ئاق كۆڭۈللەر بولماس خار.
جۇر ئاناڭنىڭ قېشىغا،
قىزىم بىللە كىرەيلى.
ساقىيىدۇ ئۇ چوقۇم،
بىز تەسەللى بېرەيلى.

يۇرت بېگىنىڭ زالىملىقىدىن خەۋەرسىز بۇ كىشىنىڭ ئۆزىگە ياردەم قىلماقچى بولغانلىقىنى ھېس قىلغان قىزچاق بۇ ئاق كۆڭۈل شاپائەتچىنىڭ بىرەر خېيىم-خەتەرگە يولۇقۇشىدىن ئەنسىرەپ پادىشاھقا دەپتۇ :

سىز بىلمەيسىز جان بوۋا،
يۇرت بېگىمىز بەك زالىم.
كىم ئۇنىڭغا پۇل بەرسە،
بولار ئاڭا مۇلازىم.

ئۆزى بىرتەن، بىر جاندا،
بولمىسىلا ئون بېشى.
تەڭ كېلەلمەس ئۇنىڭغا،
بۇ ئىقلىمدا ھېچ كىشى.

قىزچاق شۇنداق دېگىنىچە پادىشاھ بىلەن يا ئانىنىڭ قېشىغا كىرىشكە، يا دادىسىنىڭ يېنىغا بېرىشقا قوشۇلماپتۇ. پادىشاھنىڭ بارلىق تەلەپلىرىنى رەت قىلىپتۇ.

ئەمدىلىكتە پادىشاھ قىزچاققا ئەينى ئەھۋالنى ئېيتىپ، ئۆزىنىڭ بۇنداق بەگدىن نەچچە ئونىمىڭنى بويسۇندۇرىدىغان پادىشاھ ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلىمىسا بۇ دەۋانى ئادىل بىر تەرەپ قىلىپ، قىزچاقنىڭ بىگۇناھ دادىسىنى قۇتقۇزۇشى قىيىنغا چۈشىدىغانلىقىنى پەملەپ، ئۆزىنىڭ ئەسلىي سالاھىيىتىنى ئاشكارىلاپتۇ.

بىر ئاش پىشىم ھال-مۇڭ پارىڭى قايناپ، بازاردەك قىزىغان ھويلا ئىچى قاينىغان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك جىمىپ كېتىپتۇ.

قىزچاق تېلېۋىزوردا كۆرگەن، چۆچەكلەردە ئاڭلىغان پادىشاھلارنىڭ شاھانە كىيىنىشى بىلەن كۆز ئالدىدىكى بېشىغا سەللە، ئۇچىسىغا ئۇزۇن يەكتەك كىيگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھېچقانداق تەختىراۋاندا ئولتۇرماي ئېشەك مىنىۋالغان بۇ كىشىنى كۆڭلىدە قاتتىق سېلىشتۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ پادىشاھ ئىكەنلىكىگە ئەسلا ئىشەنمەپتۇ.

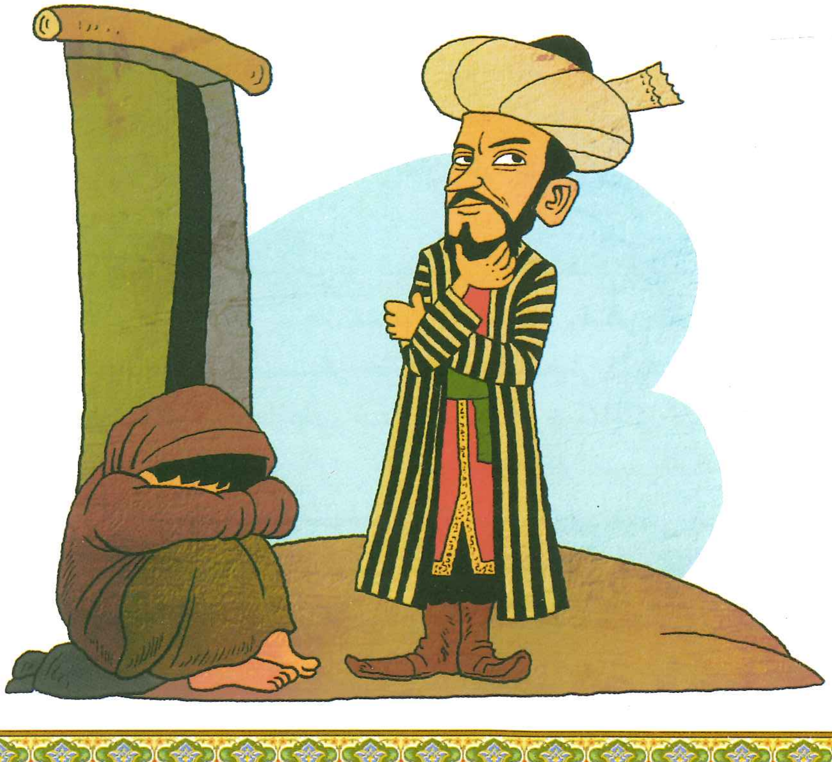

مەن كۆرگەن خان، پادىشاھ،
يۈرمەس سىزدەك ئېشەكلىك.
باردۇر ئۇنىڭ كىمخابى،
جۇلدۇر-جۇلدۇر بېزەكلىك.

قېشىڭىزدا بولمىسا،
بىرەر لەشكەر، ۋەزىرىڭىز.
يا بولمىسا بۇ ياقتا،
خان كەلدى دەپ خەۋىرىڭىز.

قاراڭ، بوۋا تۇرقىڭىز،
يوقتۇر شاھلىق سالاپەت.
بۇ تۇرقتا بەگ سىزگە،
قىلماس ھەرگىز ئىتائەت.

پادىشاھ قىزچاقنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ، ئۇنىڭ چېچەن-زېرەكلىكگە بارىكاللا ئېيتىپ، ئۆزىنىڭ خانلىق مۆھرىنى كۆرسىتىپ، ئۆزىنىڭ راستىنلا پادىشاھ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپتۇ.

كۆز ئالدىدىكى بۇ ئاق كۆڭۈل كىشىنىڭ راستىنلا پادىشاھ ئىكەنلىكىنى بىلگەن قىزچاق قورققىنىدىن قاتتىق ھودۇقۇپ كېتىپتۇ.

پادىشاھ قىزچاقنىڭ يول باشلىشى بىلەن يامۇلغا بېرىپ ئۇنىڭ دادىسىنى قۇتقۇلدۇرۇپتۇ. ئانىسىنى داۋالىتىپ، بەختلىك بۇ ئائىلىنى قايتىدىن جەم قىپتۇ، ھېلىقى پارىخور، ئاچ كۆز بەگنى مەنسىپىدىن ئېلىپ تاشلاپ خەلقنىڭ ھالىغا يېتىپتۇ. ئۆزىنىڭ ئادىللىقىنى خەلقئالەمگە يەنە بىر قېتىم نامايان قىپتۇ.

كېيىن پادىشاھ سەپىرىنى يەنە داۋاملاشتۇردىمۇ يوق بۇنىسى نامەلۇم.

لېكىن ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ئۆتكەندە يۇرتىمىز قاراقاشقا كېلىپ چۆچەك خالتىسىنى يېشىۋېتىپ قويغان نەسىردىن ئەپەندىنىڭ چىراي شەكلى، كىيىنىش قىياپىتى پادىشاھقا بەكمۇ ئوخشارمىش. چوڭلارنىڭ دېيىشىچە: نەسىردىن ئەپەندىم دەل ئاشۇ پادىشاھ ئىكەن. ئۇ تا ھازىرغىچە ئوتتۇنچى بوۋايدىن سېتىۋالغان قارا ئېشەككە مىنىپ ئوردىغا قايتماي ئەل ئارىسىنى ئارىلاپ يۈرگۈدەك.

كىچىك دوستلار مەنمۇ دەسلەپ بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندا نەسىردىن ئەپەندىمنىڭ پادىشاھ ئىكەنلىكىگە سىلەردەك ئانچە ئىشىنىپ كەتمىگەن. لېكىن ئويلاپ باقايلى، بىز ھەر قېتىم نەسىردىن ئەپەندى توغرىسىدىكى چۆچەك-لەتىپىلەرنى ئاڭلىغىنىمىزدا ھامان ئۇنىڭ زالىم باي-پومېشچىكلارنى، پارىخور بەگ-ئامباللارنى مازاق قىلىپ، دەككىسىنى بەرگەنلىكىنى ھېس قىلىمىز.

شۇنچە كۆپ خەلقنى بوزەك قىلىپ، ئەل-يۇرتنىڭ قان-تەرىنى سۈمۈرگەن بۇ قانخور زالىملارنىڭ نەسىردىن ئەپەندىمنىڭ ئالدىدا سۇغا چۈشكەن مۈشۈكتەك تۈگۈلۈپ ھېچ قارشىلىقسىز باش ئەگكىنىگە قارىغاندا ئېنىقكى يا پادىشاھ — نەسىردىن ئەپەندى، يا نەسىردىن ئەپەندى — پادىشاھ.

ئات خاننىڭ مۇڭگۇز تەقسىماتى

ئىت-بۆرە، شىر-تۆرە باشچىلىقىدىكى گۆشخور ھايۋانلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ ئوتلاقتا ئاسايىشلىققا ئېرىشكەن ئات، تۆگە، قوي، ئۆچكە قاتارلىقلار ئورتاق كېڭىشىش ئارقىلىق ئاتنى ئوتلاققا پادىشاھ قىلىپ سايلاپتۇ. شۇندىن كېيىن ئوتخور ھايۋانلارنىڭ بەخت-سائادەتلىك تۇرمۇشى باشلىنىپتۇ.

ئوتلاقتىكى ئاجىز، ياۋاش بىر ئەلنىڭ زامان ئادالىتىنىڭ تۈرتكىسىدە قولنى قولغا تۇتۇپ، مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ مىڭ جاپا-مۇشەققەتتە ئۆز ئەركىگە قايتىپ خانلىق قۇرغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان ئۇچار قۇشلار پادىشاھى ھۆپۈپتىن تارتىپ دېڭىز مەملىكىتىنىڭ شاھىنشاھى تاشپاقىغىچە ھەممە ئوتلاق پادىشاھلىقىنى ئالقىشلاپ ئات خانغا تەبرىك يوللاپتۇ:

سالام ئات خان مۇبارەك،
ئولتۇرۇپسىز تەختكە.
بارچە ئوتخور قېرىنداش،
ئېرىشىپتۇ بەختكە.

ئەركىنلىكنىڭ تەمىنى،
تېتىپسىلەر ئاڭلىدۇق.
چىن بەختنىڭ يولىنى،
تېپىپسىلەر ئاڭلىدۇق.

شۇ تاپ شادلىق بەھرىدىن،
قۇت يېغىپتۇ ئوتلاققا.
خۇشاللىقتا كەڭ جاھان،
تار كېلىپتۇ بوتىلاققا.

......

قوشنا ئەللەردىن توختىماي كېلىۋاتقان ئالقىشنامىلەر ئوتلاقتىكىلەرنى تېخىمۇ ئۈمىدلەندۈرۈپتۇ. خاندانلىقنىڭ گۈللەپ ياشنىشىغا بولغان ئىشەنچىسىنى ئاشۇرۇپتۇ، ھەممە ئوتلاق ئۈچۈن جان پىدا قىلىشقا قەسەم قىلىشىپتۇ.

بىر كۈنى كەچقۇرۇن ئات خان ئاق كۆڭۈل پۇقرالىرىنىڭ ساداقەتمەنلىك بىلەن ئۆزىگە ئەگىشىپ، گۆشخور ھايۋانلارنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇپ، ئۇلارنى مەغلۇپ قىلىش جەريانىدا كۆرسەتكەن پىداكارلىقىنى قايتا ئەسلەپتۇ. مەيلى مۇشۇ ئوتلاقتا تۇغۇلۇپ ئۆسكەنلەر بولسۇن، مەيلى كېيىن كۆچۈپ كەلگەنلەر بولسۇن ھەممىسى بۇ قېتىمقى جەڭدە ئات

خاندا ئاجايىپ ياخشى تەسرلەرنى قالدۇرۇپتۇ. تۆگىدىن تارتىپ بوتىلاقچە، ئۆچكىدىن تارتىپ ئوغلاقچە ھەممىنىڭ ئىتتىپاقلىقى، خانغا بولغان ئىتائەتمەنلىكى ئات خاننى تولىمۇ سۆيۈندۈرۈپتۇ. ئات خان ئويلا-ئويلا ئاخىرى بۇ قېتىملىق جەڭدە ئالاھىدە پىداكارلىق كۆرسەتكەن بىر نەچچە پالۋاننى تارتۇقلاپ، ئوتلاقتىكىلەرنىڭ غەيرەت-جاسارىتىگە ئاپىرىن ئوقۇش نىيىتىگە كەپتۇ.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئات خان ۋەزىر قېچىرنى چاقىرىپ:

قۇلاق سالغىن قېچىر باي،
مەن چۈشۈرگەن پەرمانغا.
دەرھال بېرىپ يەتكۈزگىن،
ئوتلاقتىكى ھەر جانغا.

سىلىشتۇرۇپ باھالاپ،
يۇرتداشلارغا قاراپ چىق.
ئۇشبۇ جەڭدە كىمنىڭكى،
تۆھپىسى چىق، كۆچى چىق.

ئاشۇ كۈنى جەڭگاھتا،
جاپا چەكتى ھەممە ئەل.
خۇلاسە شۇ يارلىقتىن،
ئەل ئىچىنى كېزىپ كەل.

تۆھپىسى زور بەش دوستنى،
تارتۇقلايلى خانلىقتىن.
ئادىل بولسۇن باھالاش،
گەپ چىقمىسۇن ئارلىقتىن.

......

دەپتۇ. جەڭدە تۆھپىسى زور بولغان بەش دوستنى تاللاپ مۇكاپاتلاشنى تاپىلاپ يولغا سايتۇ.

ۋەزىر قېچىر ئات خاننىڭ يارلىقى بويىچە ئوتلاقتىكى جىمى ئەلنى ئوتلاقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى قېرى چىنارنىڭ تۈۋىگە يىغىپ، ئات خاننىڭ يارلىقىنى يەتكۈزۈپتۇ. ئوتلاق خەلقى ئات خاننىڭ يۇرتداشلارغا قىلغان تۇنجى شاپائىتىدىن سۆيۈنۈپ جەڭدە تۆھپىسى زور بولغان قېرىنداشلارنى باھالاپ تاللاشقا كىرىشىپتۇ.

ئۇيان كېڭىشىپ، بۇيان كېڭىشىپ يۇرتداشلارنىڭ كۆرسەتكىنى بويىچە بۇغا، كەركىدان، ئۆچكە، قوي، ئۆكۈز، ئېشەك قاتارلىق ئالتە پالۋان تاللاپ چىقىلىپتۇ. تاللاش-تاللىنىش ئادىل، يۇرتداشلارنىڭ باھالاپ چىققان نامزاتلارنىڭ جەڭدە كۆرسەتكەن تۆھپىسى ھەقىقەتەن زور بولغاچقا، ۋەزىر قېچىر ئەل رايى بويىچە ئالدىنقى تۆت مۇڭگۈزنى بۇغا، كەركىدان، ئۆچكە، قوي قاتارلىق تۆت پالۋانغا تەقدىم قىلىپتۇ.

ئەمدى گەپ ئاخىرقى بىر مۇڭگۈزنى ئۆكۈز بىلەن ئېشەكنىڭ قايسىسىغا بېرىشتە قاپتۇ. ئۆكۈزگە بېرەي دېسە ئېشەكنىڭ تۆھپىسى ئۇنىڭدىن قېلىشمايدۇ، ئېشەككە بېرەي دېسە ئۆكۈزمۇ بۇ قېتىملىق جەڭدە ئەلۋەتتە بوش كەلمىگەن. بۇ ئىشتا قېچىر ۋەزىرنىڭ بېشى قاتتىق قېتىپتۇ.

يۇرتداشلارمۇ ھەر ئىككىلىسىنىڭ تۆھپىسىنى نەزەردە تۇتۇپ بۇ ئىشتا يېڭىلىك قىلسا چوقۇم بىر قېرىندىشىغا ئۇۋال بولىدىغانلىقىنى پەملەپ، ئاخىرقى تاللاشنى ۋەزىر قېچىرغا قويۇپ ئارتۇقچە پىكىرنى رەت قىلىپتۇ.

بۇ قېتىملىق ھۆكۈمنى توغرا چىقىرالماي ئوتلاقتىكىلەرنىڭ سۆز-چۆچىكىگە قېلىشتىن ئەنسىرىگەن ۋەزىر قېچىر دەرھال ئەينى ئەھۋالنى ئات خانغا مەلۇم قىلىپتۇ.

سالام شاھىم ئاق بوز ئات،
سۇناي سىزگە مەلۇمات.
سەپداشلارغا مۈڭگۈزنى،
قىلدىم مۇنداق تەقسىمات.

خەۋىرىڭىز بار خانلىقتىن،
چىقىم قىلدۇق بەش مۈڭگۈز.
تەڭشەپ بەردىم دوستلارغا،
كېلىشتۈرۈپ يۈزمۇيۈز.

بۇغىنىڭ بولدى ئات شاھىم،
سىز بۇيرۇغان شاخ مۈڭگۈز.
كەركىدانىنىڭ ئىلكىدە،
قالدى قاتتىق تاق مۈڭگۈز.

ئۆچكە ئالدى ھېلىقى،
خەنجەرسىمان مۈڭگۈزنى.

بەردىم ھە، راست قوچقارغا،
چەمبەرسىمان مۈڭگۈزنى.

باھا سۆزدە تەڭ چىقتى،
ئۆكۈز بىلەن ئېشەكباي.
ئېشىپ قالغان مۈڭگۈزنى،
قالدىم تەقسىم قىلالماي.

قالدى شۇڭا مۈڭگۈزسىز،
ئېشەك بىلەن بوز ئۆكۈز.
بەك قاتۇردى بېشىمنى،
ئىگە ئىككى، بىر مۈڭگۈز.

دەرھال يارلىق بەرسىڭىز،
قايسى لايىق مۈڭگۈزگە.
ياكى مۈڭگۈز بەرمەمدۇق،
ئېشەك بىلەن ئۆكۈزگە.

......

قېچىر ۋەزىرنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلىغان ئات خان تەمكىنلىك بىلەن بىر ئاز ئويلىنىپ، يەنە يارلىق چۈشۈرۈپتۇ:

يارلىق ئۆكۈز، ئېشەكباي،
ھەمراھ بولسۇن ئىنسانغا.
ئىشلەپ باغدا، ئېتىزدا،
ياردەملەشسۇن دېھقانغا.

مەھەللىدە ئۆتكۈزسۇن،
قىرىق كېچە-كۈندۈزنى.
قايسى ياخشى ئىشلىسە،
شۇنىڭغا بەر مۈڭگۈزنى.

ۋەزىر قېچىر ئات خاننىڭ يارلىقىنى ئېلىپ، ئوتلاق خەلقىنى قايتا جەم قىلىپ، ئـەل-- جامائەتكە جاكارلاپتۇ:

يارلىق چۈشتى ئات خاندىن،
ئۆكۈز بىلەن ئېشەكباي.
ياردەملىشەر دېھقانغا،
مەھەللىدە ئۈچ-تۆت ئاي.

شۇ ئالدۇ مۈڭگۈزنى،
ئەل سەمىگە سەپ قويدۇم.
ئۇشبۇ يارلىق شەرتىنى،
دېھقانغىمۇ دەپ قويدۇم.

رازى قىلسا قايسى ئەڭ،
ئول دېھقاننى كۈچىدە.
ھەمراھ بولۇپ ئېتىزدا،
قىسقا مۆھلەت ئىچىدە.

قېنى ئۆكۈز، ئېشەكباي،
ئاتلىنىڭلار سەپەرگە.
نېسىپ قىلسۇن ئىلاھىم،
ئېرىشىشكە زەپەرگە.

......

ئۆكۈز بىلەن ئېشەكباي ۋەزىر قېچىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئوتلاقتىكىلەر بىلەن خوشلىشىپ، مەھەللىگە قاراپ يول ئاپتۇ. ھەر ئىككىلىسى ئۆز خىيالىغا تۇتقۇن بوپتۇ. ئېشەك ئۆز-ئۆزىچە: مەن دېگەن خانلىقنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك قاراۋۇلى. ئۆكۈزدەك

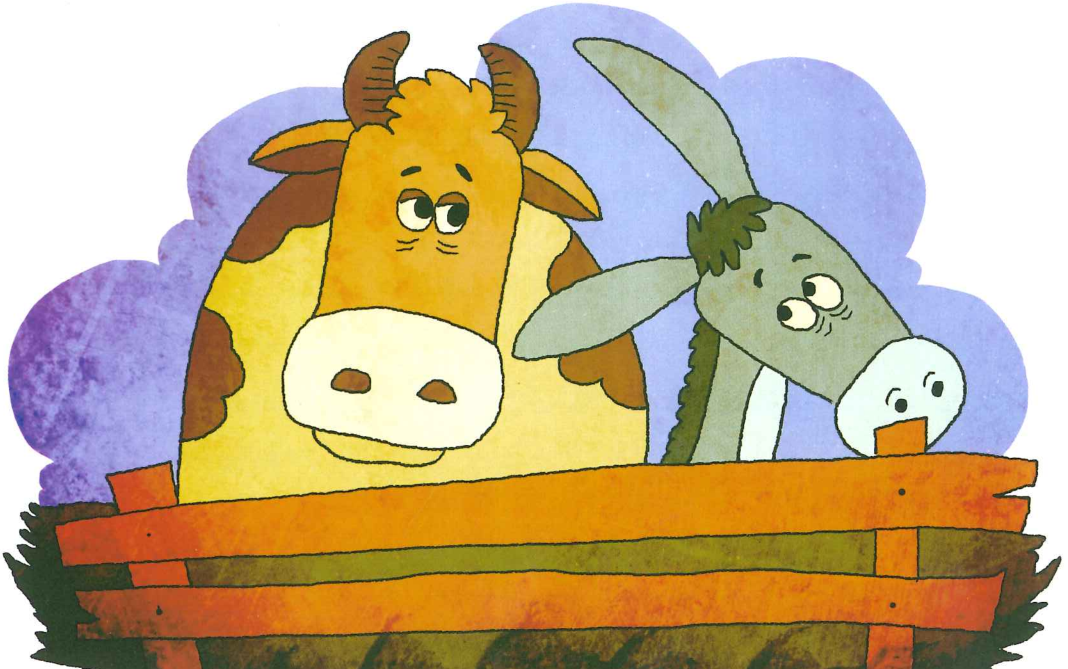

ئاددىي پۇقرانىڭ مەن بىلەن مۇڭگۇز تالىشىش سالاھىيىتى يوق. ئات خان شەكىل ئۆچـۈن ئۆكۈز ئىككـىمىزنـى بەسلەشـتۈرۈۋاتقان چېغى. بۇ تـارتۇق ھامان مـاڭا مەنسـۇپ، دەپ ئويلاپتۇ، ئۆز كۆڭلىنى ئۆزى خۇش قىلىپ، يولـغا راۋان بوپـتۇ. ئۆكۈزمـۇ بۇ قېتىملـىق تاللاشتا شاللىنىپ مۇڭگۈزگە ئېرىشەلمىسىمۇ، خان يارلىقىنـى ئورۇنداشنـىڭ ئۆزى ئۆچـۈن چەكسىز بەخت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، ئۇمۇ مەھەللىگە ئالدىراپتۇ. ئۇلار ماڭا-ماڭا مـەھەللىگە كېلىپ دېھقان بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. بۇ ئىككى ھەمراھنىڭ كېلىشىدىن ئالدىن خـەۋەر تاپقان دېھقانمۇ ئۇلارنى ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋاپتۇ. شۇنداق قىلـىپ، ئېشـەك بىلەن ئـۆكۈزنىڭ مەھەللىدىكى يېڭى تۇرمۇشى باشلىنىپتۇ. ئارىدىن ھەپتـە ئۆتۈپـتـۇ. دۈشەنبە كـەچ بولۇپ، يەنە دۈشەنبە تاڭ ئېتىپتۇ. بۇ دەل ئېتىز-باغلاردا ئەمگەك قاينىغان چاغ بولغاچقا، دېھقان ئېشەكنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۆزى بىلەن ئېتىزغا بىللە چىقىپ ئىشلىشىنى ئۆتۈنۈپتۇ. ئوتلاقتىن مەھەللىگە كەلگۈچە توختىماي يول يۈرۈپ ھېرىپ كەتكەن ئېشەككە دېھقان بىـلەن ئېتىزغا چىقىپ ئىشلەش ئانچە خۇشياقماي، مۇنداق دەپتۇ:

خاپا بولماڭ بۈگۈن،
ھېرىپ كەتتىم بەك.
ئىككى ھەپتە تولۇق،
دەم ئېلىشىم كېرەك.

چىقسۇن سىز بىلەن،
بۈگۈنچە ئۆكۈز.
كېلەر قېتىمدا،
چىقاي يۈزدە-يۈز.

ئېشەكنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان دېھقان ئارتۇقچە گەپ-سۆز قىلمايلا ئـۇدۇل ئۆكۈزنـىڭ يېنىغا كېلىپ:

سالام ئۆكۈزباي،
جابدۇنۇڭ چاپسان.
ئېتىزغا چىقىپ،
تارتىمىز ساپان.

دەپتۇ. ئاق كۆڭۈل ئۆكۈزباي دېھقانىنىڭ تۇنجى قېتىم ئۆزىنى ياردەمگە چاقىرغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ، ئۇنىڭ بىلەن ئېتىزغا چىقىپتۇ. ساپان سۆرەپ يەر ئاغدۇرۇپتۇ. بۇقۇسا تارتىپ تاپ ئېچىپتۇ... دېھقان بىلەن ئېتىزدا كەچكىچە ئىشلەپتۇ.
ئېتىزدا ئەمگەك بىر نەچچە كۈن داۋاملىشىپتۇ. ئېشەك ھەر قېتىم يوقلاڭ باھانە كۆرسىتىپ، ئېتىزغا چىقماپتۇ. ئۇنىڭغا ئېتىزدا ئىشلىمەي قوتاندا يېتىپ، تەييار خەشەكنـى يېيىش قاتتىق راھەت بىلىنىپتۇ، ئاۋۋالقى خىيالى بويىچە مۇڭگۈزنىڭ ھامان ئۆزىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى پەملەپ، ئۇخلىماي چۈش كۆرۈپتۇ. ئۆكۈز ھەر قېتىم دېھقان بىلەن جاپا-مۇشەققەت-

تە، راھەت-پاراغەتتە بىللە بوپتۇ. دېھقان بىلەن تەڭ تۇرۇپ، تەڭ يېتىپتۇ. گاھى ئېتىز بې-شىدا، گاھى خامان قېشىدا تۈنەپتۇ. كۈن مۇشۇ ھالدا كەچ بولۇپ، مۇشۇ ھالدا تاڭ ئېتىپتۇ. بىر كۈنى دېھقان ئېشەك بىلەن ئۆكۈزگە يەم-خەشەك تەييارلاپ، ئالدى بىلەن ئېشەكنىڭ يې-نىغا كىرىپتۇ. دېھقان خىلىدىن بىرى ئېشەكنى ماغدۇرىغا كېلىشىۋالسۇن دەپ قوناق بېرىپ كەل-گەچكە، ئېشەك بۇگۈنمۇ دېھقاننىڭ يەنە كۈندىكىدەك قوناق ئېلىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ:

بىلسىڭىز دېھقان،
بولسا تەييارلاپ،
قىرىقتا يېشىم.
بەرسىڭىز يوبدان.
قاتتىق قوناققا،
بولمايتتى ئىسراپ،
ئۆتمەيدۇ چىشىم.
قوناقمۇ ئوبدان.

ئېشەكنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ ئېتىزدا ئىشلىمەي، تەييار قوناقنى ياراتماي، مۇغەم-بەرلىك قىلىۋاتقانلىقىدىن ئاچچىقلانغان دېھقان:

— «قېينئانامنىڭ چىشى يوق تۆشكە ئامراق، مۇشۇكۇمنىڭ پۇلى يوق گۆشكە ئام-راق» دېگەندەك، بىر ئايدىن بېرى مىجەزىم يوق دەپ ئېتىزغا چىقىپ ئىشلىمىدىڭ، ماغ-دۇرىغا كېلىشىۋالسۇن دەپ ئوبدان باقسام، تەييار قوناقنى يېيىش ئېغىر كەلگەن بولسا، ئالە بۇنى يە، — دەپتۇ-دە، تاسقىماستىن بىر غەلۋىر سامانى ئېشەكنىڭ ئالدىغا قويۇپ، قو-ناقنى ئېلىپ چىقىپ كېتىپتۇ.

دېھقان شۇ ئاچچىقتا ئۆكۈزنىڭ يېنىغا كىرىپتۇ. ئاق كۆڭۈل ئۆكۈز ئالدىنقى كۈنى بەرگەن يەم-خەشەكلەرنى پاك-پاكىز يەپ بولغانىكەن. بۇنى كۆرگەن دېھقان ئۆكۈزنىڭ بۇ خىل ئاددىي-ساددىلىقىدىن سۆيۈنۈپ قوناقنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ.

قانداق مىجەزىڭ،
رازى مەن سەندىن،
تۇرغانسەن ئامان.
تارتتىڭ كۆپ جاپا.
ياخشى غىزالان،
رەنجىتكەن بولسام،
تارتىسەن سايان.
بولمىغىن خاپا.

كۆز ئالدىدا ئۈنچە-مارجاندەك پارقىراپ تۇرغان ساپسېرىق قوناق دېنىنى كۆرگەن ئۆكۈز دەرھال دېھقاننىڭ كۆڭلىنى رەت قىلىپ دەپتۇ:

سىز يەڭ قوناقنى،
خاننىڭ يارلىقى،
مەن يەيمەن سامان.
سىزنى خۇش قىلىش.
ئىشلەيمەن سىزگە،
يوقتۇر تەمەيىم،
بولساملا ئامان.
مۇڭگۈزنى ئېلىش.

دېھقان ئۆكۈزنىڭ ئاق كۆڭۈل، ئالىيجانابلىقىدىن قاتتىق تەسىرلىنىپ كۆزىگە ياش ئېلىپتۇ. ئۆكۈزنىڭ بېشىنى سىلاپ ئۇنى ئەركىلىتىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ ئات خان بەرگەن مۆھلەت توشۇپتۇ. ئوتلاق خەلقى ئېشەك بىلەن ئۆكۈزنىڭ مەھەللىدىكى ھەممە ئىشلىرىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرغاچقا، ئارتۇقچە تالاش-تارتىش قىلىشمايلا ئاخىرقى بىر مۈڭگۈزنى دېھقاننىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئۆكۈزگە بېرىپتۇ. ھۇرۇن ئېشەك شۇ كۈندىن باشلاپ مۈڭگۈزسىز قاپتۇ.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئېشەك بىلەن ئۆكۈز شۇ چاغدا مەھەللىدە دېھقانغا ھەمراھ بولۇشقا بۇيرۇلغانچە ئوتلاققا قايتماي بۈگۈنكى كۈنگىچە دېھقانغا ياردەملىشىپ كەپتۇ. ئېشەك ئۆز ۋاقتىدا دېھقاننىڭ سۆزىنى ئاڭلىماي ئۆز بېشىمچىلىق قىلغاچقا، تەڭرى ئۇنىڭدىكى قاتتىق قۇلاقلىقنى ئەۋلادلىرىغىچە مىراس قالغاي دەپ بۇيرۇغانمىش. شۇڭا، ئېشەكنىڭ قۇلىقى قاتتىق بولغاچقا، دائىم تىك تۇرارمىش. كىچىك دوستلار، سۆزۈمگە ئىشەنمىسەڭلار بۇ ئەھۋاللارنى ئۆيۈڭلاردىكى ئېشەكتىن سوراپ بېقىڭلار. ياق، توختاپ تۇرۇڭلار ئېشەكتىن سورىساڭلار، ئۆزىنىڭ ھۇرۇنلۇق، تەييارتاپلىق ئەيىبىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئەينى ئەھۋالنى ئېيتماي سىلەرنى ئالدىشى ئېنىق. ئەڭ ياخشىسى سۈتلۈك قېرى كالاڭلاردىن سوراڭلار.

چۆچەك خالتىسىنىڭ رىۋايىتى

يەر ئاسماندىن ئېگىز، توخۇ كالىدىن سېمىز كۈنلەرنىڭ بىرىدە جاھانكەزدى نەسىردىن ئەپەندى چۆچەك خالتىسىنى مۈرىسىگە ئارتىپ، قارا ھاڭگىسىغا مىنىپ يەنە سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ.

منگنىم ئېسىل جانىۋار،
كيگنىم يېشىل تاۋار.
ئەل ئىچىگە پۈر كەتكەن،
«ئەپەندىم» دەپ نامىم بار.

نەسىردىن ئەپەندى يۇرت ئارىلاپ قەشقەر-قاغىلىقتىن، چەرچەن-چاقىلىقتىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ قاراقاش بازىرىنىڭ ئاۋات بىر يېزىسىغا كېلىپ، شادىمان ئوينىۋاتقان بىر توپ كىچىك بالىلارنىڭ مۇڭلۇق كۈيىگە جور بوپتۇ:

يۇرتىمىز زاۋا،[1]
ئەجەب ساپ ھاۋا.
ئېتىز-بېغىدا،
قايىنايدۇ ناۋا.

خەلقى مېھماندوست،
دەردىڭگە داۋا.
ھاجىتىڭ بولسا،
قىلىدۇ راۋا.

نەسىردىن ئەپەندى بۇ كىچىك دوستلارنىڭ توشقاندەك چاققان ھەرىكىتىدىن سۆيۈنۈپ، بۇلبۇلدەك يېقىملىق ئاۋازىدىن مەمنۇن بولۇپ، ئۇلار ئارىسىدا بىر ھازا تاماشا قىپتۇ، ئاندىن بالىلارغا ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپتۇ.

توپقا يېڭىدىن قوشۇلغان بۇ ساقاللىق دوستىنىڭ چوڭلاردىن نامىنى كۆپ ئاڭلىغان دانىشمەن نەسىردىن ئەپەندى ئىكەنلىكىنى بىلگەن چېچەن بالىلار ئۇنى ئارىسىغا ئېلىۋاپتۇ، شۇنداق قىلىپ، دانىشمەن نەسىردىن ئەپەندى كىچىك دوستلار بىلەن بىرلىكتە ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپتۇ. كۈلكىلىك لەتىپىلەرنى ئېيتىپ، بالىلارنى قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك كۈلدۈرۈۋېتىپتۇ.

بارا-بارا پاراڭ لەتىپىدىن چۆچەككە ئۆتۈپتۇ. كىچىك بالىلار نەسىردىن ئەپەندىمگە

① زاۋا — قاراقاش ناھىيەسىدىكى يېزىنىڭ نامى.

چۈچەك ئېيتىپ بېرىش تەلىپىنى قويۇپتۇ.

چىقشقاق نەسىردىن ئەپەندى ئۆز ۋاقتىدا ئۆزىنىڭمۇ چوڭلاردىن چۈچەك-رىۋايەتلەرنى كۆپ ئاڭلاپ، مۇشۇنداق سۆزمەن ئادەم بولغانلىقىنى ئويلاپ، بۇ كىچىك دوستلىرىنىڭ كۆڭلىنى يەردە قويۇشنى خالىماپتۇ-دە، چۈچەك خالىتىسىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، چۈچىكىنى باشلاپتۇ.

بۇلبۇل تاغدا، قۇزغۇن باغدا ياشايدىغان، ئىنسان يەر تېرىپ ئاش ئېلىشنى بىلمەيدىغان غورىگىل چاغدا، قارا قۇرۇم تېغىنىڭ باغرىدا بىر ئادەم ياشايدىكەن، ئۇنىڭ دۇنيالىقتا بىر تال كالىسى بولۇپ، يا ئانىسى، يا بالىسى يوق ئىكەن.

ئۇ ئادەم تاغدىن ياۋا مېۋىلەرنى تېرىپ يەپ، ئۆز دەردىنى ئۆزىگە دەپ كەچ يېتىپ بالدۇر تۇرسىمۇ، پاشىنى قوغلاپ بېشىغا ئۇرسىمۇ كۈن ئۆتۈپ، تۈن يورۇپتۇ.

بىر كۈنى ئۇ قىش پەسلىنىڭ يېقىنلاپ، قاتتىق سوغۇقنىڭ باشلانغانلىقىنى ھېس قىپتۇ، تاغدىكى غۇربەتچىلىكتىن ئېچىنىپ ئۆز-ئۆزىگە:

تۈگەپ قالدى ئوزۇقۇم،
ئاچار ئەمدى قورسۇقۇم.
قانداق قىلاي بۇ يەردە،
تۈت تام ھەممە تۇرسا قوم.

دەپ ئۇزاق ئويلاپتۇ، خىيالغا پېتىپ تاغ باغرىنى بويلاپتۇ، ئاخىرى تەڭرىگە يىغلاپتۇ:

يەي دېسەم ئاش-نان يوق،
ئۆتتى كۈنۈم ئاچ ۋە توق.
يول كۆرسەتكىن ھاياتتىن،
ئالاي مەنمۇ بەھرە-زوق.

شۇئان تاغ قاپتىلىدىن مۇنداق سادا كەپتۇ:

يىغلىمىغىن ئەي ئىنسان،
بۇ باياشات كەڭ جاھان.
ھالال ئەجىر، تەر بىلەن،
بىخلىنىدۇ يەردىن نان.

تۇر، كۆزەتكىن دالىنى،
(ئىسست، سەندەك بالىنى)
سېنى ئىشلەپ يېسۇن دەپ،
ھەمراھ قىلدىم كالىنى.

قات كالىغا قوشنى گاچ،
يەرنى ئاغدۇر تاپىنى ئاچ.
بىر تال دېنىڭ مىڭ بولغاي،
ئۇرۇقلۇقنى يەرگە چاچ.

ئادەم يەنە يغلاپتۇ:

مەن بر ئادەم تۇرۇقلۇق،
يوق مەندە هېچ ئۇرۇقلۇق،
ئەڭ ئاخرقى بر قاقنى،
قلدىم بايام ئوزۇقلۇق.

سادا يەنە داۋام قلپتۇ:

ئال قولۇڭغا بر ئوچ قوم،
«سۇف»دە، پەقەت كۆزنى يۇم.
سەۋر قلساڭ بر منۇت،
ئۇرۇق بولۇر ئۇ چوقۇم.

يەنە «سۇف» دە، يەرگە چاچ،
چېچىپ بولۇپ كۆزنى ئاچ.
ئۈيتقىنىمنى ئەستە تۇت،
قالماي دېسەڭ مەڭگۇ ئاچ.

ئادەم دەرهال قولىغا بر ئوچ قۇمنى ئېلىپ «سۇف» دەپلا كۆزنى يۇمۇپتۇ، دېگەندەك ئۇنىڭ ئالقىنىدىكى كۆپكۆك قۇم ئۇنچە-مارجاندەك پارقىراق بۇغداي دېنىغا ئايلىنىپتۇ.

ئادەم شۇئان كالىسىنى قوشقا قېتىپ، يەر ئاغدۇرۇپ، تاپ ئېچىپتۇ. «سۇف» دەپلا يەرگە ئۇرۇقنى چېچىپتۇ. كۈن ئۆتۈپ، بىپايان دالىدا چەكسىز بۇغداي ئېتىزلىرى سالالشىپتۇ، بۇلۇتلار ئېتىزغا سۇ، قۇياش نۇر تۆكۈپ، بۇغداي پىشىپتۇ. ئادەم بىلەن كالا «قورسىقىم ئاچ، ئاش ئېتەيلى گاچ» دەپ بولغۇچە بۇغداينى ئورۇپ خامانىنى ئاپتۇ، ئەمدى گەپ دان بىلەن سامانىنى قانداق ئۇلىششتە قاپتۇ.

ئادەم ئالدى بىلەن تاللۇۋېلىش ئىختىيارىنى پېژغىرىم ئىسسىقتا، ياز ۋە قىشلىقتا ئۆزدگە ھەمراھ بولغان ئىشچان كالىسىغا قويۇپ مۇنداق دەپتۇ:

يەتتۇق بۈگۈن ئارمانغا،
چەشلەر تولدى خامانغا.
ئېيت قايسىغا تۇرسەن؟
دانغمۇ يا سامانغا.

كالا تامدەك گەۋدىسىدىكى جامدەك كۆزىنى پارقىرىتىپ، بىر تۇرۇپ دانغا، بىر تۇرۇپ سامانغا قاراپتۇ، ئۇزۇندىن بېرى نەپسى بىر تويىماي ئېچىرقاپ كەتكەن كالىغا دۆڭدەك دۆۋىلەنگەن دان ئاز، تاغدەك دۆۋىلەنگەن سامان ساز كۆرۈنۈپ، سامانغا تۇرۇش نىيىتىگە كەپتۇ-دە، دەپتۇ:

تۇرسام دەيمەن سامانغا،
كۆپ يەپ تولسام دەرمانغا.
كېلەر يىلى هوسۇلنى،
تاقاشتۇرساق ئاسمانغا.

شۇنداق قلىپ، دان بىلەن سامان ساددا كالىنىڭ تالىلشى بويىچە ئايرىلىپتۇ، داننى ئادەم، ساماننى كالا يەيدىغان بوپتۇ. كۆپ ئۆتمەپتۇ، ئادەم مەززىلىك بۇغداي نېنىدىن لەززەتلىنىپ ئاق نان چاينايپتۇ، قازنىدا لەگمەن قايناپتۇ، لېكىن كالىچۇ؟ ئۇ ئۆز ۋاقتىدا جىق كۆرۈپ تاللىغان مەززىسىز ساماندىن قەۋەتلا زېرىكىپتۇ، ئۇنى يەۋېرىشكە پەقەتلا رايى بارماپتۇ-دە، ئۆزىچە دادلىنىپ:

مەن سامانغا هۆ دەپتۇ،
قېنى بىر يەپ كۆر دەپتۇ.
ئاندىن گېلى بوغۇلۇپ،
«ها» دېيەلمەي «ما»دەپتۇ.

كىم بىلسۇن، شۇ قېتىملىق تاللاش هەر ئىككى تەرەپنىڭ ئۆز ئىختىيارى بويىچە بولغاچقا، تەگرى دان بىلەن ساماننى قايتا تەقسىمات قىلمايلا، داننى ئىنسان يەيدىغان، ساماننى هايۋان يەيدىغان قىلىپ بېكىتىپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ تا هازىرغىچە شۇ تەقسىمات بويىچە داننى ئىنسان يەپتۇ، ساماننى هايۋان. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا كالىنىڭ «مۆ» دېيىشى ئۇنىڭ ساماندىن زارلىنىپ «ها» دېگىنى ئىمىش.

نەسىردىن ئەپەندى خالتىسىنىڭ ئېغىزىنى بوغۇپتۇ، چۆچەكنى مۇشۇ يەردە توختىتىپتۇ، كىچىك دوستلار بىر تەرەپتىن كالىنىڭ ساددىلىق قىلىپ داننى تاللىۋالمىغانلىقىغا خۇشال بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن چۆچەكنىڭ شۇنچە تېز تامام بولغانلىقىدىن كۆڭلى يېرىم بوپتۇ.

چۆچەك تۈگەپ كۈن پېشىنغا يېقىنلاشقاچقا، نەسىردىن ئەپەندى چۆچەك خالتىسىنى قا-

را ھاڭگىسىغا ئارتىپ قويۇپ، مەسچىتكە كىرىپ كېتىپتۇ. ھېلىدىن بېرى ئەپەندىمنىڭ چۆ-چەك خالتىسىغا كۆز تىككەن باللار چۆچەك خالتىسىنىڭ ئاغزىنى يەنە ئېچىپتۇ، «ئۇر توق-ماق»، «ئۇچار گىلەم»... دېگەندەك نۇرغۇن چۆچەكلەرنى ئاڭلاپ قانغۇچە كۈلۈپتۇ. خال-تىنىڭ چۆچەك توقۇشقا ئاق چاچ مومىسىدىنمۇ ئۇستا ئىكەنلىكىنى ھېس قىپتۇ.

مانا شۇ پەيتتە چاقچاقخۇمار نەسىردىن ئەپەندىمگە بىر چاقچاق قىلىش پۇرسىتى ئىز-دەپ يۈرگەن قۇيۇنتاز نەسىردىن ئەپەندىنىڭ چۆچەك خالتىسىنى ئۇچۇرۇپ قېچىپتۇ. چۆ-چەكلەرنىڭ بەھرىدىن مەستخۇش بولغان باللار بۇنى ئەسلا سەزمەپتۇ.

نەسىردىن ئەپەندى مەسچىتتىن چىقىپ قارىسا چۆچەك خالتىسى يوق تۇرغۇدەك، با-للاردىن سوراپتۇ:

باللار جاۋابەن:

هەي توۋا... هەي توۋا،
ئەپەندىم بوۋا.
بۆز خالتاڭنى كۆرمىدۇق،
ئېشىكىڭ گۇۋا.

دەپتۇ. باللارنىڭ كۆڭلى نەسىردىن ئەپەندىمنىڭكىدىنمۇ بەكرەك يېرىم بولۇپ، تە-رەپ-تەرەپكە بۆلۈنۈپ ئىزدەشكە تۇتۇش قىپتۇ. نەسىردىن ئەپەندىم ئېشىكىدىن سوراپتۇ:

هەي ئېشىكىم، ئېشىكىم،
مېنىڭ ھەمراھ دىلكەشىم.
چۆچەك تولغان خالتىنى،
تىقىۋالغان كىشى كىم؟

قارا ھاڭگىمۇ كۆرمىگەنلىكىدىن بېشارەت بېرىپ بېشىنى چايقاپتۇ. نەسىردىن ئەپەندى كېيىن ئۇيان ئىزدەپ، بۇيان ئىزدەپتۇ. ھەممە باللاردىن چۆچەك خالتىسىنىڭ خەۋرىنى ئالالماي، چۆچەك خالتىسىنى باشقا ياقىلاردىن ئىزدەش نىيىتىگە كەپتۇ. خاسىيەتلىك چۆچەك خالتىسىنى ھې-لىقى باللارنى يوشۇرۇۋالدى دېگەن گۇماندا يول بويىدىكى ئاق تامغا سىرىق سىغىز بىلەن:

قاراقاش بازاردا،
سەبىيلەرگە ئەپلەندىم.
قايىل بولدۇم بۇ خەققە،
دەپ يازغۇچى ئەپەندىم.

دەپ يېزىپ قويۇپ يولغا راۋان بوپتۇ.

بوۋامنىڭ گېپىچە: نەسىردىن ئەپەندى شۇ ماڭغانچە تا ھازىرغىچە چۆچەك خالتىسىنى ئىزدەپ جاھان كېزىپ يۈرەرمىش.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، قۇيۇنتاز چۆچەك خالتىسىنى ئۇچۇرۇپ جاڭگالدا قېرى توغراقنىڭ شېخىغا ئىلىندۇرۇپ قويغانمىش، كېيىن شۇ يەرلىك بىر پادىچى بالا ئۇنى ئۆيىگە ئېلىپ كېتىپ تا ھازىرغىچە ئەپەندىمنىڭ چۆچەك خالتىسىدىن چۆچەك ئاڭلاپ يۈرگۈدەك.

باشقىلارنىڭ دېيىشىچە، كىتابخانىدا يېقىندا پەيدا بولغان «قۇشقا ئايلانغان بالا»، «چوغباش بىلەن شۇغباش» دېگەن ئىككى چۆچەكلەر توپلىمى دەل شۇ نەسىردىن ئەپەندىمنىڭ چۆچەك خالتىسىدىكى چۆچەكلەرنىڭ بىر قىسمى ئىمىش.

قاراقاشلىق ئوغۇل

ئۆتكەن زاماندا، تەكلىماكاندا، بار بىلەن يوقنىڭ، ئاچ بىلەن توقنىڭ، بۇغداي بىلەن ماشنىڭ، ئېرىق بىلەن قاشنىڭ پەرقى يوق چاغلاردا بىر دانىشمەن پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. پادىشاھ ئىلىم-پەنگە شۇنچىلىك ھېرىسمەن ئىكەنكى، پۇقرالىرىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدىن بەكرەك، ئەقلىي تەربىيەلىنىشىگە تولىمۇ كۆڭۈل بۆلىدىكەن. ئوردا ئىچىدىكى خان ئەۋلادلىرىدىن يىراق سەھرادىكى دېھقان پەرزەنتلىرىگىچە ئۆزىگە پۇقرا ھېسابلىنىدىغان بارلىق قوۋمىنىڭ ئىلمىي ئەخلاق، كەسپىي ساۋاق جەھەتتىكى ئىلمىدىن خەۋەردار ئىكەن.

ئاۋامنىڭ دەردىگە يېتىش ئۇنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش ئادىتى بولغاچقا، چاپاق مەھەللىدىكى جاپپار دوكىنىڭ كەنجى ئوغلىنىڭ نېمە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلىقىدىن تارتىپ، شالاق مەھەللىدىكى غاپپار كۆكىنىڭ چوڭ قىزىنىڭ قاچان، قەيەرگە ياتلىق قىلىنغانلىقىغىچە ھەممىنى بىلىپ تۇرىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىلمىي ئەخلاق، كەسپىي ساۋاقنىڭ خەلق ئارىسىدىكى تەسىرىنى يەنىمۇ كېڭەيتىپ، پەقەت خەلقنى نادانلىقتىن قۇتۇلدۇرغاندىلا، ئاندىن خاندانلىقنىڭ يەنىمۇ گۈللەپ ياشنايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن پادىشاھ خەلق ئىچىدىن ياراملىق بىر ئوغۇلنى تاللاپ ئۆزىگە ئەلدە ئىلىم تەھسىل قىلدۇرۇپ، ئىلمىي ئەخلاق، كەسپىي ساۋاقتا كامالەتكە يەتكۈزۈپ، قوۋمى-جامائەتنى يېتەكلىگۈچى پىر-ئۇستاز قىلىپ تەربىيەلەش قارارىغا كېلىپ، ۋەزىرىنى چاقىرتىپ :

— ئەي، ۋەزىرىم، سېنى شۇ مەقسەتتە چاقىرتتىمكى، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان دىيارىمىزنىڭ ئىلىم-پەن ئىشلىرى ئۈزۈكسىز تەرەققىي قىلىپ، خاندانلىقىمىزنىڭ پارلاق مە-

دەنيىتىدە ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى. خەلقنىڭ ئىستىمال سەۋىيەسى ئۆستى.
لېكىن، يەنە ئومۇمىي دائىرىدىن ئېيتقاندا خەلقىمىز نامرات، دۆلەت كۈچىمىز ئاجىز. بىز
خانىدانلىقىمىزنى يەنىمۇ گۈللەپ ياشنىسۇن، خەلقنى تېخىمۇ پاراۋان تۇرمۇشقا ئېرىشسۇن
دەيدىكەنمىز ئەل-يۇرتنى، قوۋم-قېرىنداشلىرىمىزنى نادانلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش زۆرۈر-
دۇر. شۇ ھەممىمىزگە ئايان بولسۇنكى، ئىلىمدە چېكىنىش بولىدىكەن، ئەلدە يۈكسىلىش
بولمايدۇ. پەقەت خەلق قەلبىنى ئىلىم-ھېكمەت سۈيى بىلەن پاكلىغاندىلا، ئاندىن دۆلەت
قۇدرەت تاپىدۇ. تۇرمۇش باياشاتلىشىدۇ.

شۇڭا، ھازىردىن باشلاپ ئەل ئىچىنى ئارىلاپ، مەھەللە-ئايماقلارنى چارلاپ قەد-
دى-قامەت، ئەقىل-پاراسەت، چىدام-غەيرەتتە كامالەتكە يەتكەن «ئۆچتە لايىق» بىر
ئوغۇل تېپىپ كەل. ئول ئوغۇل خانلىق مالىيەنىڭ كاپالىتىدە شۇنداق تەربىيەلەنسۇنكى،
يەتتە ئىقلىمدىكى ئىنسان پۇشتى تېگىگە يېتىش مۇمكىنلىكى بولغان ھەر قانداق ئىلىمدىن
خەۋەردار بولسۇن. ئول ئوغۇلدىن ھەممە نۇرلىنىپ خانلىق گۈللەنسۇن. ئىلىم-ھېكمەت
مەڭگۈ كۈيلەنسۇن. خەلق ئويغىنىپ يېڭىلىققا يۈزلەنسۇن

— ...دەپتۇ. ئۈچ كۈن ئىچىدە ئۆزى ئېيتقان
شەرتكە چۈشىدىغان ئوغۇل تاپالمىسا كاللىسىنى ئا-
لىدىغانلىقىنى تاپىلاپ ئورىدىدىن قايتۇرۇپتۇ.

پادىشاھنىڭ يارلىقىنى بەجا كەلتۈرۈشنى
ئانچە قىيىن ھېس قىلمىغان ۋەزىر ئادەتتىكى-
دەكلا يارلىقنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، شۇ چاغ، شۇ
منۇتتا سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. يۇرت-مەھەللى-
لەرنى ئارىلاپ چۆل-جەزىرىلەرنى كې-
زىپتۇ. شەھەر-يېزىلارنى ئايلىنىپ
لوپ-يورۇڭقاشتىن ئۆتۈپ خو-
تەن-قاراقاشقا كەپتۇ. مۆھلەت
توشۇپ ئۈچىنچى كۈنى تاڭ
ئېتىپتۇ. «ئوتى بار يەر-
نىڭ سۈيى يوق،
سۈيى بار يەر-
نىڭ ئوتى

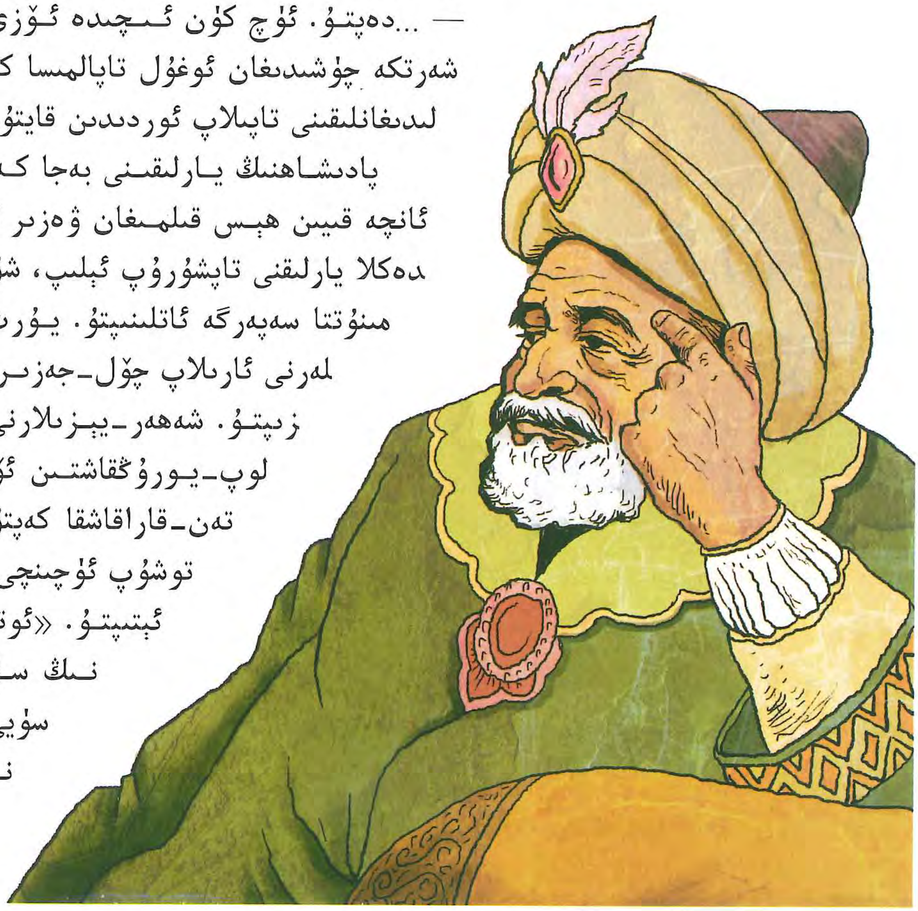

يوق» دېگەندەك ۋەزىر شۇنچە ئەستايىدىل ئىزدىسىمۇ، شاھ يارلىقىدىكى شەرتكە تامامەن
چۈشىدىغان ئوغۇل تۆگۈل قىز زاتىمۇ تېپىلماپتۇ. پادىشاھ بەرگەن مۆھلەت ئىچىدە يارلىق-
نى ئورۇنداپ بولۇشقا كۆزى يەتمىگەن ۋەزىر بۇ دەمدە «ئوغۇل» ئىزدەشنى بىر ياققا
قايرىپ قويۇپ ئۆز كاللىسىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ. ۋەزىر قاتتىق ئويلىنىپ-
تۇ. ئويلانغاندىمۇ زېرىكسە باغقا كىرىپ، تېرىكسە تاغقا چىقىپ ئويلىنىپتۇ. ئويلا-ئويلا
ھېچ ئامال قىلالمىغان ۋەزىر ئاخىرى تەقدىر-پېشانىگە بويسۇنۇپ ئوردىغا قايتىپ خاندىن
بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىشنى ئۆتۈنۈش قارارىغا كەپتۇ.

ۋەزىر شۇ خىيالدا ئېغىر قەدەملىرىنى سۆرەپ، ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە كېتىۋاتسا قارا-
قاشنىڭ بەھرام ئۆستەڭى بويىدىكى قەدىمىي مەھەللىدە بىر ئوغۇل بالا ئۇچراپتۇ. ئەتىگەن-
دىن بېرى ئاغزىغا ئۇۋاق چاغلىق بىر نەرسە سالمىغان، ھېرىپ ھالى قالمىغان ۋەزىرنىڭ
ئۈستىبېشىغا خېلى بۇرۇنلا نەزەر سېلىپ ئۈلگۈرگەن چېچەن ئوغۇل سەپەر داۋامىدا يىرتى-
لىپ، كىرلىشىپ كەتكەن ئېسىلزادە كىيىملەردىن بۇ كىشىنىڭ ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئە-
مەسلىكىنى پەملەپ، ئۇنىڭغا ياردەم قىلىشنى لايىق تېپىپ ئۆيىگە باشلاپتۇ. ئاتا-ئانىسىغا
ئەھۋالنى ئېيتىپ ۋەزىرگە داستىخان ساپتۇ. كەچلىك غىزا ۋاقتىدا ۋەزىر نېمە سەۋەبتىن
سەپەرگە چىققانلىقىنى بايان قىپتۇ. ھەممە ئىش ئايان بوپتۇ. ئەتىگەنىدىكى بىر ئادەمنىڭ
غېمى ئەمدىلىكتە بىر ئائىلىدىكى ئالتە كىشىنىڭ، مەھەللىدىكى پۈتۈن قوۋم-جامائەتنىڭ
غېمىگە ئايلىنىپتۇ.

تۈن تاڭغا يېقىنلاشقانسېرى ۋەزىر قاتتىق جىددىيلىشىپ ساراسىمىگە چۈشۈپتۇ. تاڭغا
بەش... تۆت... ئۈچ سائەت قاپتۇ. ھەممە پۈتۈن دىققەت-ئېتىبارىنى بۇ مۆتىۋەرنى پادى-
شاھ ئالدىدىكى جازادىن خالىي قىلىشقا ئاغدۇرۇپتۇ. كېلىشكەن بىر ئەر جېنىدىن جۇدا بولغى-
لى، بەختلىك بىر ئائىلە باشپاناھسىز قالغىلى، ۋاپادار بىر خوتۇن تۇل بولغىلى، ئوماق بەش
سەبىي يېتىم بولغىلى ئىككى سائەت قالغاندا ھېلىقى ئوغۇل مۇنداق ئەقىل تېپىپ چىقىپتۇ:

— ئى، ۋەزىر كېچە ئويلىنىپ شۇنداق خىيالغا كەلدىمكى ئەتىگەندە ئۆز ئوغۇللىرىنى
باشلاپ خاننىڭ ھۇزۇرىغا كىرگەيلا. ئېنىقكى پادىشاھ بۇنىڭدىن قاتتىق غەزەپلىنىدۇ. مۆتى-
ۋەرىم ئۆزلىرىنى تەمكىن تۇتۇپ ئارتۇق سۆزنى راۋا كۆرمىگەيلا. قالغان ئىشنى خان ئۆزى
توغرىلايدۇ.

بۇنىڭدىن ياخشىراق چارە-تەدبىر تېپىشقا ئامالسىز قالغان ۋەزىر ئوغۇلنىڭ كۆرسەتى-
مىسى بويىچە ئوردىغا قايتىپتۇ. تاڭ ئېتىپ خوراز چىللاپتۇ. ۋەزىر ھېلىقى ئوغۇلنىڭ ئېيتى-
مىشى بويىچە ئۆز ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ قوبۇلغا كەپتۇ. پادىشاھمۇ ۋەزىردىن زور ئۈمىد
كۈتۈپ تۇرغاچقا، ئۇنى دەرھال قوبۇل قىپتۇ.

— ئوغۇل قېنى؟ — ...پادىشاھ ۋەزىردىن سوراپتۇ. ۋەزىر زۇۋان سۈرۈشكىمۇ پېتى-

نالماي، ئۇڭ يېنىنى ئىما قىلىپ ئۆز ئوغلىنى كۆرسىتىپتۇ، قورققىنىدىن چىرايى تاتىرىپ كې-
تىپتۇ. نەچچە يىللاردىن بېرى ئۆزى شۇنچە ئىشەنگەن، بار ئۈمىدىنى باغلىغان بۇ ۋەزىرد-
ىنىڭ ئەمەلىيەتتە ئادەتتىكى بىر يارلىقنى بەجا كەلتۈرەلمەي ئۆزىنى نائۈمىد قويغانلىقى پا-
دىشاھقا قاتتىق ئېغىر كەپتۇ. ۋەزىرنىڭ يارلىقنى بەجا كەلتۈرەلمىسىمۇ ئۆزىدىن بىر قو-
شۇق قېنىدىن كېچىشنى ئۆتۈنۈپ گۇناھىنى تىلەشتە يوق، تەپ تارتماستىن ئۆز ئوغلىنى بۇ
ئىقلىمدىكى ئەڭ كەم-كۈتىسىز ئوغۇل دەپ كۆرسىتىشى پادىشاھقا ۋەزىرى يارلىقنى كۆزگە
ئىلماي، ئۆزىنى مازاق قىلغاندەك بىلىنىپتۇ. دېمىسىمۇ ۋەزىرنىڭ بۇ ئەركە-نايناق ئوغلى-
نىڭ خانلىق مەدرىسەدە بەش-ئالتە يىلدەك ئوقۇپ «بۆشۈك» تىكى«ب» بىلەن «تۆ-
شۈك»تىكى «ت»نى تۈزۈك پەرق ئېتەلمەيدىغانلىقى پادىشاھقا ئاسماندىكى ئايدەك، ئې-
رىقتىكى لايدەك ئايان تۇرسا... بۇ ئېنىق پادىشاھنى ئالدىغانلىق، ئۇنىڭ يارلىقنى خام
سۇندۇرغانلىق ئەمەسمۇ. گەرچە ئوردىدىكى بۇ بەگزادە ئائىلە-تەبىقىدە سەھرا باللىرى-
دىن ئۈستۈن تۇرسىمۇ، ئوردا ئىچىدىكى ئەھۋالغا سېلىشتۇرغاندا، شۇنچە كۆپ شاھزا-
دە-خانزادىلەر تۇرغان يەردە، بۇ چالا ساۋات ئوغۇلنىڭ «ئۈچتە لايىق »دەپ تەرىپلىنىشى
پادىشاھقا قاتتىق ئاھانەت بىلىنىپتۇ.

بىچارە ۋەزىرنى ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىپ، خەلق پەرزەنتى بەھرىمەن بولىدىغان
ئىمتىيازغا چاڭ سېلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلىغان پادىشاھ غەزەپتىن تىترەپ كېتىپتۇ:

— جاللات، بۇ كاززاپنىڭ كاللىسى ئېلىنسۇن...

ۋەزىرنىڭ تېنى سەل جۇغۇلداپتۇ-يۇ، ئوغۇلنىڭ تاپىلغىنى بويىچە ئۆزىنى سالماق تۇ-
تۇپ پادىشاھقا :

— ئەل-يۇرتنىڭ ئاتىسى، يېتىم-مىسكىنىنىڭ غەمگۇزارى ئۇلۇغ پادىشاھى ئالەم غە-
زەپ قىلمىغايلا، ئۇزۇن يىللىق ساداقەتمەنلىكىمنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بولسىمۇ گۇناھىمنى
كەچۈرگەيلا... دەپ يۈكۈنۈپتۇ.

پادىشاھ ۋەزىرنىڭ ئاتا-بوۋىسىدىن تارتىپ نەچچە ئەۋلاد خان-ۋەزىرلىك مۇناسىۋ-
تىنى ئويلاپ سەل ئاچچىقىنى بېسىۋېلىپ دەپتۇ:

— ئى ۋەزىرىم، يارلىقنى بەجا كەلتۈرمىگەنلىكىڭىزنىڭ ئۆزىلا كاللىڭىزنى ئېلىشقا يې-
تىپ ئاشقۇدەك گۇناھ تۇرسا، نېمە مەقسەتتە مەندىن گۇناھىڭىزنى تىلىمەي، ئاۋام پەرزەن-
تىنىڭ رىزقىغا قارا ساناپ خاندانلىقىمىزنىڭ ئادالىتىنى تاشقا ئۇرىسىز؟ سىزنىڭ ئۆز كۆ-
مچىڭىزگە چوغ تارتىپ، پېقىرنىڭ خەلق ئۈچۈن ۋۇجۇدقا چىقارماقچى بولغان مۇقەددەس
پىلانىغا چاقچاق نەزىرىڭىزدە قارىغىنىڭىز ئىلىم-ھېكمەتنى كۆزگە ئىلمىغانلىقىڭىز. بۇ خان-
دانلىققا قىلىنغان ئاھانەت، پېقىرغا قىلىنغان ھاقارەت، ئىلىمگە قىلىنغان خىيانەت... ئالدى-
قىسىنى ئامالسىزلىقتىن قىلىنغان دېيىلسىمۇ، كېيىنكىسى قەستەن ئۆتكۈزۈلگەن گۇناھتۇر.

قېنى سەممىي ساداقەتمەن، چىن ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئېيتىڭكى، نېمە ئوي، نېمە مەقسەتتە ئىلمى خام، ساۋاتى كەم ئوغلىڭىزنى ھۇزۇرۇمغا ئېلىپ كىرىشكە جۈرئەت قىلدىڭىز؟...

ئەمدىلىكتە پادىشاھتىن ئەمەلىي ئەھۋالنى يوشۇرۇپ ئارتۇقچە گەپ يورغىلاتسا قولىدىكى ۋەزىرلىك نېنىنى ئەمەس، ئەزىز جېنىنىمۇ ساقلاپ قالالمايدىغانلىقىنى ئويلاپ يەتكەن ۋەزىر، ئەينى ئەھۋالنى پادىشاھقا بىر باشتىن بايان قىلىشقا باشلاپتۇ.

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغايكى، ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك يارلىقى بىرلە نامزات ئىزدەپ پۈتۈن خانلىق زېمىنىنى ئايلاندىم. يەرلىك بەگلىكلەرگە ئالاقە ئەۋەتىپ ئالىيلىرىنىڭ چاقىرىقىغا جىمى ئەلنى سەپەرۋەر قىلدىم. ھەر تەرەپتىن خان يارلىقىغا ئامال ئىزدىدىم. ئەپسۇس بۇ ئىقلىمدىن ئالىيلىرى دېگەن شەرتكە چۈشىدىغان ئوغۇل زاتى تېپىلمىدى. ئاخىرقى مۆھلەت كۈنى كەچكە يېقىن ئوردىغا يېنىشىمدا قاراقاش دىيارىنىڭ بەھرام ئۆستەڭى بويىدىكى كۆجۈم مەھەللىدە بىر دېھقاننىڭ ئۆيىدە بىر ئوغۇل بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ قالدىم. تائام ئۈستىدە ئالىيلىرىنىڭ تاپشۇرمىسىنى ئېيتىپ ساپتىمەن. ھەممە ئالىيلىرىنىڭ ئىلىم خۇمار، پەن سۆيەرلىكلىكىدىن، ئەل ئۈچۈن كۆڭۈللىرىگە پۈتكەن مۇقەددەس پىلانلىرىدىن مەمنۇن بولۇپ ئۆزلىرىگە كۆپلەپ بەخت-سائادەت، خاندانلىققا چەكسىز قۇدرەت-كامالەت تىلەشتى. ئۆزلىرىنىڭ يارلىقىنى بەجا كەلتۈرەلمەي گۇناھكار بولۇپ چۈشكۈنلەشكەن كەيپىياتىمنى سەزگەن ھېلىقى ئوغۇل ماڭا ھۇزۇرلىرىغا ئۆز ئوغلۇمنى ئېلىپ كىرىش ئەقلىنى كۆرسەتكەن. پېقىر بۇ ئىشتا كۆپ كېڭەشمەيلا تەۋەككۇل قىلىپ ئالدىلىرىغا ئۆز ئوغلۇمنى باشلاپ كىرىپتىمەن. ئالىيلىرى قۇللىرىنى كەچۈرگەيلا، سەھرالىق بىر شۇمتەكنىڭ گېپىگە كىرىپ مۇبارەك دىللىرىنى رەنجىتىپتىمەن. بىرقوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا...

پادىشاھ ۋەزىرىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بىر ئىشنى چۈشەنگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپتۇ-دە، پەرمان چۈشۈرۈپتۇ:

— پەرمان، دەرھال ھېلىقى قاراقاشلىق ئوغۇل ئوردىغا كەلتۈرۈلسۇن...

ئوردىدىكى بارچە ۋەزىر-ۋۇزرالار پادىشاھنىڭ پەرمانى بويىچە قاراقاش دىيارىغا قايتا يول ئاپتۇ. مۇشۇنداق كۈننىڭ ھامان بىر كۈنى كېلىدىغانلىقىنى پەملەپ يۈرگەن ھېلىقى ئوغۇلمۇ ئاتا-ئانىسى بىلەن خوشلىشىپ ۋەزىرلەر بىلەن ئوردىغا كەپتۇ. ئوغۇل ئۇدۇل پادىشاھنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇنىڭغا سالام كەلتۈرۈپتۇ. يىراق سەھرادىمۇ مۇشۇنداق قائىدە بىلىدىغان ئەدەپ-ئەخلاقلىق پۇقرالىرىنىڭ بارلىقىدىن خۇشال بولغان پادىشاھ ھاياجاندا ئوغۇلنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ، ئوغۇلدىن سوراپتۇ:

— ئى ئوغۇل، ۋەزىرىمگە كۆرسەتكەن ئەقلىڭنىڭ مەنىسى نېمىدۇر؟... نېمىشقا ئۇنى گۇناھ ئۈستىگە گۇناھ ئۆتكۈزۈپ ھۇزۇرۇمغا ئۆز ئوغلىنى باشلاپ كىرىشكە دالالەت

قىلدىڭ؟...

— ئى شاھىم، — دەپ سۆز باشلاپتۇ ھېلىقى ئوغۇل تەمكىنلىك بىلەن، — ئۇشبۇ كۆرسەتمىنىڭ مەنىسىنى بىلمەك ئۈچۈن مۇنۇ ھېكايىنى بايان قىلماق زۆرۈردۇر.

«بۇرۇن تەكلىماكاننىڭ ئىچكىرى قىسمىدا بىر ھايۋانلار پادىشاھلىقى بولغانىكەن. خوراز خان شۇنچىلىك سەگەك، دانا ئىكەنكى، ھەر كۈنى سەھەردە ھەممىدىن بۇرۇن تۇرۇپ دۆلەت ئەھۋالىنى كۆزىتىدىكەن. ئەل رايىنى ئىگىلەيدىكەن. ئاممىنى يېغىلىقا ئۈندەپ ئۇزاق چىللايدىكەن. بىر كۈنى ئۇ ئىككى ۋەزىرىنى بىر-بىرىگە ئۇچراشتۇرماي سىناپ بېقىش نىيىتىگە كېلىپ، ئاۋۋال ئوڭ قول ۋەزىرى قاغىنى چاقىرتىپ:

— ئى ۋەزىرىم، مەن خانلىق تەۋەيىمىزدىن ئەڭ چىرايلىق بىرىنى تاللاپ دۆلىتىمىزنىڭ ئوبراز ۋەكىلى قىلىشنى ئويلىغاندىم. تاللانغان ئوبراز ۋەكىلى شۇنداق تەمىناتتىن بەھرىمەن بولىدۇكى: ئۇنىڭ 72 ئەۋلادىغىچە خانلىق مالىيەدىن پايدىلىنىشى دەخلىسىزدۇر... بۇ ئىشنى سىزگە تاپشۇرسام قانداق؟ — ... دەپتۇ. قاغا ۋەزىر خورازخاننىڭ ئۆزىگە قاتتىق ئىشەنگەنلىكىدىن خۇشال بولۇپ ئىككى كۈندە مۇۋاپىق بىرىنى تېپىپ كېلەدىغانلىغا ۋەدە بېرىپ ئورنىدىن ئايرىلىپتۇ.

خوراز خان ئارقىدىن سول قول ۋەزىرى كىرپىنى چاقىرتىپ قاغا ۋەزىرگە ئېيتقانلىرىنى يەنە تەكرارلاپتۇ. خورازخاندىن تۇيۇقسىز بۇنداق مەسلىھەتنى ئاڭلىغان كىرپە ۋەزىر دەماللىققا بىر نېمە دېيەلمەي ئۆزىگە ئويلىنىپ بېقىش ئىجازىتى ئېلىپ ئۆز قەسرىگە يېنىپتۇ.

بىرى بىرىدىن دانا، ساداقەتمەن بۇ ئىككى ۋەزىر كۆڭلىدىكىنى ھېچ كىشىگە تىنماستىن خۇپىيانە خان مەسلىھەتى ئۈستىدە كېڭەش قىپتۇ. يۇرت-يۇرتلارنى ئارىلاپ تالاي ساھىبجامال، ھۆر-پەرىزاتلارنى سىلىشتۇرۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، نېمىشقىكىن ئۆز پەرزەنتلىرى ھەممىدىن گۈزەل، چىرايلىق كۆرۈنۈپتۇ، خان مەسلىھەتى ئۈچۈن كۆڭۈللىرىگە بىر سان پۈكۈپتۇ.

ئىككى كۈندىن كېيىن ئالدى بىلەن قاغا ۋەزىر خوراز خانغا خانلىقتىكى ئەڭ چىرايلىق نامزاتنىڭ ئۆز قىزى ئىكەنلىكىنى بايان قىپتۇ. خوراز خان ناھايىتى سالماقلىق بىلەن قاغا ۋەزىرنىڭ مەسلىھەتىنى قوبۇل قىلىپ ئۇنى يولغا ساپتۇ. ئارقىدىن كىرپە ۋەزىرنى چاقىرتىپتۇ

— خان ئالىيلىرىنىڭ سەمىدە بولغايكى، بۇ ئىقلىمدىن ئوغلۇمدەك كېلىشكەن قادDى-قامەتلىك نامزاتتىن يەنە بىرى تېپىلماس، — دەپتۇ كىرپە ۋەزىر خانغا جاۋابەن. كىرپە ۋەزىرنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغان خوراز خان ئارتۇقچە ئىنكاس قايتۇرماي ئۇنىڭ ئورنىدىن قايتىشىغا ئىجازەت بېرىپتۇ. خوراز خان شۇ كۈندىن باشلاپ ئىككى ۋەزىرنىڭ خا-

راكتىرى ئۈستىدە تەھلىل ئېلىپ بېرىپتۇ. قايتا-قايتا پىكىر يۈرگۈزۈپتۇ. شۇنچە يىلدىن
بېرى ئۆز قېرىنداشلىرى ئىشەنگەندەك ئىشەنگەن بۇ ئىككى ئەمىرنىڭ ئەمەلىيەتتە كىچىككىـ
نە مەنپەئەت ئالدىدا خۇددى يوقىتىپ ئۆز باللىرىنى شۇنچە ماختاپ داملىشى خوراز خاـ
نىڭ ئىشەنچىسىنى كۆككە سورۇپ، ئۈمىد تايىقىنى سۇندۇرۇپتۇ. پۇل-مال دېسە ھەممە ئاـ
دەمنىڭ ئېتىقاد، ۋىجدانىنى قايرىپ قويۇپ، نەپسىگە قۇل بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ، بۇ
ئىككى ۋەزىرنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب تىلەپتۇ.

خوراز خاننىڭ خىيلىدىن بېرى قاتتىق ئويلىـ
نىپ، بىرەر مەسىلە ئۈستىدە ئىزدىنىۋاتقانلىقىنى
سەزگەن مېكىيان خانىش بىر كۈنى ئۇنىڭدىن
سوراپتۇ:

— ئى باشپاناھىم، ئۇلۇغ شاھىم، ئويلىنىش
كۆڭۈللىرىنى بىر ئاپتۇ. ئوي-
خىياللىرى نېمىكىن؟...

مېكىيان خانىشنىڭ ئۆزىنىڭ
ئوي-خىيالىغا قىزىقىۋاتقانلىقىدىن
ھەيران بولغان خورازخان ئىككى
ۋەزىرنىڭ قىلمىشىنى سۆزلەپ
بېرىپتۇ.

— شاھىم، — دەپتۇ مېكىـ
يان خانىش خانىنىڭ سۆزىگە
ئۇلاپ، — ئادەتتە سۆز كۆڭۈلـ
گە تالىقتۇر. قاغا ۋەزىرنىڭ باـ
لىسىنىڭ قارىمۇتۇق، كىرپە ۋەـ
زىرنىڭ بالىسىنىڭ تىكەنلىك چىـ
تەندەك كۆرۈمسىز، سەت ئىكەنـ
لىكى ھەممىگە ئايان تۇرسا.
ئۇلارنىڭ پۇل-مال، ھوـ
قۇق-مەنپەئەت ئۈچۈن ئۆز
باللىرىنى خانىدانلىقنىڭ ئوبـ
راز ۋەكىللىكىگە كۆرسىتىشى
خان بىلەن ئويناشقانلىق.

جاندىن تويغانلىقتۇر. لېكىن، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئاتا-ئانىلىق مېھىر-مۇھەببەت بىلەن چۈشەنگەندە ئۇلارنىڭ ئۆز بالىلىرىنى خاندانلىقنىڭ ئوبراز ۋەكىللىكىگە كۆرسىتىشى بەرھەق. ئاتا-ئانا ئۈچۈن ئۆز بالىسىدىن ئارتۇق بايلىق بولماس. خان بالىسى خانغا خان كۆڭلىچە، تاز بالىسى تازغا تاز كۆڭلىچە ئۆز كۆرۈنىدۇ. ھەممە ئۆز بالىسىنى قەدىرلەيدۇ. ئۆزبالىسىنى مېنىڭ بالام ھەممە جەھەتتە دۇنيادا يەكتا دەپ ئويلايدۇ. جاھاندا ھېچ كىشى ئۆز بالىسىغا بولغان مۇھەببىتىنى ئىپتىراپ قىلماي تۇرالمايدۇ. ئىككى ۋەزىرنىڭ ئۆز بالىلىرىنى خاندانلىقنىڭ ئوبراز ۋەكىللىكىگە كۆرسىتىشى دەل ئاتا-ئانا مېھرىنىڭ چوڭقۇرلۇقىدىن، سۆيۈنۈشىنىڭ چەكسىزلىكىدىن، كۆيۈنۈشىنىڭ كۈچلۈكلىكىدىن بولغان. ئۇلار ئۆز بالىسى ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ جازالىنىشىدىن قورقماي، ئۆز بالىلىرىنى خاندانلىقنىڭ ئوبراز ۋەكىللىكىگە كۆرسىتىشكە جۈرئەت قىلغان... ۋەتەن مانا مۇشۇنداق مەسئۇلىيەتچان، مېھرىبان ئاتا-ئانىلار بىلەن تېخىمۇ گۈزەلدۇر...

خوراز خان مېكىيان خانىشنىڭ بايانىدىن ئىككى ۋەزىرنىڭ ئۆز پەرزەنتلىرىنى خاندانلىقنىڭ ئوبراز ۋەكىللىكىگە كۆرسىتىشىنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىپتۇ، ئۇلارنىڭ ئۆز بالىلىرىغا بولغان مېھىر-مۇھەببىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپ ئۇلارنى تارتۇقلاپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن خەلق ئارىسىدا «قاغا بالام ئاپئاق، كىرپە بالام يۇمشاق» دېگەن تەمسىل تارقىلىپتۇ.

ئوغۇل ھېكايىسىنى مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشتۇرۇپ، پادىشاھقا ئىززەت-ئىكرام بىلەن:

— ئەمدى ۋەزىرلىرىگە نېمە سەۋەبتىن ھۇزۇرلىرىغا ئۆز ئوغۇللىرىنى ئېلىپ كىرىشكە دەۋەت قىلغانلىقىمنىڭ سىرى يېشىلدى. كۆز ئالدىمىزدىكى بۇ ۋەزىر ئاتا بايامقى ھېكايىدە بايان قىلىنغاندەك ئاتا-ئانا بىلەن پەرزەنت ئوتتۇرىسىدىكى مېھىر-مۇھەببەتنىڭ چىن مەنىسىنى چۈشەنگەن بولسا ئۆز ئوغۇللىرىنى ئالىيلىرىغا ئەرزىتكۈدەك تەربىيەلەر ئىدى. ھالا بۇ كۈنلەردە ئۆيدىكى ئوغۇلنى قويۇپ سىرتتا ئوغۇل ئىزدەشكە مەجبۇر بولمىغان بولاتتى. مەن مۇنۇ ۋەزىرگە ئۆز قولىدىكى گۆھەرنىڭ قىممىتىنى تونۇتۇپ قويۇش مەقسىتىدە شۇنداق ئەقىل كۆرسەتكەن، — دەپتۇ.

ئوغۇلنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئوردا ئەھلى ئۇنىڭ ئەقىل- پاراستىگە قايىل بولۇشۇپتۇ. پادىشاھمۇ ئۆزى ئىزدەپ يۈرگەن ئوغۇلنىڭ كۆز ئالدىدا تۇرغانلىقىدىن قاتتىق خۇشال بوپتۇ، جىمى ئۈمىدىنى ئول ئوغۇلغا باغلاپ، ئالىي بىلىم يۇرتىغا يولغا سېپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ۋەزىرمۇ ئامان قاپتۇ.

بوۋاينىڭ ھەسرىتى

بوۋامنىڭ ئۇكامغا ئېيتىپ بېرىشىچە بۇرۇن يۇرتىمىز قاراقاشتا يېشى يۈزدىن ئاشقان، زاڭقى يەرگە تاقاشقان بىر بوۋاي بىلەن بىر موماي ئۆتكەنىكەن. ياشلىقىدا باغباراڭلارغا تەك كىرىپ، تاغ-داۋانلاردىن تەك ئېشىپ، تاپالىسا جىگدە يەپ مۇشۇ كۈنگە ئۇلاشقان بۇ بوۋاي بىلەن مومايىنىڭ ئەزەلدىن بالىسى بولمىغانمۇ ياكى بالىلىرى ئەزرائىل بىلەن بالدۇر تونۇشقانمۇ، ئۇلارنىڭ دەردىگە داۋا، ھاجىتىگە راۋا بولىدىغانغا يا ئوغلى، يا قىزى يوق ئىكەن.

تەۋپىق-ھىدايىتىنى يۇرت-مەھەللىنىڭ ئامانلىقىغا، دۇئا-تىلاۋىتىنى بەخت-سائادىتىنىڭ راۋانلىقىغا ئاتىۋەتكەن بۇ ئائىلىدە ھامان بوۋاي مومايغا، موماي بوۋايغا ھەمراھ ئىكەن.

بىچارە بوۋاي ھەر كۈنى ئۆزى يالغۇز مەھەللىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى قەدىمىي جاڭگالدىن ئوتۇن ئېلىپ چىقىپ مەھەللىدىكى يېڭى بازاردا ساتىدىكەن، ئۆتكەن كۈنگە شۈكۈر قىلىپ ئەتىكى غورىگىل تۇرمۇشىنىڭ غېمىنى قىلىدىكەن.

ياز كېتىپ ياپراقلار خازان بولغان، قىش كېلىپ جۇت سوغۇق يامان بولغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، موماي توقۇناقلىق ئارغامچىسىنى بېلىگە باغلاپ جاڭگالغا ئوتۇن يىغىشقا ماڭغىلى تەمشىلىۋاتقان بوۋايغا:

ياشاپتىمىز يۈز باھار،
ئۈزۈن ئۆمۈر بوپتۇ يار.
بىزدە ھازىر تىرىكلىك،
نىشانىگە نېمە بار؟

ئاچماپتىمىز ياشلىقتا،
يا كۆكتاتلىق، يا باغلىق.
باقماپتىمىز بىرەر جان،
توخۇ، كەپتەر، ئىت چاغلىق.

يوقكەن ياكى بالىمىز،
يوقكەن ئات، قوي، كالىمىز.
ئۆلۈپ كەتسەك بۇ ھالدا،
نام-نىشانسىز قالىمىز.

شۇڭا بوۋاي يانلاردا،
توختاپ يېڭى بازاردا.
سېتىۋالسا بىرەر مال،
باقساق ھەمراھ قاتاردا.

ئۆزىنىڭ بوۋاي جاڭگالغا كەتكەندە زېرىكىپ قالىدىغانلىقىنى پەش قىلىپ، بازاردىن قۇرۇق كەلمەسلىكىنى قاتتىق جېكىلەپتۇ.

ۋاپادار ئايالىنىڭ يەنىلا چېچەك چوكان چاغلىرىدىكىدەك قازان-چۆمۈچ، تاختا-نوغۇچ ئىشلىرىغا ھېرىسمەن، مال-چارۋا بېقىپ ھويلا-ئاران كۆكەرتىشكە زوقمەنلىكىدىن مەمنۇن بولغان بوۋاي موماينىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ:

ئېيتقانلىرىڭ ھەق موماي،
تەلپىڭگە قوشۇلاي.
قېرىپ قالدۇق، ئويلايلى،
نېمە باقماق ئەڭ ئوڭاي؟

بوۋاي، موماي باش قاتۇرۇپ ئۇزاق ئويلىنىپتۇ. قولۇم-قوشنىلارنىڭ، يېقىن-يورۇقلارنىڭ باغباراڭلىرىنى، ئېغىل-قوتانلىرىنى بىر-بىرلەپ ئايلىنىشقا باشلاپتۇ.

بىردىن قوشنىسى نىخاننىڭ ھەپتىدە دېگۈدەك ئەكىرىپ بەرگەن بىر ھېجىر قېتىقنى ئىچىپ ئادەتلىنىپ قالغان موماي دەرھال:

تاپتىم، ھەي بوۋاي،
باقايلى موزاي.
قېتىق بەك تەملىك،
ئىچىشكە قولاي.

قوشنىمىز نىخان،
بەش موزاي باققان.

قارا ئۇلارغا،
تۇرمۇشى ئوبدان.

بىزمۇ شۇلاردەك،
ئىشلەپ تۆت-بەش ئاي.
بولۇپ كېتەيلى،
موزاي بېقىپ باي.

ھېلىدىن بېرى قانداق چارۋا بېقىش ئويىدا خىيالى زاۋادىن ياۋاغا كۆچكەن بوۋاي موماينىڭ مەسلىھەتىنى ئاڭلاپ بېشىنى چايقاپ:

بولمايدۇ موماي،
باقمايلى موزاي.
قوشنام نىخاننىڭ،
ھالىغا مىڭ ۋاي...

موزاي چوڭىسا،
بولىدۇ كالا.

كالا دېگەننىڭ،
نەپسى بىر بالا.

بەرگىلى ئاڭا،
نەدە ئوت-سامان.
ئويلايلى يەنە،
نېمە باقماق ئاسان.

دەپ، بوۋاي موزاي بېقىشقا قوشۇلماپتۇ. ئۇلارنىڭ بېشى يەنە قېتىپتۇ. بوۋاي بىلەن موماي شۇ يوسۇندا ئويلىنىۋاتسا مەھەللىنىڭ چېتىدىن بىر ئېشەكنىڭ مۇڭلۇق ھاڭرىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ، بوۋاي سەكرەپ كېتىپتۇ:

تاپتىم ۋاي موماي،
بولغاچ مەن زېرەك.
ھېلى بازاردىن،
ئەپكېلەي ئېشەك.

قولايكەن ماڭا،
ئويلاپ باق خوتۇن.
ئېشەككە ئارتىپ،
توشۇسام ئوتۇن.

...

بوۋاينىڭ مەسلىھەتىمۇ مومايغا خۇشياقماپتۇ. ئۇ يەنە موزاي بېقىش پىكرىدە چىڭ تۇرۇپ مۇنداق دەپتۇ:

موزاي باققىلى،
سامان يوق دېسەك.
ئەمدى نېمىشقا،
باقمىز ئېشەك؟

ئېشەكمۇ كۈندە،
يەيدۇ ئوت-سامان.
ياكى سۈتى يوق،
تەگمەيدۇ ھايان.

بوۋاي بىلەن موماي ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ قويىدىن ئاتقىچە، تونۇشتىن ياتقىچە ھەممە ھايۋانلارنى بىر-بىرلەپ تاسقاپ چىقىپتۇ.

بوۋاي ئات باقلى دېسە، موماي:

ۋاي توۋا، ۋاي داد،
باقمايلى بىز ئات.
ئات بىر كۆكلىسە،
قالمايمىز ھايات.

دەپتۇ. موماي قوي باقلى دېسە، بوۋاي:

بولدى، بولدى، ھوي،
باقمايلى بىز قوي.
باھاسى قىممەت،
بىرى تۆت يۈز كوي.

قوي ئالغۇدەك پۇل،
نە قىلسۇن بىزدە.
يەتمەس بېشىمىز،
تەكي ئېگىزدە.

دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇزاق تالاش-تارتىشتىن كېيىن بوۋاي بىلەن موماي مۇنداق قارارغا كېلىپ، مومايغا ھەمراھ بولىدىغانغا بىر ئوغۇل، بوۋايغا ياردەمدە بولىدىغانغا بىر ئېشەك بېقىۋالىدىغان بولۇپ كېلىشىپتۇ.

كۈن كېتىپ ئاي كەپتۇ. سۇ كېتىپ لاي كەپتۇ. بىچارە بوۋاي ياۋاش ئېشىكنىڭ ياردىمىدە جاڭگالدىن تىنىمسىز ئوتۇن توشۇپ سېتىپ كەلگەچكىمۇ، ياكى تەڭرى ئۇلارنىڭ بېشىغا تۈيۈقسىز بەخت-تەلەي قۇشىنى قوندۇردىمۇ، ئىشقىلىپ ئۇلارنىڭ ھال-كۈنى ياخشىلىنىپ كۈنسېرى باي بوپتۇ. بېقىۋېلىنغان ئوغۇلمۇ چوڭ بوپتۇ. لېكىن «يېتىمنىڭ ئاغزى ئاشقا تەگسە، بۇرنى تاشقا تېگىپتۇ» دېگەندەك كىچىكىدىن ئەتىۋارلاپ، ئەركە-ناياق چوڭ بولغان بۇ ئوغۇل ئەمدىلىكتە بۇ ئىككىيلەننىڭ كۆڭلىنى تىنچ قىلماپتۇ. ئەتىگەندىن كەچكىچە كوچا-كويلاردا لاغايلاپ، ھاراق ئىچىپ، بەڭ چېكىپتۇ. يۇرتداشلار بىلەن ئورۇنسىز جېدەل-ماجىرا چىقىرىپ مەھەللىنى بېشىغا كىيىپتۇ.

موماي ئۇنىڭغا ئاتىسىنىڭ قېرىپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، بىكار يۈرگۈچە ئاتىسىغا ياردەملىشىشنى جېكىلىسە ئوغۇل مومايىنى ھاقارەتلەپ تىل ياندۇرۇپتۇ. بوۋايغا كۆز ئالايتىپ قول ساپتۇ. بوۋاي بىلەن مومايىنى زار-زار قاقشىتىپتۇ. قىسقىسى بۇ ئوغۇل بۇ ئائىلىگە بالا ئەمەس «بالا» بوپتۇ.

بىر ئازنا كۈنى بوۋاي كۈندىلىك ئادىتى بويىچە ئېشىكنى توقۇپ جاڭگالغا بېرىشقا تەييارلىنىۋاتسا، «بالا» ئۇنى قىستاپتۇ:

ماڭا ملك كوي پۇل كېرەك،
ئەتە شەنبە سەھەرگە.
دوستلار بىلەن كىرمەكچى،
بولغاندۇق شەھەرگە.

......

بوۋاي يېنىدا بار پۇللارنىڭ ھەممىسگە، يېقىندا مومايىنى داۋالاتقانلىقىنى ئېيتىپ، بىر نەچچە كۈن ئىچىدە پۇلنىڭ ئامالىنى قىلىپ بېرىدىغانلىقىنى دەپتۇ.

توختا بالام، ئىككى كۈن،
تېپىپ بېرەي ساڭا پۇل.
داۋالىتىپ ئاناڭنى،
بولۇپ قالدىم قۇرۇق قول.

بۇگۈن، ئەتە ئۇتۇننى،
ساتسام بالام بازاردا...

......

ئاتىسىنىڭ پۇل بېرىش ئۇياقتا تۇرسۇن، قۇرۇق دەرد سۆزلەپ بېشىنى ئاغرىتقانلىقىدىن ئاچچىقلانغان «بالا» شۇئان توۋلاپتۇ:

قۇرۇق گەپكە خۇشۇم يوق،
نەدىن تاپساڭ تېپىپ بەر.
پۇل بولمىسا ئۆتنە ئال،
يا ئېشەكنى سېتىپ بەر.

خويمۇ تويدۇم بۇ ئۆيدىن،
سەن قەلەندەر گادايدىن،
چوقۇم قېچىپ كېتىمەن،
دوستلار بىلەن بۇ جايدىن.

كىچىكىدىن ئەتىۋارلاپ باققان ئوغلىنىڭ، بىچارە ئاتىسىغا ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ، قىلغان ئاچچىق ئاھانىتىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن موماي تۇرغان ئورنىغا يىقىلىپتۇ-دە، مېڭىسىگە قان چۈشۈپ جان ئۈزۈپتۇ. ۋاپاسىز ئوغۇل ھېچ پەرۋاسىز شەھەرگە قاراپ يول ئاپتۇ. بوۋايغا پەقەتلا بىچارە ئېشىكى ھەمراھ بولۇپ قاپتۇ. شۇ چاغ بوۋاي قاتتىق ئۇھسىنىپ «بالا» باققۇچە پادا باقمىغانىغا كۆپ پۇشايمان قىپتۇ.

شۇنىدىن بېرى خەلق ئارىسىدا «ئادەم بالىسى باقساڭ ئاغزى-بۇرنۇڭنى قان ئېتەر، ھايۋان بالىسى باقساڭ ئاغزى-بۇرنۇڭنى ياغ ئېتەر» دېگەن ماقال-تەمسىل تارقىلىپتۇ.

موزاي بىلەن تەخەينىڭ يۈگۈرۈش مۇسابىقىسى

ھېلىقى كۈنى ئورماندا ئۆتكۈزۈلگەن ياشلار بايرىمىنى تەبرىكلەش تەنھەرىكەت يىغىنىدا ئاق توشقان بىلەن تاشپاقا ئوتتۇرىسىدىكى يۈگۈرۈش مۇسابىقىسى ئاق توشقاننىڭ ئۇتتۇرۇپ، تاشپاقىنىڭ ئۇتۇشى بىلەن ئاخىرلىشىپتۇ، يۈگۈرۈش مۇسابىقە تۈرىنىڭ ئىككىنچى گۇرۇپپىسى بويىچە ئەمدى يۈگۈرۈشۈپ بەسلىشىش نۆۋىتى موزاي بىلەن تەخەيگە كېپتۇ.

جاكارچى ئاغمىخاننىڭ ئۈنلۈك چاقىرىقى بىلەن پۇتىغا ئاچا پەنجىلىك يۈگۈرۈش ئايىغى، ئۈچىسىغا زىغىررەڭ تەنھەرىكەت كىيىمى كىيگەن موزاي بىلەن كەڭ تاپان يۈگۈرۈش خېيىنىڭ بوغقۇچىنى چىگىشكىمۇ ئۈلگۈرمىگەن قارا تەخەي ئالدىراپ يۈگۈرۈش مەيدانىغا يېتىپ كېپتۇ. ھەممىنىڭ نەزىرى بۇ ئىككى دوستىغا، ئۇشبۇ مىنۇتتىكى ئىككى ماھىر يۈگۈرۈش تەنھەرىكەتچىسىگە چۈشۈپتۇ. ئوتلاقتىكى جىمى پاراڭ ھامان شۇلار ئۈستىدە بوپتۇ. توپتىكىلەر گاھى ئۈنلۈك ۋارقىراپ، گاھى بىرى-بىرىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ ئۇلارنى باھالاشقا باشلاپتۇ.

دېمىسىمۇ موزاينىڭ تۇخۇمدەك يۇملاق گەۋدىسىگە خوپ ياراشقان تەنھەرىكەت

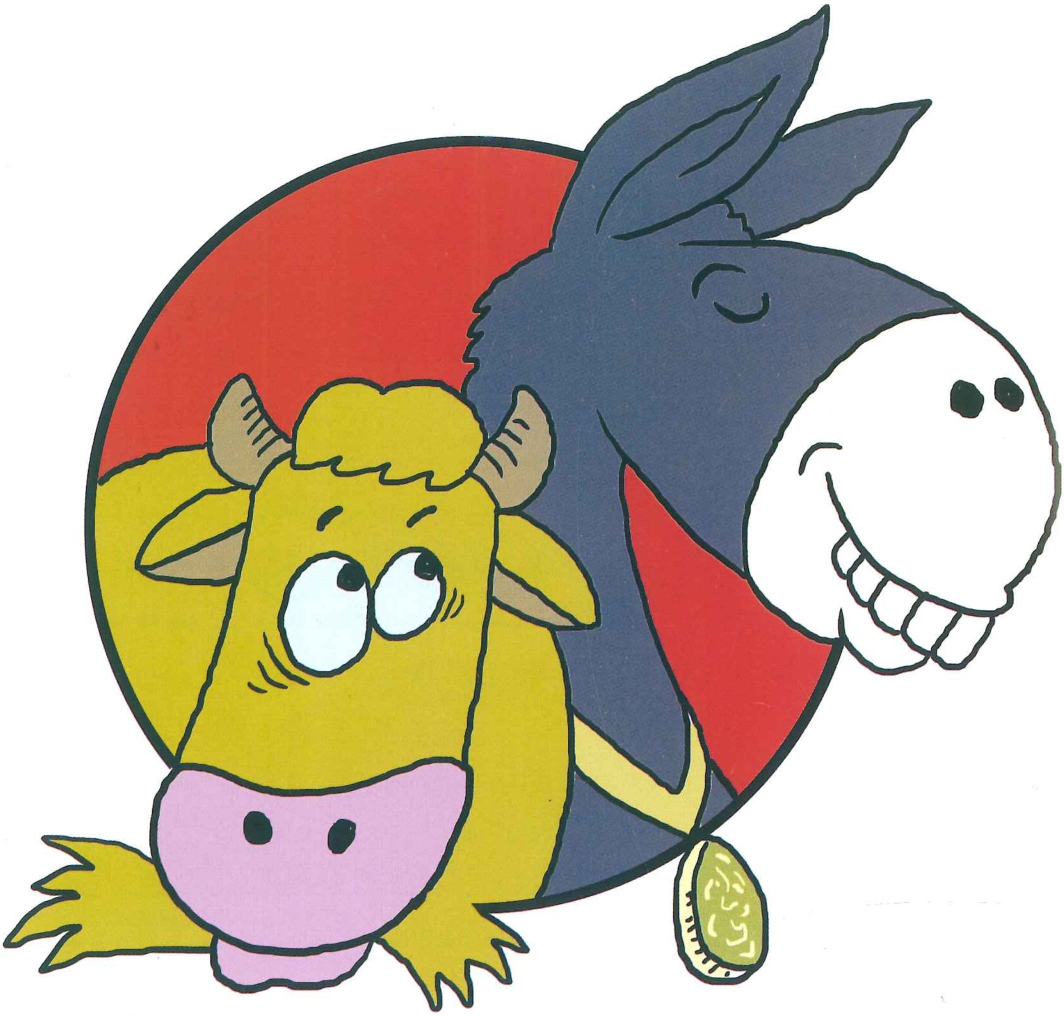

كيمى ئۇنى ئاۋۋالقدىنمۇ نەچچە ھەسسە بەستلىك، چاققان كۆرستىپتۇ. لېكىن، تەخەي كيۋالغان تەنھەركەت كيىمنىڭ رەڭگى تۇتۇق بولغاچقمۇ ياكى كيىم ئۇنىڭ ۋىجىك تېنىگە سەل چوڭ كېلىپ قالغانمۇ، كۆرگەنلا ئادەمگە ئاكىسىنىڭ كيىمنى كيگەن كچىك بالىنى ئەسلىتەتتى. قىسقىسى تەخەينىڭ كيىنىشى ئۇنىڭ بۇرۇنقى چەبدەس خاراكتېرىگە پەقەت لايىق ئەمەس ئىدى.

ئوتلاقتا ھەممە ئىشنى ئالدىن مۆلچەرلەپ كۆنۈپ كەتكەن ئالدىپەش دوستلار، ئاللىبۇرۇن موزاي بىلەن قارا تەخەي ئوتتۇرىسىدىكى يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىنىڭ نەتىجىسىنى پەرەز قىلىپ ئۈلگۈرۈپتۇ.

— موزاي ئۇتۇپ چىقىدۇ، — دېيىشىپتۇ بەزىلەر ئاغزىغا ماغزاپ يىغىپ، — كونىلار

«بولدىغان زىرائەت كۆكىدىن مەلۇم» دەپتىكەن. قاراڭلار، ئۇنىڭ تۇرقىغا. تەييارلىقى
پۇختا، كەيپىياتى شۇنچە روھلۇق تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ يىللاردىن بىرى ئۆتلاقتا
ئۆتكۈزۈلگەن ھەر قانداق يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىدە تايچاقتىن باشقا ھېچبىرىگە ئۇتتۇرۇپ
باققان ئەمەس. ئاڭلىسام ئۇ يېقىندا...

— ھاي، دوستلار، — دېيىشىپتۇ يەنە بەزىلەر قارا تەخەينى ئىما قىلىشىپ، — كو-
نىلار «چۈجىنى كۈزدە سانا» دىگەن گەپنىمۇ قىلغان. ئالدىراپ بىرنېمە دېگىلى بولماسمى-
كىن. مۇسابىقە دېگەن جەڭگە ئوخشايدۇ. يا غەلىبە قىلىدىغان يا مەغلۇپ بولىدىغان گەپ.
ھامان ئىككىسىنىڭ بىرى ئۇتتۇرىدۇ. تەخەينىمۇ بوش چاغلاشماڭلار، ئۇنىڭ ئورماندىن
ئوتتۇن توشۇغاچ، بۇ مۇسابىقىگە تەييارلىق قىلىۋاتقىنىغا خېلى كۈنلەر بولدى. لېكىن، مو-
زايغا قارىساق پاسار چاپناپ ياتقىنى ياتقان...

توپ ئىچىدە بۇ ئىككى ئەزىمەت توغرىسىدا ھەر قىسما تالاش-تارتىش بولۇشۇپتۇ.
بىرچاغدا تەخەيمۇ خېيىنىڭ بوغقۇچىنى چىگىپ تەييارلىقىنى پۈتكۈزۈپتۇ. يۈگۈرۈش مۇسابى-
قە تۈرىنىڭ رېپىرى تاغىل ئاسلان قولىدىكى مىس قوڭغۇراقنى يېنىك جىرىڭلىتىپ مۇسابىقە
شەرتىنى ئوتتۇرىغا قويۇپتۇ.

— بۇ قېتىملىق يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىنىڭ ئاخىرقى پەللىسى ئورمانىنىڭ كۈنپېتىش
تەرىپىدىكى قېرى تېرەككىچە بولىدۇ. كىم ئەڭ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە، ئۈچ قاتلام مۇساپىنى
تاماملاپ چىقالىسا مۇسابىقىدە شۇ ئۇتقان بولىدۇ.

شەرت شۇكى، تەنھەرىكەتچىلەر ھەر قېتىم ئاخىرقى پەللىگە بارغاندا چوقۇم تېرەككە
ئەن سىلىپ قويۇشى كېرەك. بۇ بىزنىڭ تەنھەرىكەتچىلەرنىڭ ئاخىرقى پەللىگە نەچچە نۆ-
ۋەت بارغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىشىمىزغا، جۈملىدىن مۇسابىقىنىڭ ئادىل ئۆتكۈزۈلۈشىگە پاي-
دىلىق...

رېپىرى تاغىل ئاسلان ئوتتۇرىغا قويغان شەرتلەرگە موزاي بىلەن قارا تەخەينىڭ ھەر
ئىككىلىسى قوشۇلۇپتۇ، تاغىل ئاسلاننىڭ قاتتىق ئىسقىرتىشى بىلەن تەڭ موزاي بىلەن قارا
تەخەي يۈگۈرۈش نۇقتىسىدىن ئورمانغا قاراپ ئوقتەك ئېتىلىپتۇ.

ئۇزۇن يىللاردىن بېرى، ئورمان بىلەن ئوتلاق ئارىلىقىدىكى بۇ يىلانسىمان چىغىر
يولدا كۈندە نەچچە رەت ئوتتۇن توشۇپ، سالماق يۈگۈرۈشكە كۆنۈپ كەتكەن قارا تە-
خەي، موزاينى چوقۇم يېڭىۋالىدىغانلىقىنى پەملەپتۇ. ئاتىسى بوز ئېشەكنىڭ مەيدانغا چىقىش
ئالدىدا ئېيتقان نەسىھەتلىرىنى خىيالدىن ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ.

«ئوغلۇم، مۇسابىقە بولغانىكەن رىقابەت بولىدۇ. ئىلمىي، توغرا بولغان رىقابەت ئېڭى

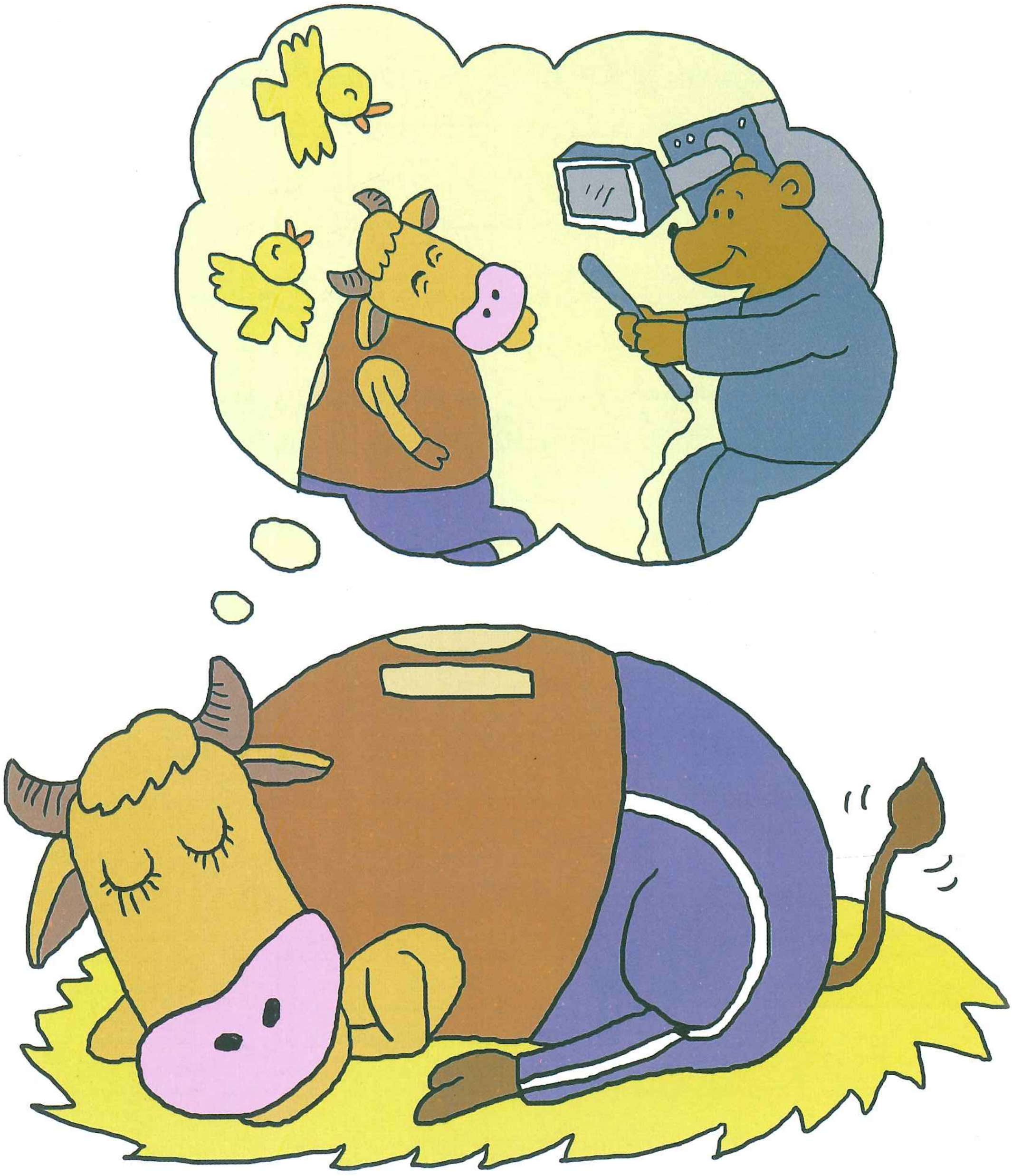

هامان مۇسابىقىدە غالىب كېلىشنىڭ ئاساسىدۇر. ئېسىڭدە بولسۇنكى، تەنھەرىكەتچىلەرنىڭ ئۆلمەس مىزانى، دوستلۇق بىرىنچى، مۇسابىقە ئىككىنچىدۇر. لېكىن شۇنىمۇ سەمىڭگە سېلىپ قويايكى، قىلدەك سەۋەنلىك پولاتتەك بويۇننى ئەگدۇرىدۇ. ياۋنىڭ كۆچىگە سەل قارىغانلىق ئۇتتۇرغانغا باراۋەر...»

چوڭلار بىر ئىشنى نېمىدېگەن ئەتراپلىق ئويلايدۇ-ھە! قارا تەخەي ئاتىسىنىڭ نەسىـ

ھەتلىرىدىن بۇ قېتىملىق مۇسابىقىدە سەل بىخەستەلىك قىلىپ قويسا موزايغا ئۇتتۇرۇپ قويىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئۇنىڭ ئىرادىسى تېخىمۇ چىڭىيىپتۇ. جاسارىتى يەنىمۇ ئۇرغۇپتۇ. دېگەندەك قارا تەخەي «ھايىنى ھۇيت، ئاتنى تۇت» دەپ بولغۇچە ئورمانىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى قېرى تېرەكنىڭ تۈۋىگە بىرىنچى بولۇپ كېلىپ، قېرى تېرەكنى ئايلىنىپ ئەن سېلىپ قويۇپ ئالدىراپ كەينىگە يېنىپتۇ.

قارا تەخەي ئىككىنچى رەت يۈگۈرۈپ تۇرسۇن ئەمدى گەپنى موزايدىن ئاڭلايلى.

موزاي شۇ چاغ قۇيۇندەك سۈرئەتتە يەللىدىن چىققانچە توختىماي يۈگۈرۈپتۇ. يۈگۈرۈپتۇ... بەك تېز يۈگۈرۈپ كەتكەچكە، موزاي ئورمان ئىچىگە بارغاندا دېمى سىقىلىپ، ئۆپكىسى ئېچىشىپ بولالماي، بىردەم ئارام ئېلىشقا توختاپتۇ. بۇرۇن شۇنچە كۆپ مۇسابىقىگە قاتناشقاندىمۇ بۇ دەرىجىدە ھېرىپ، تالچىقىپ كەتمىگەن موزاي ئۆزى بىلەن قارا تەخەينى سېلىشتۇرۇپ:

— مەن بۇنچە بولۇپ كەتكەن يەردە، ھاڭۋاقتى تەخەي بۇ جاپاغا قانداقمۇ چىدىسۇن. مەن باشتا ئۇنىڭغا ئۆزۈمنىڭ ھامان ئۇتتۇۋالىدىغانلىقىمنى ئېيتىپ، ئاداش كونىلار «ئويناشماق ئەرباپ بىلەن، ئەرباب بابلار ھەر ياب بىلەن» دېيىشكەن، مەن بىلەن يۈگۈرۈشكۈچە ئاناڭنىڭ ئوچىقىغا ئوت قالا دېسەم ئۇنىمای كېتىشلىرىچۇ، ئۇنىڭ. خوپ بولدى. ئۆزىگىمۇ قىلدى. ماڭمۇ قىلدى... موزاي شۇ خىيالدا خېلى ئارام ئاپتۇ. قارا تەخەينىڭ بۇدەمگىچە كەينىدىن يېتىشىپ كەلمىگەنلىكىنى سەزگەن موزاي تەخەينى يۈگۈرۈش جاپاسىغا بەرداشلىق بېرەلمەي مۇسابىقىدىن ۋاز كېچىپ كەينىگە يېنىپ كەتتى دەپ ئويلاپ، ئورمانىنىڭ كىرىش ئېغىزىدىكى كونا سامانلىقتا ياخشى غىزالىنىپ، يۈگۈرۈش نىيىتىگە كەپتۇ. ھاردۇقتا خۇددى بىلمەي قورسىقىنى بەك تويغۇزۇۋەتكەن موزاينى ئەمدىلىكتە قاتتىق ئۇيقۇ بېسىپ تۈۋرۈككە يۆلىنىپ ئۇخلاپ قاپتۇ، شېرىن ئۇيقۇدا چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە مۇنداق ئىش كۆرۈپتۇ.

موزاي بۇ قېتىملىق مۇسابىقىدىمۇ قارا تەخەينى ئۇتۇپ يەنە بىر قېتىم ئۆز جاسارىتىنى نامايان قىپتۇ. ھەممە ئۇنى ئالقىشلاپ ئاسمانغا ئېتىپتۇ. بوينىغا گۈلچەمبىرەكلەرنى ئېسىپ مۇبارەكلەپتۇ. ئوتلاق تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى «ياشلار جاسارىتى» مەخسۇس پروگراممىسىنىڭ مۇخبىرلىرى بىلەن يايلاق «ناماز شام گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ مۇخبىرلىرى ئۇنى مەخسۇس زىيارەت قىلىشىپتۇ.

— مو ئەپەندى، سىز بۈگۈن تولۇپ-تاشقان جاسارىتىڭىز بىلەن رىقابەتچىڭىز قارا تەخەينى مەغلۇپ قىلىپ، ئوتلاقتا يەنە بىر نۆۋەت تونۇلدىڭىز. مېنىڭچە تېز يۈگۈرۈش مو

ئەپەندىنىڭ ئىرسىي تالانتىمۇ، قانداق؟

— توغرا دېدىڭىز، پېقىر ئوتلاقنىڭ ئالتىنچى ئەۋلاد يۈگۈرۈش ماھىرى بولىمەن. بوۋام ئۆز ۋاقتىدا يولۋاس بىلەن يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىگە چۈشۈپ، ئۇنى ئۇتۇۋالغاچقا رەقىبلىرى تەرىپىدىن قەستكە ئۇچراپ ئالەمدىن ئۆتكەن. ئاتامنىڭمۇ ئۆتكەن يىلدا ياشاندىلارنىڭ موللاقچىلاپ يۈگۈرۈش تۈرىدە چېمپىيون بولغانلىقى ھەممىگە ئايان. مېنىڭچە تېز يۈگۈرۈش بىزنىڭ جەمەتىمىزدىكىلەرنىڭ تۇغما ئۈستۈنلۈكىمىز بولسا كېرەك.

...

— مو ئەپەندى كۆپچىلىككە دەيدىغان قانداق يۈرەك سۆزلىرىڭىز باركىن؟...

— مەن ئوتلاقتىكى يۇرتداشلارنىڭ قوللاپ مەدەت بېرىشى ئاستىدا بۈگۈنكى بۇ نەتىجىگە ئېرىشتىم. شۇنداقلا ئوتلاقتىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىغا ۋاكالىتەن كېلەر يىلى مازار تاغدا ئۆتكۈزۈلىدىغان ھايۋانلار ئولىمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىگە قاتنىشىش پۇرسىتىگە مۇيەسسەر بولدۇم... مەن يۇرتداشلارغا شۇنداق ۋەدە بېرىمەنكى: ھايۋانلار ئولىمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى باشلانغۇچە، جاپاغا چىداپ مەشىق قىلىپ، رىقابەتچىلىرىم كۆك تايغان بىلەن سىم بۆرەت چاشقانلى ئۇتۇپ ئوتلاقتىكى يۇرتداشلارغا شەرەپ كەلتۈرىمەن. مۇشۇ تۈردە قوشلارغا جەڭ ئېلان قىلىپ دۇنيا جىنس رېكورتى يارىتىپ ئوتلاقنى دۇنياغا تونۇتىمەن.

...

ھاياجاندا قولنى ئېگىز كۆتۈرۈشكە تەمشەلگەن موزاي بېشىنىڭ تامغا ئۇرۇلۇشىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپتۇ. تەخەينىڭ ئوتلاقتىن ئاڭلىنىۋاتقان «‹ھا› ..ھا.. ھاھ» لىغان كۈلكە ساداسى بىلەن تەڭ كۆتۈرۈلگەن ئالقىشلاردىن ئۆزىنىڭ تەخەي بىلەن يۈگۈرۈشتە مۇسابىقىلىشىۋاتقانلىقىنى ئېسىگە ئالغان موزاي ئامالسىز مۇسابىقىدە ئۇتتۇرغانلىقىنى تەن ئېلىپ ئوتلاققا قايتىپتۇ. كېيىن موزاي باشقىلارغا ئۆزىنىڭ ھاكاۋۇرلۇق قىلىپ مۇسابىقىدە تەخەيگە يېڭىلىپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ قاتتىق پۇشايمان قىپتۇ.

شۇنىڭدىن باشلاپ ئوتلاقتا «موزاينىڭ يۈگۈرۈشى سامانلىققىچە» دېگەن گەپ تارقىلىپتۇ.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ئېشەكنىڭ دەل-دەرەخلەرنى غاجىلىشى دەل شۇ ۋاقىتتىكى مۇسابىقە شەرتى بويىچە تېرەككە ئەن سالغىنى ئىكەن. شۇڭا ئېشەك ھەر قېتىم شۇ قېتىملىق غەلىبىنى ئېسىگە ئالسىلا «‹ھا› ..ھا.. ھاھ»لاپ كۈلۈپ كېتىدىكەن.

«يالغانچى بالا» نىڭ كارامىتى

(خەلق ئارىسىدىكى «يالغانچى بالا» ناملىق بالىلار چۆچىكىگە ئاساسەن قىسمەن ئۆزگەرتىپ، تولۇقلاپ يېزىلدى)

بۇرۇن بىر بالا ئوت-چۆپلىرى بولۇق، توققۇزى تولۇق، سۈيى ئېقىن، كەنتكە يېقىن بىر ئوتلاقتا مەھەللىدىكىلەرنىڭ قوي-پادىلىرىنى باقىدىكەن. بۇ بالا ئەقلىنى بىلگەندىن بېرى مۇشۇ ئوتلاقتا قوي بېقىپ مەھەللىدىكىلەرنى خاتىرجەم قىلىپ كەلگەچكە، ھەممە ئۇنىڭدىن خۇش ئىكەن. بالىنىڭ پادا بېقىشىدىن رازى ئىكەن. دېمىسىمۇ بالا قوي-پادىلارنى ئاجايىپ كۆيۈنۈپ باقىدىكەنكى، پادا توپىدىن بىر قەدەممۇ يىراق كەتمەيدىكەن.

كەچ كۈزنىڭ بىر ئەتىگىنى بالا ناخشىسىنى ئېيتىپ، كۈندىلىك ئادىتى بويىچە قوي-پادىلىرىنى ھەيدەپ ئوتلاققا مېڭىپتۇ.

بولۇپ قالدىم پادىچى،
ئۈچ يۈز ئەللىك قويۇم بار.
خەلق ئۈچۈن، ئەل ئۈچۈن،
تۆھپە قوشۇش ئويۇم بار.

تاڭ سەھەردە چىقىمەن،
پادا ھەيدەپ ئوتلاققا.
تويماي، تويماي قارايمەن،
قوزا بىلەن ئوغلاققا.

قوي-ئۆچكىلەر دوستلىرىم،
يوشۇرمايمەن قىلچە سىر.
قەست قىلالماس ئۇلارغا،
مەن بار يەردە بۆرە-شىر.

ئاش ۋاقتىدا بالا قوي-پادىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئوتلاققا چىقىپتۇ، توغراق-تېرەكلەرنىڭ، يانتاق-يېلەكلەرنىڭ غازاڭلىرىنى قېقىپ، ئالتۇندەك سارغايغان، مىستەك تاۋلانغان خازاڭلاردا پادىلارنى بېقىپتۇ. كەچكە يېقىن بالا زېرىكىپ كەنتتىكىلەرنى ئەخمەق قىلىپ، ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلىش خىيالىدا كەنتكە قاراپ توۋلاپتۇ:

بۆرە كەلدى ئوتلاققا،
يۈرەكلىرىم سەپ كەتتى.
تېز بولۇڭلار خالايىق،
بۆرە قوينى يەپ كەتتى.

بۆرە كەلدى خالايىق،
تېز ئوتلاققا چىقىڭلار.
چىلبۆرىنىڭ قارنىغا،
ئارا-ئورغاق تىقىڭلار.

قۇرۇتايلى ئوتلاقتىن،
چىلبۆرىنىڭ پۇشتىنى.
تېتىپ باقسۇن ياۋۇزلار،
ئىنسانلارنىڭ مۇشتىنى.

......

كەنتتىكىلەر بالىنىڭ ئەنسىز ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ، قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى تاشلاپ، ئارا-ئورغاق، كەتمەن-تاياقلارنى كۆتۈرۈشۈپ، ئوتلاققا كەلسە بۆرە يوق. كەنتتىكىلەر بالىدىن سوراپتۇ:

نىمە بولدى جان بالام،
بۇنچە توۋلاپ كەتكۈدەك.
قېنى بۆرە كۆرسەتكىن،
ئادەم چىقتۇق يەتكۈدەك.

بالا كەنتتىن چىققان بىر توپ ئادەمنى كۆرۈپ، قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. ئۆزىچە شۇنچە كۆپ ئادەمنى ئەخمەق قىلالىغانلىقىدىن مەمنۇن بولۇپ، ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كېتىپتۇ:

نەدىن كەلگەن بۆرە ئۇ،
مەن بار يەردە بۆرە يوق.
ئەخمەق قىلىپ سىلەرنى،
ئالدىم بۇگۈن راسا زوق.

بولدى قايتىپ كېتىڭلار،
بۆرە كەلسە چاقىراي.
دىلى تۇتۇڭلار قۇلاقنى،
باياملقدەك ۋارقىراي.

......

كەنتتىكىلەر بالىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، ئاچچىقتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ، غۇدۇراشقىنىچە كەنتكە قايتىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، يۇقىرىقىدەك يالغانچىلىق كۆڭۈل خوشلۇقى ھەپتە ئىچىدە كۈندە دېگۈدەك تەكرارلىنىپتۇ. كەنتتىكىلەر بالىدىن ئەنسىرەپ ئوتلاققا ئۈچ-تۆت نۆۋەت چىقىپ يېنىپتۇ. بالا شۇ يوسۇندا ئۆز كۆڭلىنى خۇش ئېتىپ يۈرۈۋېرىپتۇ.

بۆرە كەلدى ئوتلاققا،
يۈرەكلىرىم سەپ كەتتى.
تېز بولۇڭلار خالايىق،
بۆرە قوينى يەپ كەتتى.

ۋاي، ۋاي ئىست قويلىرىم،
تۈرۈڭلارچۇ، تۈرۈڭلار.
تىز كېتەيلى كەنتكە،
يۈرۈڭلارچۇ، يۈرۈڭلار.

......

يالغان گەپنى كۆپ ئاڭلاپ كۆنۈپ قالغان كەنت خەلقى كېيىنكى كۈنلەردە بالىنىڭ چاقىرىقىغا ئانچە زەن سالماپتۇ.

گەرچە بالىنىڭ ئەنسىز ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئالدىنقى قېتىملاردا ئوتلاققا بىكارغا چىقىپ، ئەتەي بالىنىڭ دېيىشىغا ئۇسسۇل ئويناپ يۈرگەنلىكىنى ئەسلەپ، بالىنى يەنە ئويۇن قىلىۋاتىدۇ دەپ ئويلاپتۇ. ھېچكىمنىڭ بالا بىلەن كارى بولماپتۇ. ئەكسىچە بەزىلەر بالىغا جاۋابەن:

بولدى بالام، ۋارقىرما،
بىكار ئەمەس قولىمىز.
سېنىڭ بىلەن ئويناشقا،
تەگمەس ئەمدى چولىمىز.

خاپا بولماي بۈگۈنچە،
ئۆزۈڭ يالغۇز ئويناپ تۇر.
بىزنى ئەخمەق قىلىشتىن،
باشقا ئىشنى ئويلاپ تۇر.

دەپ، ئۆز ئىشلىرىغا مەشغۇل بوپتۇ.

«يالغان گەپ مىڭ تەكرارلانسا راستقا ئايلىنىدۇ» دېگەندەك بىر كۈنى ئوتلاققا راستتىنلا بۆرە كەپتۇ. بالا نېمە قىلارىنى بىلەلمەي، قورققىنىدىن ئىشتىنىغا سىيىۋەتكىلى تاس قاپتۇ. بۆرىلەر بىر نەچچە قوينى بوغۇپ تاشلاپتۇ. سىرداش ھەمراھلىرىنىڭ بىئەجەل

بوغۇلغانلىقىدىن چىداپ تۇرالمىغان بالا زار-زار يىغلاپتۇ. كەنتتىكىلەرنى چاقىرغان بىلەن-
مۇ، ئۆزىنىڭ راست گېپىگىمۇ ھېچكىمنىڭ ئىشەنمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، بۇ ھالدا كەنت-
تىن ياردەمگە ئادەم كېلىشتىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپتۇ. بۇرۇن كەنتتىكىلەرنى ئالداپ ئەخمەق
قىلغانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىپتۇ، كەنتتىكىلەرنى ئوتلاققا چاقىرىپ، بۆرىگە تاقابىل تۇ-
رۇشنىڭ يېڭى ئامالىنى ئىزدەپتۇ.

ئۆز ۋاقتىدا ئىككى يىل بولسىمۇ مەكتەپتە ئۆگەنگەنلىرىنى، رەھمەتلىك دادىسىنىڭ نەپەس
ئۈزۈش ئالدىدا ئېيتقان سۆزلىرىنى ئەسلەپ قاتتىق ئويلىنىپتۇ. ئويلا-ئويلا شۇنداق ئامال
تېپىپتۇكى، ئولتۇرغان يېرىدىن بۆرىگە چاچراپ تۇرۇپ كەنتكە قاراپ يەنە توۋلاپتۇ:

بايلىق تاپتىم ئوتلاقتىن،
خالايىق تېز كېلىڭلار.
لازىم بولسا قانچىلىك،
ئىختىيارى ئېلىڭلار.

ماۋۇ قانداق تاش ئۆزى،
بىلەلمىدىم زادىلا.
خۇشاللىقتىن شۇتاپتا،
سەكرەپ كەتتى پادىلار.

كەنتتە ئۆز ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش يۈرگەن كىشىلەر بالىنىڭ باشقا سۆزلىرىنى ئانچە
ئاڭقىرالمىسىمۇ، ئوتلاقتىن كېلىۋاتقان ئەكس سادادىن بالىنىڭ بايلىق توغرىسىدا بىر نېمە
دەۋاتقانلىقىنى جەزملەشتۈرۈپتۇ، بالىنىڭ ئۆز كەنتىدىكىلەردىن تارتىپ قوشنا كەنتىدىكى-
لەرگىچە بولغان بارچە كىشى قوللىرىدىكى ئارا-ئورغاق، كەتمەن-تاياقلارنى تاشلاشقىمۇ
ئۈلگۈرمەي ئوتلاققا چىقىپتۇ.

كەنتتىكىلەرنىڭ ئوتلاققا قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بالا بۆرە بوغۇپ ئۆلتۈ-
رۈپ قويغان چاقماق مۈڭگۈز ئاق قوچقارنىڭ بېشىغا كېلىپ مىشىلداپ يىغلاپ، مۇنداق دەپتۇ:

— بايام ئاۋۇ يەردىكى قارا تاشنىڭ قېشىدا پادىلارغا نەزەر سېلىپ ئولتۇراتتىم. تۇيۇقسىز ماۋۇ قوچقار يېنىمغا كېلىپ:

«ئۆتتى بەش ياز، بەش باھار.
بولدۇڭ بىزگە غەمگۇزار.
ئېيتاي ساڭا، بۇ دۆڭدە،
يوشۇرۇلغان بايلىق بار.
بۇ بايلىقتا ئەل-يۇرتنى...»
دېيىشىگە ئۇ ماڭا.
بۆرە كېلىپ ئوتلاققا،
قول ئۇزاتتى ئاھ! ئاڭا...

بالا سۆزىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمەي ھىق تۇتۇپ يىغلاپ كېتىپتۇ. ئوتلاققا چىققان ساددا خەلق بالىنىڭ سۆزىگە ئاسانلا ئىشىنىپ بايلىق يوشۇرۇنغان جاينىڭ ئورنىنى سوراپتۇ. بالا دەرھال ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ھېلىلا بىر توپ بۆرە ھۇۋلاپ تۇرغان دۆڭنى ئىما قىلىپ:

— ئەنە ئاشۇ دۆڭ شۇ... لېكىن ئۇ دۆڭدە ھازىر بىر توپ بۆرە...

بالىنىڭ سۆزىنىڭ داۋامىنى ئاڭلاشقا تاقەت قىلالمىغان كەنت خەلقى بالا ئىما قىلغان دۆڭگە قاراپ يۈگۈرۈپتۇ. دۆڭلۈككە چىقىپ بېھىساب بايلىققا ئىگە بولۇش خىيالىدا قاتتىق كۆچىلەنگەن كەنت خەلقى قوللىرىدىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى قورال قىلىپ بۆرىلەر بىلەن ئېلىشىشقا باشلاپتۇ. ھەممە بۆرىنى قىرىپ تاشلاپتۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ ئۆمرىدە كەتمەن چېشى تەگمىگەن بۇ دۆڭلۈكتە ئەمگەك قايناپتۇ. ھەممە بايلىق ئىزدەش ھەلەكچىلىكىدە دۆڭنى ئالا قويماي ئاختۇرۇپ تۈزلەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئوتلاق باغرىدىن ھېچكىم سەزمىگەن ھالدا تەبىئىي بىپايان بوز يەر ئېچىلىپتۇ. ئوتلاق بارغانسېرى كېڭىيىپتۇ.

كۈنبويى بۇ دۆڭدە ئىشلەپ، بايلىق تۈگۈل بىرەر تۈگمىگە چاغلىق بىر نەرسىگە ئېرىشەلمىگەن خەلق بىرچاغدا بالىدىن سوراپتۇ:

— خوش، بالام. دۆڭنىمۇ يۆتكەپ بولدۇق. ئەمدى چاقچاق قىلماي، بايلىق كۆمۈلگەن جاينى كۆرسەت. گۇگۇم چۈشكۈچە بايلىقلارنى مەھەللىگە يۆتكىۋالايلى، — دەپتۇ، بايلىقلارنى كۆرۈشكە ئالدىراپ تاقىتى تاق بوپتۇ. كەنتتىكىلەرنىڭ نەچچە سائەتلىك جاپالىق ئېلىشىشى ئارقىلىق چىلبۆرىلەرنى تامامەن يوقىتىپ، ئوتلاقتىكى قوي-پادىلارنى قوغداپ، تاغدەك دۆڭنى مۇنبەت يەرگە ئايلاندۇرغانلىقىدىن مەمنۇن بولغان بالا ئوتلاقتا بەخرامان ئوتلاۋاتقان مال-چارۋىلارنى كۆرسىتىپ:

— مەن ئېيتقان بايلىق ئەنە شۇ. بۈگۈن ھەممىڭلار ئوتلاققا چىقىپ نابۇت بولۇش ئالدىدا تۇرغان بايلىقىڭلارنى قۇتقۇزۇپ قالدىڭلار. سىلەرچە كۆز ئالدىڭلاردىكى بۇ قوي پادىلىرى بايلىق ئەمەسمۇ....

كەنت خەلقى يالغانچى بالىغا يەنە بىر نۆۋەت ئالدانغانلىقىنى ھېس قىلىپتۇ، كۆز ئالدىدىكى بارغانسېرى كېڭىيىپ بارغان ئوتلاق، كۈنسېرى ئاۋۇۋاتقان قوي پادىلىرىدىن سۆيۈنۈپتۇ. بالىنىڭ بۈگۈنكى ئەقلىگە ئاپىرىن ئوقۇپ ئۇنىڭ بۇ قېتىملىق يالغانچىلىقىنى كەچۈرۈپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ بالا يالغانچىلىقنى تاشلاپ راستچىل، ئەدەپلىك بالا بولۇپ چوڭ بولۇپتۇ.

ئۈر توقماقنىڭ ئاقىۋىتى

بوۋاي بىلەن موماي ۋاپات بولۇپ گەپ نەۋرىلەر ئۈستىدە قاپتۇ.

كىچىكىدىن بىرەر ھۈنەر، ئىلىمنىڭ بېشىنى تۇتماي جىگدە سايىسىدا ئويناپ چوڭ بولغان بۇ ئۈچ نەۋرە ئەمدى قىرائىلىق مەزگىلدە بوۋىسىدىن مىراس قالغان ئۈچ گۆھەر-نى بۆلۈشۈشنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ. بوۋاينىڭ كونا كەپىسىدىن جېدەل-ماجىرا بېسقماپتۇ.

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ئادىل پادىشاھ ئۈچ نەۋرىنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۈچ گۆھەرنى ئايرىپ قويۇپتۇ.

بوۋاينىڭ چوڭ نەۋرىسى «ئۈرتوقماق» نى، ئوتتۇرانچى نەۋرىسى «ساڭقاق ئېشەك» نى، كەنجى نەۋرىسى «ئېچىل داستىخان»نى ئاپتۇ.

كۈن ئۆتۈپ، ئاي ئۆتۈپ جىگدە چېچەكلىگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە بوۋاينىڭ ئۈچىلا نەۋرىسى تۈگمەنچىنىڭ كەنجى قىزىنى ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ ۋە بۇ ئىشنى بىر-بىرىدىن سىر تۇتۇپتۇ.

بۇنى سەزگەن ئاچ كۆز تۈگمەنچى ئۈزۈندىن بۇيان قولغا چۈشۈرۈش نىيىتىدە بولۇ-ۋاتقان، ئۈچ گۆھەرنىڭ ئۆز چاڭگىلىغا ئىنتىلىۋاتقانلىقىنى پەملەپ، گۆھەرنى قولغا چۈشۈ-رۈشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ.

تۇنجى بولۇپ بوۋاينىڭ ئوتتۇرانچى نەۋرىسى تۈگمەنچىنىڭ ئۆيىگە ئەلچى كىرگۈزۈپتۇ.

ھىيلىگەر تۈگمەنچى ئەلچىلەرنى ناھايىتى ياخشى كۈتۈۋاپتۇ. قىرىق خىل غىزا-تا-ئاملارنى تەييارلاپ، پۈتۈن يۇرت خەلقىنى چوڭ ئاشپۇزۇلدا زىياپەت بېرىپ ئۆزىنىش شەرتى بىلەن تويغا قوشۇلۇپتۇ.

ئىككىنچى قېتىمدا تۈگمەنچىنىڭ ئۆيىگە بوۋاينىڭ كەنجى نەۋرىسىنىڭ ئەلچىلىرى كى-رىپتۇ. تۈگمەنچى بۇ ئەلچىلەرنىمۇ ياخشى مېھمان قىلىپ، ھويلىسىغا ئالتۇندا خىش ياتقۇ-زۇپ بېرىش شەرتىنى قويۇپ، توي تەييارلىقى كۆرۈشنى قوبۇل قىلىپتۇ.

بىرى بىرىنىڭ ئەلچى كىرگۈزگەنلىكىدىن بىخەۋەر بۇ ئىككى ئاكا-ئۇكا ئەلچىلەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ قاتتىق غەمگە چۆكۈپتۇ.

ئەگەر ئىنىمغا دېسەم — ...دەپ ئويلاپتۇ بوۋاينىڭ ئوتتۇرانچى نەۋرىسى، — ئۇ بۇ

ئىشنى بىلىپ قالسا، ھەممە ئىش بۇزۇلىدۇ. توغرا، ئۇنى ئالداپ قولىدىكى «ئېچىل داستىخان» نى قولغا چۈشۈرسەم...

ئەگەر ئاكام بۇ ئىشنى بىلىپ قالسا — ...بوۋاينىڭ كەنجى نەۋرىسىمۇ خىيالغا تۇتقۇن بولۇپتۇ، — ئۇ چوقۇم مەن سەندىن چوڭ دەپ «ئۇنى» مەندىن تارتىۋېلىشى مۇمكىن، شۇڭا ئۇنىڭ گۆھرىنى يالغاندىن بىرنەچچە كۈن ئارىيەت ئالاي.. ھېچبولمىسا داستىخان بىلەن ئالماشتۇرۇپ تۇرارمەن..

ئاكا-ئۇكا ئىككىسى بىر-بىرىنى ئالداپ گۆھەرنى قولغا چۈشۈرۈشنىڭ خىيالدا بولۇپتۇ.

ئەتىسى ئەتىگەن بوۋاينىڭ ئوتتۇرانچى نەۋرىسى ئىنىسىگە:

— ئوماق ئۇكام، كېچىدىن يامان چۈش كۆرۈپ قاپتىمەن، چۈشۈمدە بوۋام بىلەن مومام ماڭا ھەدەپ تەڭنە سۇنۇپ تاماق تىلەۋاتقۇدەك، ئۇلارنىڭ روھى ياغ سىغىنغان ئوخشايدۇ، «ئېچىل داستىخان»نى بىر نەچچە كۈن بېرىپ تۇرساڭ، بوۋام-مومامنىڭ روھىغا ئاتاپ بىر نەچچە قېتىم نەزىر قىلىۋېلىپ قايتۇرۇپ بەرسەم — ...دەپتۇ.

بۇگەپنى ئاڭلاپ بوۋاينىڭ كەنجى نەۋرىسىنىڭمۇ قورسىقىغا جىن كىرىپتۇ.

— چۈشۈڭ بۇزۇلۇپ يامان بولۇپتۇ، بوۋام-مومامنىڭ روھى ياغ سىغىنغان چېغى، بوپتۇ، «داستىخان» نى بېرىپ تۇراي، سەنمۇ ئېشىكىڭنى ماڭا بىر نەچچە كۈن بېرىپ

تۇرغىن، جاڭگالدىن بىر-ئىككى نۆۋەت ئوتۇن ئېلىپ چىقىۋالاي، قىش كىرسە سەنمۇ ئوتۇنغا كىرمىسەڭ بولماس، — دەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئاكا-ئىنى ئىككىسى سىرنى بىر-بىرىگە بىلدۈرمەي گۆھەرنى تېگىشىپتۇ، كۆڭلى تىنىپ توي تەييارلىقى قىلىپتۇ. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە بوۋاينىڭ چوڭ نەۋرىسى تۈگمەنچىنىڭ ئۆيىگە ئەلچى ئەۋەتىپ ئىشنى توغرىلاشنىڭ يولىنى قىلىپتۇ. تۈگمەنچى بۇ قېتىمقى ئەلچىلەرگە ئالدىنقى قېتىمدا ئەلچىلەرگە قويغان ھەر ئىككى شەرتنى قويۇپتۇ. شەرت قاچان ھازىرلانسا، توينى شۇ چاغدا قىلىش تەكلىپىنى بېرىپتۇ. بۇ شەرتتىن خەۋەر تاپقان بوۋاينىڭ چوڭ نەۋرىسى كۆپ ئويلىنىپ قېرىنداشلىرىدىن ياردەم سوراش قارارىغا كېلىپ، نىيىتىنى ئىنىلىرىگە بايان قىپتۇ. لېكىن ئىنىلىرى ھەرخىل باھانە-سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ ئۆز گۆھىرىنى ئاكىسىغا بېرىشكە قوشۇلماپتۇ. ئۆز كۆمچىگە چوغ تارتىپ بىر كۈن بولسىمۇ توينى بۇرۇن قىلىش نىيىتىدە تۈگمەنچىنىڭ ئۆيىگە بېرىشقا يوشۇرۇن تەييارلىق قىلىپتۇ.

ئىنىلىرىنىڭ گېپىگە كىرمىگەنلىكىدىن غەزەپلەنگەن بوۋاينىڭ چوڭ نەۋرىسى ئۆز گۆھىرىنىڭ كۈچىگە تايىنىپ قالغان ئىككى گۆھەرنى قولغا چۈشۈرۈشنىڭ نىيىتىنى قىلىپ، ئۆز قېرىنداشلىرىغا قارا قولىنى سۇنۇپ جانان ئۈچۈن ئىككى جاندىن كېچىپتۇ. ھەپتىدىن كېيىن بوۋاينىڭ چوڭ نەۋرىسى تويلۇق شەرتىنى تەل قىلىپ تۈگمەنچىنىڭ ھويلىسىدا ھازىر بولۇپتۇ. شۇنچە مۈشكۈل ئىككى شەرتنىڭ ئورۇندالغانلىقىنى كۆرگەن تۈگمەنچى بارلىق گۆھەرنىڭ بولغۇسى كۈيۈئوغلىنىڭ قولىغا چۈشكەنلىكىنى پەملەپ، يالغاندىن ھېجىيىپ:

— يارايسەن ئوغلۇم، يارايسەن. مانا ئەمدى مېنىڭ كۈيۈئوغلۇم بولۇش شەرىپىگە ئېرىشتىڭ. قېنى تۆرگە ئۆت، ئالدى بىلەن توينىڭ گۈل چېيىنى ئىچەيلى، ئاندىن توي ئىشىنى مەسلىھەتلىشەيلى، — دەپتۇ، بولغۇسى كۈيۈئوغلىنى سۈپىغا باشلاپ ئازازۇل ئايالىنى چاي دەملەشكە بۇيرۇپتۇ.

ئازازۇل خوتۇن تۈگمەنچى بىلەن ئالدىن كېلىشىپ قويغىنى بويىچە چايغا چاشقان دورىسى سېلىپ ئېلىپ چىقىپ بولغۇسى كۈيۈئوغلىغا سۇنۇپتۇ. ئېسى ۋىسال شادلىقىدىن مەسخۇش بولغان كۈيۈئوغۇل چاينى بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋېتىپ پىيالىنى بولغۇسى ئانىسىغا ئۇزىتىپلا كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ تۇرغان ئورنىغا يىقىلىپتۇ.

تۈگمەنچى بىلەن ئازازۇل خوتۇن خۇشاللىقىدىن گۆھەرگە ئېسىلىپتۇ. كىم بىلسۇن، شۇ كۈندىن باشلاپ بۇ ئۈچ گۆھەر ئۆز خاسىيىتىنى يوقىتىپ، ئاددىي تۇرمۇش بۇيۇملىرىغا ئايلىنىپ قاپتۇ. ئاڭلىشىمچە تۈگمەنچىنىڭ ئائىلىسى تا ھازىرغىچە ھېلىقى داستىخاندا تاماق يەپ، توقماقتا قوناق سوقۇپ، ئېشەكنى مىنىپ يۈرگۈدەك.

شوخباشنىڭ ئورمان سەپىرى

كىچىك دوستلار سىلەر چۆچەكچى تاغاڭلار جاسارەت جاپپار يازغان «چوغباش بىلەن شوخباش»توغرىسىدىكى چۆچەكنى ئوقۇغان. ئۇ چۆچەك ھازىر سىلەر ئاڭلىماقچى بولغان چۆچەكنىڭ بېشى ئىدى. ھازىر ئاڭلىماقچى بولغان چۆچەكلەر ئاشۇ چۆچەكنىڭ ئاخىرى.

(1)

ھېلىقى كۈنى چوغباش شوخباشنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ كاپ-كاپ كۈچۈكىنى ئىزدەپ ئورمانغا مېڭىپتۇ، بىراق ئورمانغا ئىچكىرىلەپ كىرىشكە قوشۇلماي شوخباشنى ئۆزى بىلەن بىرگە ئۆيگە قايتىشقا دەۋەت قىپتۇ:

شوخباش بالام، جان بالام،
مەھەللىدە خان بالام.
يوق ئورماندا چىن تۆمۈر،
نىيىتىڭدىن يان بالام.

لېكىن، شوخباش يەنە ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. ئۇ چوغباشنىڭ توسقىنىغا ئۇنىماي، ئورماندىكى سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئىككىنچى ئورمانغا ئۆتۈپتۇ.

شوخباش چاپە-چاپە خىيالغا تۇتقۇن بولۇپ، كاپ-كاپ كۈچۈك بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. قوشكېزەك ئاكا-ئۇكىلاردەك ئوماق چوڭ بولغان بۇ ئىككى كۈچۈككە ئورمان ئەھلى ھەۋەس بىلەن قارىشىپتۇ. ئۇلار ئورماندا چىپار كېپىنەكلەرنى بىللە قوغلاپ، قاپتاللاردىن بىللە تاقلاپ، قىيالاردىن تەك ئاتلاپ ئويناپتۇ.

كاپ-كاپ كۈچۈك بىلەن دىدارلىشىپ مۇرادىغا يەتكەنلىكىدىن مەمنۇن بولغان شوخباش:

كاپ-كاپ ئاداش،
تېز چاپ ئاداش.
دوست بولۇشقا،
سەن باب ئاداش.

دېسە، كاپ-كاپ كۈچۈك پۈش-پۈش مۈشۈكتەك ۋاپادار دوستتىن يەنە بىرى بىلەن تونۇشقىنىغا خۇشال بولۇپ:

جۇر بارايلى ئاي تاغقا،
بىزنىڭ ئۆيگە نۇر باغقا.
يېڭى دوستۇڭ پۈش-پۈشجان،
ساقلاپ قالدى بۇ چاغقا.

دەپ، شوخباشنى باشلاپ ئايتاغقا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ.

— شوخباش... شوخباش، — ئۈچىنچى ئورمان بويىدا ئوتلاۋاتقان ئاق بۆجەن شوخباشنىڭ خىيالىنى بۆلۈپتۇ.

— شوخباش نەگە ماڭدىڭ؟...

— ئورمانغا...

— ئۇ يەردە نېمە ئىش قىلسەن؟ — سوراپتۇ ئاق بۆجەن ھەيران بولۇپ.

شوخباش يولىغا ئالدىراپ:

بوز ئېتى دۈپۈر-دۈپۈر،
ئۇچراپ قالسا چىن تۆمۈر.
كاپ-كاپ بىلەن دوست بولۇپ،
شاد ئوينايمەن بىر ئۆمۈر.

دەپتۇ.

ئاق بۆجەن شوخباشنىڭ خەتەرلىك سەپەرگە ئاتلانغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنى يېنىدا تۇرۇپ قىلىشقا ئۈندەپتۇ:

بۇ يەر گۈزەل ياپيېشىل،
سۈيى مۇنبەت زەپ ئېسىل.
تۇرۇپ قالغىن بۇ جايدا،
دوست بولايلى بىز ئېچىل.

شوخباش قەتئىي نىيەتكە كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ مۇنداق دەپتۇ.

خاپا بولما ئاق بۆجەن،
دېسەم ساڭا ياق، بۆجەن.
چىن تۆمۈرنى تاپمەن،
بولسا جېنىم ساق بۆجەن.

شوخباش چاپە-چاپە تۆتىنچى ئورماندىن بەشىنچى ئورمانغا ئۆتۈپ، پىل بوۋايغا دەپتۇ:

سالام ساڭا پىل بوۋا،
نىيىتىم شۇ، بىل بوۋا.
چىن تۆمۈرنى ئىزدەيمەن،
خەۋىرىنى قىل بوۋا.

پىل بوۋاي ئورماندا چىن تۆمۈر باتۇرنى كۆرمىگەنلىكىنى ئېيتىپ، باش چايقاپتۇ، ئۇمۇ شوخباشنى نىشانسىز يولدىن توسۇپتۇ.

توختىغىن شوخباش،
بولمىغىن بەڭباش.
ئورمان خەتەرلىك،
دوزاخقا ئوخشاش.

شوخباش پىل بوۋاينىڭ سۆزىگىمۇ پەرۋا قىلماي، يەنە چېپىپتۇ. بەشىنچى ئورماندىن ئالتىنچى ئورمانغا ئۆتۈپتۇ. يەردە قۇرت-قوڭغۇزدىن، ئاسماندا ئاي-يۇلتۇزغىچە، شەرقتە قوزا-پاقلاندىن غەربتە بۆرە-ئاسلانغىچە، جەنۇبتا توخۇ-ئۆردەكتىن شىمالدا قاغا-پاختەككىچە ئۇچراتقان جىمى تونۇشلىرىدىن چىن تۆمۈر باتۇرنى سوراپتۇ:

بۇ ئورماندا ئۆيى بار،
تاغدا سۈزۈك سۈيى بار.
تىك قىيادەك بويى بار،
چىن تۆمۈرنى كۆردۈڭمۇ؟

كاپ-كاپ كۆچۈك يار بولغان،
ئەركەك غۇرۇر، ئار بولغان،
ئەركى قولدا بار بولغان،
چىن تۆمۈرنى كۆردۈڭمۇ؟

تەرەپ-تەرەپتىن سۈرۈشتە قىلىپ، چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ خەۋىرىنى ئالالمىغان شوخباش لىۋىنى لىۋىگە چىشلەپ ئورمانغا يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىپ، سەككىزىنچى ئورمانغا ئۆتۈپتۇ. شۇنچە ئۇزۇن ئورماندىن يۈگۈرۈپ ئۆتكەن شوخباش بۇدەمدە ھېرىپ كۆتەككە يۆلىنىپ ئۇخلاپ، چۈش كۆرۈپتۇ.

— ئانا مەن بەك زېرىكىپ كەتتىم.

— ئەمسە چۆچەك ئېيتىپ بېرەي، — دەپتۇ چوغباش.

— ياق... ياق، قوشاق ئېيتىپ بەر... چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ قوشىقىنى ئېيتىپ بەر — شوخباش چوغباشقا ئەركىلەپتۇ. چوغباش قوشاقنى باشلاپتۇ:

چىن تۆمۈر باتۇر،
جاڭگالدا ياتۇر.
مەختۇمسۇلاسى،
بەك ئازاب تاتۇر.

كاپ-كاپ كۈچۈكى،
پۈش-پۈش مۈشۈكى.
ھەمراھ ئۇلارغا،
ئالغۇر بۆركۈتى.

دۈپۈر... دۈپۈر،
ئارغىماق چاپۇر.
ئالغۇر بۆركۈتى،
ئولجىنى تاپۇر.

يەتتە باشلىق يالماۋۇز،
چىرايى سەت، بەك ياۋۇز.
قىلىچ چاپتى چىن تۆمۈر،
دومىلىدى توك تاۋۇز.

— قوزام دوراڭنى ئىچىۋال، — چوغباش شوخباشنى يېنىك نوقۇپتۇ. شوخباش كۆزىنى ئاچسا ئۆزىنى ئىللىق ئۆيدە، كۆيۈمچان ئانىسىنىڭ چوغدەك باغرىدا كۆرۈپتۇ، ھەيرانلىقتا چوغباشتىن سوراپتۇ.

— ئانا، مەن ئورماندىن قانداق قىلىپ ئۆيگە كېلىپ قالدىم....

— قوزام، — چوغباش شوخباشقا دەپتۇ، — سەن ئورماندا ماغدۇرسىزلىنىپ كۆتەك تۈۋىدە ھوشۇڭدىن كەتكەن ئىكەنسەن. ھېلىمۇ ياخشى ئورمانغا ئوتۇن تەرگىلى بارغان مايمۇن تاغاڭ سېنى كۆرۈپ ئۆيگە ئېلىپ كەپتۇ. كېچىدىن بېرى ھېچ ئۇخلىماي «كاپ-كاپ كۈچۈك، تېز چاپ كۈچۈك... » دەپ جۆيلۈپلا چىقتىڭ... ئەمدى...

— كاپ-كاپ كۈچۈك، مەن ئۇنى — ...شوخباش ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلىپتۇ، ئەمما بېشىنى كۆتۈرەلمەپتۇ.

— بولدى بالام، ياخشى ئۇخلىۋال، قالغان گەپنى ئەتە دېيىشەيلى، — چوغباش شوخباشنى بەزلەشكە باشلاپتۇ:

شوخبېشىمنىڭ ئاللىسى بار،
يۇمىلاق تاشتەك كاللىسى بار.
چىن تۆمۈرنى كۆرسەم دەپ،
تۆگمەيدىغان غەلۋىسى بار.

ئەللەي بالام، ئەلەي،
شامال بولۇپ لەيلەي.
سەن ئىزدىگەن چىن تۆمۈر،
بىللە ئۇچۇپ كەلگەي.

(2)

ئەتىسىدىن باشلاپ شوخباشنىڭ چوغباشنى ئورمانغا كىرىشكە قىستىشى چوغباشنى تولىمۇ بىئارام قىلىپ، تەڭلىكتە قالدۇرۇپتۇ. بىللە ئورمانغا كىرەي دېسە ئۆز ۋاقتىدىكى كىچىككىنە سەۋەنلىك ئۇنى ئەيىبلەپ ئورمانغا كىرىشكە جۈرئەت قىلدۇرماپتۇ. كىرمەي دېسە شوخباشنىڭ دىلىنى رەنجىتىشكە كۆڭلى ئۇنىماپتۇ.

ئەينى ئەھۋالنى شوخباشقا ئېيتىپ ئۇنى كاپ-كاپ كۈچۈك بىلەن كۆرۈشتۈرۈپ مۇرادىغا يەتكۈزۈش نىيىتىگە كەپتۇ.

ئاردىن ھەپتە ئۆتۈپ شوخباش يەنە ئورمانغا كىرىش جېدىلىنى باشلاپتۇ.

ماڭ بارايلى ئورمانغا،
چىن تۆمۈر بار ماكانغا.
كاپ-كاپ بىلەن كۆرۈشۈپ،
يېتەي ئانا ئارمانغا.

خېلىدىن بېرى پۇرسەت كۈتكەن چوغباش بۈگۈن ھېلىقى سىرنى شوخباشقا ئېيتىشقا باشلاپتۇ:

— قوزام، سەن ئىزدەپ يۈرگەن كاپ-كاپ كۈچۈك دەل سېنىڭ ئۆز ئاكاڭ بولىدۇ. ئۇنىڭ ئەسلىي ئىسمى ئوقباش. مەن ئۇنى ئانا مېھرىدىن تولۇق بەھرىمەن قىلىپ باقالمىغاچقا ئۇنىڭغا يۈز كېلەلمەي ھېلىقى كۈنى سەن بىلەن ئورمانغا كىرىشكە قوشۇلمىغان ئىدىم.

بۇندىن ئون يىللار ئىلگىرى مەن ۋە ئاكاڭ ئوقباش ھازىر بىز كۈندە سەكرەپ ئوينايدىغان تاغ باغرىدا ئوينايتتۇق. ئوقباشنىڭ ھەممە قىلىقى ساڭا ئوخشايتتىكى، ئوقباشمۇ سەندەك ماڭسا شامالنى، يۈگۈرسە نۇرنى ئارقىدا قالدۇراتتى. ئورماندىكى دوستلىرىنىڭ كۆپلۈكىنى بىر دېمەيسەن، دۆڭ مەھەللىدىكى تاۋارخاننىڭ كەنجى قىزى ئارسلاندىن تارتىپ ئېگىز كەنتتىكى قوچقارۋاينىڭ چوڭ ئوغلى پاقالانجانغىچە بىزنىڭ ھويلىغا يىغىلىپ ئوينايتتى. كۈندە يۇرتداشلار بۇ كىچىك ئەزىمەتلەرنىڭ ئويۇننى تاماشا قىلاتتۇق.

ھېلمۇ ئېسىمدە، بىر يە-
لى ئەتىيازدا ئورماندا تەن-
تەربىيە مۇسابىقىسى ئۆتكۈ-
زۈلدى. سەن ئاخشام چۆچەك
كىتابىڭدىن ئوقۇغان توشقان
بىلەن تاشپاقىنىڭ يۈگۈرۈشتە
مۇسابىقىلىشىپ، توشقاننىڭ
ئۇتتۇرۇپ قويغانلىقى توغ-
رىسىدىكى ئىشلار شۇ چاغدا
بولۇپ ئۆتكەن. ئوقباش بۇ
قېتىملىق مۇسابىقىنىڭ ئەركىن
چېلىشىش تۈرىگە قاتناشقان
بولۇپ، مۇسابىقە باشلىنىپ
جاكارچى سېغىزخان مۇسابىقە كۈنتەرتىپىنى ئۇقتۇردى. ئوقباش ۋە دوستلىرىدىن ئارسلان، ئوغلاق بىر گۇرۇپپىغا، تايچاق باشچىلىقىدىكى موزاي، بوتىلاق يەنە بىر گۇرۇپپىغا ئايرىلغانىدى. ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە باشتا ئوغلاق بىلەن بوتىلاق چېلىشىش ئۈچۈن مەيدانغا چىقتى، ئال-سال دەپ بولغۇچە بوتىلاق ئوغلاقنى ئارقا-ئارقىدىن ئۈچ رەت يىقىتىۋەتتى.

ئوقباش بىلەن تايچاق سورۇنغا چۈشتى. ئەتراپتىكىلەرنىڭ قىيا-چىيا ئالقىش چاۋاكلىرى تاغ باغرىنى بىر ئالدى. ھەممە پىچىر-پىچىر پاراڭلىشاتتى. بەزىلەر تايچاقنىڭ بەستلىك ئىكەنلىكىنى پەش قىلىپ، تايچاق يېڭىدۇ، دېسە بەزىلەر ئوقباشمۇ بوش ئەمەس دېيىشەتتى. مەنمۇ ئوغلاقنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ سەل قورققان ئىدىم. كۆڭلۈمگە تايچاق ئوقباشنى بېلىدىن تۇتۇپلا ئېتىۋېتىدىغاندەك بىلىنىپ، دېمىم ئىچىمگە چۈشۈپ كەتكەنىدى. لېكىن، كەيپىياتىمنى ئوقباشقا قەتئىي چاندۇرمىدۇم. توختىماي ئۇنىڭغا مەدەت بەردىم. ھەممە شۇنداق قىلدى. راست دېگەندەك ئوقباشمۇ بوش كەلمىدى. «ئۈجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دېگۈچە ئوقباش تايچاقنى بىر رەت سالدى. ئۇلار ئىككىنچى رەت بەل تۇتۇشتى. بۇ قېتىم ئوقباشنىڭ تايچاقنى يىقىتىشى سەل قىيىنغا چۈشتى. كېيىن تايچاقنىڭ ھەيۋىسى سۇندى بولغاي، ئۈچىنچى قېتىمدا يەنە سېلىنىپ كەتتى. خۇشاللىقىمدا چېلىشىش سورۇنىغا قانداق كىرىپ قالدىمكىن، قارىسام ئوقباش يوق. زىراپە ئاكاك بويىنىغا مىندۈرۈۋاپتۇ...

ھەممە ئوقباشقا گۈل تۇتۇشۇپ، ئۇنىڭ غەيرىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، مۇسابىقە تۈگىدى. ياناردا...

— ئانا، ئوقباش ئاكام نېمىشقا بىز بىلەن تۇرمايدۇ؟... ئۇ ئورماندا نېمە ئىش قىلىدۇ؟ — ...شوخباش چوغباشتىن تېخىمۇ زىغىرلاپ سوراپتۇ.

— بۇ شۇ يىلى كۈز پەسلىدە بولغان ئىش، — دەپ سۆز باشلاپتۇ چوغباش، — بىر كۈنى ئەتىگەندە مەن ئوقباشقا كىچىك مېۋە سېۋىتىنى تۇتقۇزۇپ ئورمانغا يەر ياڭىقى تېرىشكە ئەۋەتتىم. ئوقباش ياڭاق تەرسە دائىم ئالدىراپ، چالا-بۇلا تەرگەچكە مېڭىش ئالدىدا ئۇنىڭغا كۆپ تاپىلىدىم:

ئوقباش كۈچۈك، ئالا كۈچۈك،
قولى چاققان بالا كۈچۈك.
ياڭاق تەرسەڭ تولۇق تەر،
قىلما ئىشنى چالا كۈچۈك.

ئوقباش ئورمانغا كەتتى. كېيىن شۇنچە كۈتسەممۇ ئوقباش ئورماندىن يېنىپ چىقمىدى. ئەنسىرەپ ئورمانغا كىرىپ ئۇزاق ئىزدىدىم. ئوقباشنىڭ دېرىكىنى قىلالماي، ئۇنىڭ كىچىك مېۋە سېۋىتىنى ئېلىپ ئورماندىن قايتىپ چىقتىم. غېرىبچىلىقتا كۆندە يىغلىدىم.

ئورمان چەكسىز بىپايان،
ھەممە تەرەپ تاغ-داۋان.
تەڭرى بولسۇن باشپاناھ،
ئوقباش بالام بول ئامان.

كېيىن كەپتەر ھەدەڭدىن ئۇقتۇمكى: ئاشۇ قېتىملىق دالا سەپىرى ئوقباش ئۈچۈن تۇنجى قېتىملىق ئۇزۇن سەپەر بولغاچقا، ئۇ قايتىشىدا يولدىن ئېزىپ قېلىپ، ئورماننىڭ قارشى تەرىپىدىكى ئايتاغ دېگەن يەردە بىر ئوۋچىنىڭ بۇغا-مارال تۇتقىلى قۇرۇپ قويغان قاپقىنىغا چۈشۈپ قاپتۇ. ئۇ ئوۋچى دەل سەن ئىزدەپ يۈرگەن چىن تۆمۈر باتۇر شۇ ئىكەن. شۇنداق قىلىپ، ئوقباشنى ھېلىقى چىن تۆمۈر باتۇر دېگەن ئوۋچى ئۆيىگە ئېلىپ كېتىپ ئۆزىگە ھەمراھ قىلىۋاپتۇ. ئوقباش چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ ئۆيىدە كۆندە ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كېتىش توغرىسىدا غەلۋە قىلغاچقا، چىن تۆمۈر باتۇر ئۇنى «كاپ-كاپ كۈچۈك» دەپ چاقىرىپتۇ. ئۇلار ھېلىھەم سەن بارغان ئورماندىن ئىككى ئورمان نېرىدىكى ئۈچىنچى ئورماندا ياشاپ كېلىۋېتىپتىمىش.

ئاشۇ كۈنى ئوقباشنى ئورمانغا يالغۇز ئەۋەتكەنلىكىمنىڭ خىجىللىقىدا ئۇنىڭ بىلەن تاھازىرغىچە كۆرۈشۈپ باقمىدىم. ھېلىقى كۈنى سەن ئاغرىپ قېلىپ قوينۇمدا ياتقان چېغىڭدا، ئوقباشنىڭمۇ قوينۇمدا شۇنداق ئەركىلەپ يېتىشلىرىنى ئويلاپ، ئۇنى سېلىپ يىغلىۋەتكىلى تاس قالدىم. بەلكىم ئوقباشمۇ بۇ ئۆيىنى سېغىنغاندۇ. دوستلىرىنى كۆرگۈسى كەلگەندۇ... شۇتاپ ئوقباش يېنىمىزدا بولغان بولسا يۈرەكلىرىمىز يايراپ بېشىمىز ئاسمانغا تاقاشقان بولاتتى.

خەير، بۇ سېۋەتنى ئال، سەپەرگە ئاتلان. بۇ سېۋەتنى كۆرسەتسەڭ ئوقباش سېنى تونۇيدۇ. ئوقباش بىلەن تىنچ-ئامان كۆرۈشۈپ ئۆيگە يانغايسەن، — چوغباش ھېلىقى كىچىك مېۋە سېۋىتىنى شوخباشقا تۇتقۇزۇپ، ئۇنى ئونىنچى ئورماندىكى ئايىتاغقا يولغا ساپتۇ.

شوخباش ئونىنچى ئورمانغا يول ئاپتۇ. ئۇن كۈنلۈك يولنى بىر كۈندە بېسىپ ئايىتاغقا كەپتۇ، چىن تۆمۈر باتۇر بىلەن كۆرۈشۈپ كاپ-كاپ كۈچۈككە كېلىش مەقسىتىنى ئېيتىپتۇ. خېلىدىن بېرى يۇرت مېھرىگە تەشنا بولۇپ، ئانىسىنى سېغىنغان ئوقباشمۇ بۇرۇن ئۆزى ياڭاق تەرگەن كىچىك مېۋە سېۋىتىنى كۆرۈپ شوخباش بىلەن قۇچاقلىشىپ يىغلىشىپتۇ. چوغباشنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ ئۇزاق مۇڭدىشىپتۇ.

ئويناي دېسەم باغ بولغان،
چىقاي دېسەم تاغ بولغان،
مېھرى ئىسسىق چوغسىمان،
چوغباش ئانا ئامانمۇ؟...

مېنى بېقىپ چوڭ قىلغان،
تەلىيىمنى ئوڭ قىلغان،
قەلبى ئىللىق نۇرسىمان،
چوغباش ئانا ئامانمۇ؟...

ئەتىسى ئوقباش چىن تۆمۈر باتۇر بىلەن ۋاقىتلىق خوشلىشىپ شوخباش بىلەن ئانىسى چوغباشنىڭ قېشىغا قاراپ سەپەر قىپتۇ.

ئوقباش ھازىر چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ قېشىدىمۇ ياكى ئانىسى چوغباشنىڭ قېشىدىمۇ بۇنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن.

بالىلار چۆچەكلىرىدىن تاللانما

كىچىك دوستلار ئەخمەتجان ئابدۇللانىڭ يىغقان چۆچەكلىرىنى ئوقۇپ قانغۇچە كۆلگەنسىلەر. ئەمدى سىلەرنىڭ يەنە قىزىقىپ ئوقۇشۇڭلار ئۈچۈن بىر نەچچە بالىلار چۆچەكلىرىنى سۇندۇق. ياقتۇرۇپ ئوقۇغايسىلەر.

ـ نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

لوقمان ھەكىم

بىر كۈنى پادىشاھ لوقمان ھەكىمنى چاقىرتىپ:
— ئېيتىشلارغا قارىغاندا، سەن بەك دانا، قولۇڭدىن ئىش كېلىدىغان ئادەم ئىكەنسەن، شۇنداق بىر نەرسە ياسىغىنكى، ئۇنى ھېچكىم، ھېچقانداق ئادەم ياسىيالمىسۇن، — دەپتۇ.
لوقمان ھەكىم بەك كۆپ ئويلاپتۇ. ئىزدىنىپ يۈرۈپ پىلە قۇرتى تۇخۇمىنى تېپىپتۇ. پەرۋىش قىلىپ، پىلە يېتىشتۈرۈپتۇ. پىلە چىقارغان يىپەكتىن ئەتلەس توقۇپ، بىر چاپان تىكىپ، پادىشاھقا تەقدىم قىپتۇ.
پادىشاھ چاپاننى ئېلىپ خۇشاللىقىدا:
— سېنىڭ بۇ رەختىڭ راستتىنلا ياخشى ئىكەن. بۇنداق چاپان مەندەك شاھ ئۈچۈن مۇناسىپ. ئەمدى سەن بېرىپ بۇ سىرنى ھېچكىمگە ئېيتماي، ماڭا يەنە مۇشۇ پاسوندا چا-

پان تىكىپ ئېلىپ كېلىۋەر. ئەگەر باشقا بىرى سېنىڭ بۇ ئىشىڭنى بىلىپ قېلىپ، ئەنە شۇن-
داق كىيىم-كېچەك كىيسە جېنىڭنى ئالىمەن! — دەپتۇ.

لوقمان ھەكىمنىڭ پادىشاھ ئۈچۈن تىككەن چاپىنىدىن ئازراق شايى ئېشىپ قالغان-
كەن. ئۇنى خوتۇنى قىزىغا كۆڭلەك تىكىپ بېرىپتۇ، بۇنى لوقمان ھەكىمنىڭ بىر دۈشمىنى
كۆرۈپ قېلىپ، پادىشاھقا ئېيتىپ قويۇپتۇ. پادىشاھ تەكشۈرۈپ باقسا ھەقىقەتەنمۇ راست
ئىكەن. پادىشاھ لوقمان ھەكىمنى ئالدىغا چاقىرتىپ:

— مەن ساڭا نىمە دەپ ئەمر قىلغانىدىم! سەن مېنى كۆزۈڭگە ئىلماي، قىزىڭغا كۆڭ-
لەك تىكىپ بېرىپ ھەممىنى بۇ سىردىن خەۋەردار قىلدىڭ. بۇ ئىشىڭ ئۈچۈن سېنى ئۆل-
تۈرمەيمەن، ئەمما قىزىڭ بىلەن بىللە زىندانغا تاشلاپ، ئۇنىڭ ئاغزىنى شۇنداق چىڭ ئېتىپ
تاشلايمەنكى، ئۇ يەردە يېتىپ سېسىپ كېتىسەن، — دەپتۇ.

لوقمان ھەكىم دەپتۇ:

— ئەگەر مېنى زىندانغا تاشلىماقچى بولسىلا، ئىككى تۆمۈر كارىۋات تەييارلاشنى
بۇيرۇسىلا، كارىۋاتلارنى زىندان ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ، ئۇلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ يېنىغا بىر
تاغاردىن بادام قويۇشسۇن.

پادىشاھ: «مەيلى، ئىككى كارىۋات بولسا سەدىقىسى كەتسۇن»، دەپ لوقمان ھەكىم-
نىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنى قىزى بىلەن بىللە زىندانغا تاشلاپ، زىنداننىڭ ئاغزى-
نى چىڭ ئېتىپ تاشلاپتۇ.

بۇ ۋەقە ئەپلاتونغا
ئاڭلىنىپ قاپتۇ. ئۇ لوقمان
ھەكىمنىڭ شاگىرتى ئىكەن.
ئۇ قورققىنىدىن ئۆزىگە ئۆ-
زى: «پادىشاھ مېنىمۇ لوق-
مان ھەكىمنىڭ شاگىرتى دەپ
زىندانغا تاشلىمىسۇن»
دەپ، بىر تاغ ئارىسىغا يو-
شۇرۇنۇۋاپتۇ ۋە ئەتراپىنى
تىلسىملاپ تاشلاپتۇ.

ئارىدىن بىر نەچچە يىل ئۆتۈپتۇ. ئۇ پادىشاھ ئۆلۈپتۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىرى پادىشاھ بوپتۇ. يېڭى پادىشاھ بىر كۈنى گۆش يەپ ئولتۇرغاندا، بىر سۆڭەك پارچىسى گېلىدە تۇرۇپ قاپتۇ. نۇرغۇنلىغان تېۋىپ-دوختۇرلارنى ئېلىپ كېلىشىپتۇ. ئامال قىلالماي ھەممىسى:

— پادىشاھنىڭ بۇ دەردىگە ئەپلاتون شىپا تاپالايدۇ، — دەپتۇ. پادىشاھ:

— ئەپلاتون نەدە تۇرىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

پادىشاھنىڭ ئادەملىرى لوقمان ھەكىم ۋەقەسىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ:

— ئەپلاتون لوقمان ھەكىمنىڭ شاگىرتى ئىدى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن قورقۇپ كېتىپ، نەگىدۇر قېچىپ كېتىپ يوشۇرۇنۇۋالغان.

— ئەپلاتوننى نەدىن بولسىمۇ تېپىپ كېلىڭلار! — دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ پادىشاھ.

ئەپلاتون كېلىپ پادىشاھنىڭ گېلىنى كۆرۈپ ئۆز ئىچىدە: «بۇ باھانە بىلەن ئۇستازىم

ياتقان زىنداننى ئاچقۇزىمەن، ھاياتمىكىن» دەپ پادىشاھقا:

— سىلىنىڭ دەردلىرىگە پەقەت مېنىڭ ئۇستازىم لوقمان ھەكىم شىپا تاپالايدۇ، خالاس، — دەپتۇ.

پادىشاھ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ لوقمان ھەكىم ياتقان زىنداننى ئېچىشنى بۇيرۇپتۇ. ئېچىپ قارىسا قىزى ھالاك بولغان، لوقمان ھەكىم ئۆزى ئۆلەر ھالەتكە چۈشۈپ قالغانىكەن. ئەپلاتون ئۇنى بىر نەچچە كۈن ئۆيدە داۋالاپتۇ ۋە ئۇنى ساقايتىپتۇ.

كېيىن پادىشاھ ئادەملىرى كېلىپ ئۇلارنى ئېلىپ كېتىشىپتۇ. لوقمان ھەكىم پادىشاھنى كۆرۈپ سوراپتۇ:

— پەرزەنتلىرى بارمۇ؟

— بىر ئوغلۇم بار، — دەپتۇ پادىشاھ.

— ئوغۇللىرىنى بوغۇزلاپ، قېنىنى ئىچسىلە ياخشى بولۇپ كېتىدىلا. بولمىسا ھېچ ئامالىم يوق.

پادىشاھ ئويلىنىپ قاپتۇ: بىردىنبىر ئوغلۇم تۇرسا، ئۇنى ئۆلتۈرەمدىمەن؟ قېنى، ئۆزۈم ئۆلسەم ئۆلەي، ئوغلۇم تىرىك قالسۇن.

ئۈچ-تۆت كۈن ئۆتۈپتۇ. پادىشاھنىڭ ئەھۋالى ئېغىرلىششقا باشلاپتۇ. كېيىن دەپتۇ:

— مەيلى، ئوغلۇمنى ئېلىپ كېلىپ بوغۇزلاڭلار!

كېيىن ئوغلىنى ئېلىپ كېلىپ لوقمان ھەكىمنىڭ ئېيتقىنى بويىچە پادىشاھنىڭ كۆز ئالدىدا پۇت-قولىنى باغلىشىپتۇ، ئارىغا پەردە تارتىپ، پەردە كەينىگە ئۆتكۈزۈپتۇ.

— ئەمدى قوينى ئېلىپ كېلىڭلار، — دەپتۇ لوقمان ھەكىم ۋەزىرلەرنىڭ قۇلىقىغا ئاستاغىنا. بىر قوينىڭ پۇتنى باغلاپ ئېلىپ كېلىپ بوغۇزلىغانىكەن، قوي «پەخ» دەپ ئاۋاز چىقىرىپتۇ.

شۇ ھامان پادىشاھ:

— ۋاي ئوغلۇم! — دەپ ۋارقىرىغانىكەن، گېلىدە تۇرۇپ قالغان سۆڭەك ئېتىلىپ چىقىپتۇ.

— پەردىنى ئېچىڭلار، مەن ئوغلۇمنىڭ جەسىتىنى كۆرەي! — دەپتۇ پادىشاھ.

پەردىنى ئېچىپ قارىسا، ئوغلى ساپساق، قوي بوغۇزلانغانىكەن. لوقمان ھەكىم ئۇنىڭغا بولغان ۋەدىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ. پادىشاھ لوقمان ھەكىمگە بارىكاللا ئېيتىپ:

— شۇنداق دانىشمەن ئادەمنى زىندانغا تاشلىغان ئادەمگە لەنەتلەر بولسۇن، — دەپتۇ.

ھۆۋقۇش

سەھۋالىم تېغىنىڭ باغرىدىكى بىپايان تۈزلەڭلىكتىكى قۇشلار يۇرتىدا بىر توپ ئۇچار قانات ئېجىل-ئىناق ياشايدىكەن. مەھەللىدىكىلەرنىڭ چوڭى ياۋا غازدىن تارتىپ كىچىككى سۇندۇك تازغىچە ھەممە ئۆزىگە ئېسىل ئەخلاق-پەزىلەت، ياخشى ئۆرپ-ئادەتنى ھەمراھ قىلغاچقا يۇرتداشلار بىر-بىرىدىن تولىمۇ خۇش ئىكەن. ئىناق-ئۆملۈك شاپائىتىدە ئەل-يۇرتنىڭ بەخت-سائادىتى، راھەت-پاراغىتى قوش ئىكەن. لېكىن، كونىلار «ھەر ئۇيدا خۇي باشقا» دېگەندەك ھەممە تەۋسىپ-ھىدايىتنى ئېغىزىدىن چۈشۈرمەي زىكرى قىلىدىغان بۇ يۇرتتا، دوستلارغا ھەمراھ بولۇپ مىجەز-خاراكتېر، ئەخلاق-پەزىلەتتە يۇرت ئەنئەنىسىگە يات بولغان بىر قۇشمۇ بىللە ياشايدىكەن. بۇ قۇش ئىچى لازىدەك قىزىل، نىيىتى ئالامەت رەزىل بولۇپ، يۇرتداشلارغا بالايىئاپەت چىللاپلا يۈرۈيدىكەن. كۈنى غەيۋەت-شىكايەتتە، تۆھمەت-جىنايەتتە ئۆتۈپ ئەل خاتىرجەملىكىنى بۇزۇپ دوستنى يات قىلىش، مەردنى مات قىلىش بىلەن ئۆتىدىكەن. ئۇنىڭ بۇ خىل ئەسكى قىلىقلىرى ئەل ئارىسىدا يامان تەسىر پەيدا قىلىپ، يۇرتنىڭ شەنىگە داغ يەتكۈزگەن بولغاچقا، ھەممە ئۇنىڭدىن قاقشايدىكەن.

بىر باھار ئەتىگىنى بۇ قۇش كۆنگەن خۇيى بويىچە تۆگىقۇشقا:

توختا، توختا تۆگىقۇش،
يوققۇ سەندە ھودۇقۇش،
ساڭا قارشى تۇرۇشقا،
تەييارلاندى ھەممە قۇش.

دېدى سېنى بەزىلەر،
«تۆگىدۇر ئۇ، قۇش ئەمەس.
ئۇنداق لاڭقا پاچاقتىن،
ئەلنىڭ كۆڭلى خۇش ئەمەس.

ئۇ ھايۋانلار بىزلەرگە،
قويۇپ قويغان پايلاقچى.
ئۇلار بىر كۈن بۇ يۇرتنى،
ئۆز قولىغا ئالماقچى.

دوستلار ئۇنى قۇش دېسەك،
ئۇچمايدۇ ئۇ نېمىشقا؟
دەرھال ئۇنى جايلايلى،
سەل قارىماي بۇ ئىشقا.»

ۋاي، ۋاي ئىست، ۋاي ئىست،
قالدى كۈنۈك خەتەردە.
چوقۇم ھالاك بولسەن،
دوستۇم ئەتە سەھەردە.

دەپ، تۆگىقۇشنى يۇرتداشلار بىلەن قارشىلىششقا دەۋەت قىلىپ، يۇرت-ماكانىنىڭ تىنچ-ئامانلىقىنى، ئەل-ئاۋامنىڭ خاتىرجەملىكىنى بۇزۇپ تاماشا قىلىشنى نىيەت قىلىپتۇ.

بۇ پىتنىخور، يالغانچى قۇشنىڭ يامان نىيىتىنى بىلمىگەن ساددا تۆگىقۇش ئۇنىڭ سۆز-لىرىگە ئىشىنىپ ئاچچىقتىن تىترەپ كېتىپتۇ.

رەھمەت ساڭا جان ئاداش،
ھوشيار تۇراي داۋاملىق.
دەيدۇ چوقۇم بۇ گەپنى،
تۇرنا دېگەن ھاراملىق.

كەلسۇن قېنى ھەممىسى،
بىرسى قالماس ساق-ئامان.
بىلىپ قويسۇن مەن شۇنداق،
تۆگە دېگەن يەل تاپان.

...

تۆگىقۇشنىڭ غەزەپ-نەپرەتلىك سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ھېلىقى قۇش بىر تەرەپتىن رەزىل نىيىتىنىڭ ئەمەلگە ئېشىش ئالدىدا تۇرغانلىقىدىن خۇشال بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن قىلمى-شىنىڭ دوستلار ئالدىدا پاش بولۇپ يامان كۆنگە قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئالدىراپ كونا كەپىسىگە تىكىۋېتىپتۇ.

دېگەندەك ئەتىسى ئەتىگەندە مەھەللىدىكى ھەممە قۇشلار بىر-بىرىگە دوستى تۆگە-قۇشنىڭ تۇنۇگۈن ئەتىگەندىن بېرى دالاغا چىقمىغانلىقىنى ئېيتىشىپ، ئۇنى ئاغرىپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ يوقلاپ كېلىش مەقسىتىدە تۆگىقۇشنىڭ ئۆيىگە قاراپ مېڭىپتۇ...

ھېلىقى چېقىمچى قۇشنىڭ خەۋىرى بويىچە ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ جەڭگە تەييارلى-نىپ تۇرغان تۆگىقۇش ئاسمان-پەلەك توپا-چاڭ ئۆرلىتىپ ئۆزى تەرەپكە يوپۇرۇلۇپ كې-لىۋاتقان يۇرتداشلارنى ماڭا ھۇجۇم قىلغىلى كەلدى دەپ ئويلاپ، ئۆزىنى چوڭ بالا-قازا-دىن ساقىت قىلغان ھېلىقى قۇشنىڭ ئۆزىگە بولغان چەكسىز ساداقەتمەنلىكىدىن يەنە بىر قېتىم مەمنۇن بولۇپتۇ.

يۇرتداشلار تۆگىقۇشنىڭ ئىشىك تۈۋىگە كېلىپ توۋلاپتۇ.

نېمە بولدۇڭ جان ئاداش،
ئالدىمىزغا چىققىن تېز.
دوستلار ئەجەب ئەنسىرەپ،
يوقلاپ كەلدۇق سېنى بىز.

ئىككى كۈن بولدى چىقمىدىڭ،
سەن ئۆيۈڭنىڭ تېشىغا.
كېسەل بولساڭ بارايلى،
بۆركۈت دوختۇر قېشىغا.

...

كۆڭلىدە شۇنچە يېقىن بىلىپ بىر تۇغقان قېرىنداشلىرىغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىپ، شۇنچە يىللاردىن بېرى راھەت-پاراغەت، جاپا-مۇشەققەتلەردە بىرگە بولغان ۋاپادار دوستلىرىنىڭ ئۆزىگە بۇنداق ئۆچمەنلىك قىلىشىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغان تۆگىقۇش ئۇلار ماڭا يالغاندىن كۆيۈنگەن بولۇپ، مېنى سىرتقا ئېلىپ چىقىپ ئۆلتۈرمەكچى بولۇشۇپتۇ، دەپ ئويلاپ، غەزەپتىن يۇرتداشلارنىڭ سۆزلىرىگىمۇ قۇلاق سالماي ھايت دەپلا يۇرتداشلار ئارىسىغا سەكرەپ چۈشۈپ سەپنىڭ ئالدىدا تۇرغان خورازنىڭ بېشىغا بىر قىلىچ ئۇرۇپتۇ. شۇ ھامان خورازنىڭ بېشىدىن قىپقىزىل قانلار بۇلدۇقلاپ ئېقىشقا باشلاپتۇ. بۇ ئەھۋالدىن ئالاقزادە بولغان يۇرتداشلار تۆگىقۇشنى توسۇشقا ئارانلا ئۈلگۈرۈپتۇ.

كېيىن يۇرتداشلار ئالدىرىماي ئولتۇرۇشۇپ چۈشىنىش هاسىل قىلىپ، هەممە ئىشنىڭ ئاشۇ بالاخور چېقىمچى قۇشنىڭ سەۋەبىدىن بولغانلىقىنى بىلىشىپتۇ. تۆگىقۇشمۇ كۆپ ئويلانمايلا ئەسكىنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپ دوستلارغا مالاللىق يەتكۈزگەنلىكىدىن خىجىل بولۇپ، خوراز باشچىلىقىدىكى بارلىق يۇرتداشلاردىن كەچۈرۈم سوراپتۇ.

شۇ يوسۇندا كۈن ئۆتۈپ هېلىقى قۇشنىڭ يۇرتتىكى ئەسكىلىكلىرى بىر نەچچە رەت تەكرارلىنىپ، تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ كېتىپتۇ. يۇرتداشلار ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلسا نەسىھەتكە قۇلاق سالماپتۇ. «كۆنگەن خۇي جان بىلەن چىقار»دېگەندەك ئۇنىڭ ئەسكى مىجەزى پەقەت تۈزەلمەپتۇ. مەھەللىدە ئۇ سەۋەبلىك ياكى ئۇ ئارىلاشقان جېدەل-ماجىرا، ئۇرۇش-غوۋغا كۈنسېرى ئاۋۇپ ئەلنى گىنە-ئاداۋەت، نەپرەت-قاباھەت بېسىپتۇ. كېيىنچە يۇرت خەلقى ئۆزلىرىنى بۇنچە ساراسىمىگە سېلىپ بىئارام قىلغان بۇ قۇشتىن زېرىكىپ، «هۆ»بولۇپ، ئۇنى هۆ قۇش دەپ چاقىرىشىپتۇ.

بىر كۈنى هۆ قۇشنىڭ قىلمىشلىرىدىن غەزىپى چېكىگە يېتىپ سەۋر قاچىسى تېشىپ كەتكەن يۇرت خەلقى ئۇنى غەزەپ بىلەن يىراق جاڭگالغا قوغلاپتۇ.

سەندىن ئەجەب هۆ بولدۇق،
قىلىقىڭ سەت، خۇيۇڭ سەت.
بىزگە لازىم ئىناقلىق،
ماڭ جاڭگالغا كۆچۈپ كەت.

كۆزىمىزگە كۆرۈنمە،
بىزدىن دائىم يىراق تۇر.
يېقىنلاشساڭ بىزلەرگە،
قىلىمىز ئەمدى ئۇر، ئۇر، ئۇر...

شۇنداق قىلىپ، هېلىقى هۆ قۇش چۆپلۈكتىن ئاران جېنىنى ئېلىپ، يۇرتداشلاردىن يىراق بولغان جاڭگالغا كېلىپ ماكانلىشىپتۇ.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئەينى چاغدا ئەلنى قاقشاتقان هۆ قۇش كېيىنچە خەلق تىلىدا هۇۋقۇش دەپ ئاتىلىپ كەپتۇ. هۇۋقۇش شۇ چاغدا يۇرتداشلارنىڭ قوغلىغىنى بويىچە جاڭگالدا ماكانلىشىپ قالغانچە هازىرغىچە شۇ يەردە ياشاپ كەپتۇ. ئەينى چاغدا بەك قورقۇپ كەتكەن هۇۋقۇش يۇرتقا قايتىپ بېرىش تۈگۈل ئۆزىنى دوستلارنىڭ ئۇر-ئۇر قىلىشىدىن قورقۇپ تا هازىرغىچە كۈندۈزىمۇ دالاغا چىقىشقا پېتىنالماپتۇ.

كىچىك دوستلار، كونىلارنىڭ دېيىشىچە، هۇۋقۇشنىڭ كېچىدە هەرىكەت قىلىشى دەل شۇ ئىشتىن قالغانىكەن. خورازنىڭ تاجىسىنىڭ قىزىل بولۇشىمۇ شۇ قېتىملىق ئۇرۇشتا يارىلانغاندا يۇرتداشلار قانىنى توختىتىش ئۈچۈن كۆپ ئۇۋۇلىۋەتكەن بولغاچقا قان ئۇيۇپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىدىن ئىكەنمىش.

ئالما ھەققىدە رىۋايەت

تۆت ئەتراپى تاغلىق، ئوتتۇرىسى باغلىق بىر يۇرتتا باغۋەنچىلىك ئىلمىدە كامالەتكە يەتكەن بىر باغۋەن بوۋاي ياشايدىكەن. ئۇنىڭ تەۋسىپ-تەرىپى يەتتە ئىقلىمغا مەشھۇر بىر مېۋىلىك بېغى بولۇپ، يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە يەتتە ئەۋلاد كىشىنىڭ ئەجىر-مېھنىتى سىڭگەن بۇ باغدىن جاھاندىكى ھەر قانداق مېۋە تېپىلىدىكەن. ھەر يىلى بۈگۈنكىدەك مۇشۇنداق نازۇ-نېمەتلىك، ئالىي ھىممەتلىك ئالتۇن كۈز پەسلىدە ھەممە بۇ باغدا سەيلە-ساياھەت قىلىپ، «يەل-يېمىش مەشرىپى» ئۆتكۈزۈپ ھوسۇل تەنتەنىسى قىلىشىدىكەن. باغۋەن بوۋاينىڭ ئەجىر-مېھنىتىدىن سۆيۈنۈپ مەرد-سېخىيلىقىغا چەكسىز ئاپىرىن ئوقۇشىدىكەن.

بىر ئەتىياز ئەتىگىنى باغۋەن بوۋاي كۈندىلىك ئادىتى بويىچە باغ ئىچىنى ئارىلاپ كېتىۋېتىپ باغنىڭ قىبلە تام بۇرجىكىدىكى كۈنگەي نەم تۇپراقتىن يېڭىدىن بىر يۇمران كۆچەت مايسىسىنىڭ بىخ يېرىپ چىققانلىقىنى كۆرۈپ، بېغىغا يېڭى قوشۇلغان بۇ نېمەتتىن چەكسىز خۇشال بولۇپتۇ. باغۋەن بوۋاي ئەتىسىدىن باشلاپ بۇ كۆچەتكە ئالاھىدە نەزەردە قاراپ، ئۇنىڭغا خۇددى نەۋرىسىگە كۆيۈنگەندەك كۆيۈنۈپ پەرۋىش قىلىپتۇ. دېگەندەك بۇ كۆچەتمۇ ئاق كۆڭۈل باغۋەننىڭ ئەجرىگە يارىشا تېمەن، بولۇق ئۆسۈپ، ئاقنى كۆك، بېشىمدىكى بۆك دېگۈچە بۆك-باراقسان چوڭ كۆچەتكە ئايلىنىپتۇ.

بىر كۈنى ناشتا ۋاقتىدا باغۋەن بوۋاي بۇ كۆچەت تۈۋىگە ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ جەسۇر، سوقتا قىياپىتىدىن مەمنۇنلۇق ئىچىدە ھۇزۇرلىنىۋاتسا تۇيۇقسىز غايىبتىن بىر سادا كەپتۇ:

— ئى بوۋا، شۇنىڭدىن خەۋەردار بولغىن. بۇ كۆچەت شۇنداق خاسىيەتلىك ئىكەنكى، ئۇنىڭ مېۋىسى جېنى تېنىدىن ئايرىلمىغان ئىنسۇجىن تېنىدىكى مىڭ خىل كېسەلگە شىپادۇر. ئاددىيسى ئۇشبۇ كۆچەت مېۋىسىنىڭ پوستى يۈرەككە، سۈيى كۆيەككە داۋا بولۇپ، بۇ مېۋە ئوزۇقلۇق قىممىتى جەھەتتە رىۋايەتلەردە تەسۋىرلەنگەن ئادەمگىياھ مېۋىسىدىن ئۈچ ھەسسە ئۈستۈن تۇرىدۇ. بىرنى يېگەن كىشى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرسە، بىر قېتىم پۇرىغان كىشى ئاسانلىقچە قېرىمايدۇ. سېنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكۈڭ ۋە ھالال ئەجىر-مېھنىتىڭ بەدىلىگە، شۇنداقلا باغۋەنچىلىك كەسپىگە بولغان چىن ئىخلاسىڭنىڭ ھۆرمىتىگە بۇ كۆچەتنى

ساڭا ۋە سەن باشلىق جىمى دوستلارغا ھەدىيە قىلدىم...
باغۋەن بوۋاي تۇغۇلۇپ مۇشۇ ياشقىچە كۆرمىگەن بۇ مۆجىزىدىن تىلى تۇتۇلۇپ قات-
تىق ھودۇقۇپ كېتىپتۇ.
— ئەتە ناماز بامداتتىن يېنىپ بۇ كۆچەت تۆۋىگە كەلسەڭ كۆچەتنىڭ ئۈچ ئوق نو-
تىسىدا ئۈچ تال مېۋە مەي باغلاپ پىشىدۇ. ئېسىڭدە چىڭ ساقلا، بۇ كۆچەتنىڭ مېۋىسىنى
كېسەلسىز يېيىش مەنئى قىلىنىدۇ. پەقەت ئىنسان ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ، بېشىغا
قاتتىق كۈن چۈشكەندە بۇ مېۋىنى ئۈزۈپ جاراھەت ئېغىزىغا سۈرتسە ياكى سۈيىنى سىقىپ
ئىچسە كېسەل دەرھال سەللىمازا ساقىيىدۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ياخشى كۈنۈڭ يامان بولۇپ
رەڭگىرويىڭ سامان بولغاندا ساڭا ئەسقاتىدۇ. بۇ كۆچەتنىڭ ئۇرۇقى مېھىر-ۋاپا شەربىتى-
دە بىر يۈز بىر يىل بىخلاندۇرۇلغان. سەن باشقىلارغا قانچىلىك ئىللىقلىق يەتكۈزۈپ
ياخشىلىق قىلساڭ، بۇ كۆچەت شۇنچە كۆكلەپ مېۋىسى بولۇقلىشىدۇ. خاسىيىتى ئاشىدۇ.
ئەكسىچە سەن ئەل-يۇرت غېمىدىن يىراقلىشىپ، روھىڭنى شەخسىيەتچىلىك سۈيىدە سۇ-
غۇرساڭ بۇ كۆچەت نابۇتلۇققا يۈز تۇتىدۇ. بۇ سىرنى ھېچ كىشىگە تىنما. ياخشى كۈنىنىڭ
يامانى، ھاجەتمەننىڭ زامانى بولغاندا مېۋىنى ئۆز قولۇڭ بىلەن ئۈزۈپ ھاجىتىڭنى راۋا
قىلغايسەن. ئېسىڭدە بولسۇنكى، مېۋە ئۆزگە قوللاردا خاسىيىتىنى يوقىتىدۇ. باشقىلارنى

ئۈزۈشتىن چەكلىگەيسەن. دائىم كۆچەت ياپرىقىغا ھەمراھمەن، خالساڭ بۇ كۆچەت ياپر-قىدىن بىرنى ئېلىپ پۈۋلە، يېنىڭدا ھازىرمەن...

سادا ئاستا-ئاستا باغ ئىچىگە سىڭىپ كېتىپتۇ. باغۋەن بوۋاي ئاڭلىغانلىرىنى ئېسىدە چىڭ ساقلاپ كەينىگە قايتىپتۇ...

ئەتىسى ئەتىگەندە راست دېگەندەك كۆچەتنىڭ ئۈچ يۇتاق ئوق شېخىدا، مۇشتتەك چوڭلۇقتا ئۈچ تال مېۋە ئوتقاشتەك چاقناپ كۆزنى قاماشتۇرۇپتۇ... باغۋەن بوۋاي كۈندە باغ پەرۋىشىنى قىلغاچ بۇ ئۈچ تال گۆھەرنى يامان كۆزلەردىن قوغداپتۇ. يۇرتداشلارنىڭ بىلىپ-بىلمەي ئۈزۈپ ئېلىشىدىن ئەنسىرەپ چوڭ ياغاچ تاختايغا «ئالما» دەپ يېزىپ كۆچەت غولىغا ئېسىپمۇ قويۇپتۇ. كۈن ئۆتۈپ باغدا نەچچە رەت مەشرەپ قايناپتۇ، باغۋەن بوۋايمۇ مەرد-سېخىي، ئەلخۇمار بولغاچقا كۆچەت ئاۋۋالقىدىنمۇ بەكرەك شاخلاپتۇ. بىخ تومۇرىدا يۇلتۇزدەك يېڭى مېۋىلەر چاقناپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە باغۋەن بوۋاينىڭ كىچىككىدىن ئۆزى بىلەن مۇشۇ باغنى ئارىلاپ چوڭ بولغان كەنجى نەۋرىسى بوۋىسى شۇنچە ئاسراپ قوغداۋاتقان بۇ خاسىيەتلىك كۆچەتكە قىزىقىپ قاپتۇ، ئۇنىڭ مېۋىسىنى ئۈزۈپ يېيىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ. ئۇ ھەر قېتىم قولىنى شاختىكى مېۋىلەرگە سۇنغاندا باغۋەن بوۋاي تەرىپىدىن توسۇلۇپتۇ.

— ھاي بالام، شاختىكى مېۋىنى ئالما...

— جېنىم بوۋا، بىرتال ئېلىپ...

— ياق بالام، ئالما...

— ...

— ئالما دېگەندىكىن ئالما...

— ...

بوۋاي ھەر قېتىم ئوماق نەۋرىسىنىڭ غەلۋە تەڭلىككە چىدىماي شاختىكى مېۋىدىن بىرنى ئۈزۈپ بېرىشنى ئويلىسىمۇ، كۆچەتنىڭ خاسىيىتىنىڭ يوقىلىپ كېتىپ، كېيىنكى ئەۋلادلارغا يۈز كېلەلمەي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئامالسىز تۇرۇپ قاپتۇ. «كىچىك بالىنىڭ نەپسى ئوت» دېگەندەك باغۋەن بوۋاي كۆچەتتىكى مېۋىنى قانچە قوغداپ قورۇغانسېرى نەۋرىسىنىڭ مېۋە يېيىش جىدىلى شۇنچە ئەۋج ئاپتۇ.

— ھۆ... ھۆ... ھۆ...، بوۋام «ئالما» دېگەن مېۋىنى يەيمەن...

— ھۆ... ھۆ... ھۆ، ئالمانى يەيمەن...

باغدىن ھويلىغا ياڭرىغان بۇ يىغا نەغمىسى ھەممىنىڭ ئاغزىدا داستان بولۇپ بارا-بارا كوچىغا تاراپتۇ. مەھەللىدىكى ھەممە بالا بۇ كۆچەتكە قىزىقىپ باغدىكى«ئالما» نى كۆرۈش ئۈچۈن باغ چېتىدىن ماراپتۇ.

— باغۋەن بوۋامنىڭ ئالمىسى شۇكەن...

— ئاشۇ كۆچەت ئالمىكەن...

شۇنداق قلىپ، باغدىكى بۇ كۆچەتنىڭ مېۋسى باغۋەن بوۋاينىڭ نەۋرسى ۋە ئۇنىڭ دوستلرىنىڭ تلى بلەن «ئالما»دەپ ئاتىلىپتۇ.

— ئالما يەيمەن... ئالما يەيمەن...

نەۋرسىنىڭ بېسىقماس ئالما غەلۋىسىدىن زېرىككەن باغۋەن بوۋاي نېمە قىلارىنى بىلەل-مەي ھېلىقى كۆچەتنىڭ ياپرىقىدىن بىرنى ئۈزۈپ پۈۋلىگەنىكەن، كۆز ئالدىدا شۇزامات چېچى قىرىق ئۆرۈلگەن، بېشىغا نەپىس گىلەم دوپپا، ئۇچىسىغا ھەسەن-ھۆسەندەك رەڭدار ئەتلەس كۆڭلەك كىيگەن بىر قىزچاق پەيدا بولۇپ باغۋەن بوۋايغا ئېگىلىپ سالام قىلىپ دەپتۇ:

سالام بوۋا، قىلىمەن،
قاي ھاجەتنى راۋا مەن.
باردۇر بەلكىم ئېسىڭدە،
مىڭ كېسەلگە داۋا مەن.

باغۋەن بوۋاي ھېلىقى قىزدىن سوراپتۇ:

بېسىلمىدى نەۋرەمنىڭ،
مېۋە يېيىش غەلۋىسى.
بىرنى ئۈزسەم مېۋىدىن،
يوقاپ كەتمەس ھەممىسى...

قىزچاق بوۋاينىڭ قاتتىق تەڭلىك ئىچىدە ئېيتقان سۆزىنىڭ تېگىگە ئاللىقاچان يېتىپ بولغاچقا، ئىللىق كۈلۈمسىرەپ دەپتۇ:

نەۋرەڭدىكى جان بوۋا،
ئاچ كۆزلۈكنىڭ كېسىلى،
مانا مېنىڭ مېۋەمدۇر،
داۋالارنىڭ ئېسىلى.

ماڭ نەۋرەڭگە مېۋەمدىن،
ئۆزۈڭ بىرتال ئۈزۈپ بەر.
سەن بەرمىسەڭ ئۇ چوقۇم،
ئوغرىلىقچە ئۈزۈپ يەر...

ئۇ ۋاقىتتا ئۇز نەۋرەڭ،
بولۇپ قالار گۇناھكار.
بېسىپ بىزنى ئۇۋاللىق،
بولالمايمەن ساڭا يار.

...

قىزچاق شۇنداق دېگىنىچە ئاستا-ئاستا كۆپكۆك ياپراققا ئايلىنىپ، كۆككە لەيلەپ چىقىپ كېتىپتۇ.

باغۋەن بوۋاي خۇشاللىقتىن خىزىر قىزچاق بىلەن ئۇزاققىچە قول پۇلاڭلىتىپ خوشلى-

شىپتۇ، كەنجى نەۋرىسىگە ھېلىقى خاسىيەتلىك مېۋىدىن بىرنى ئۈزۈپ يېگۈزۈپ قويۇپتۇ. دېگەندەك بۇ نەۋرىنىڭ مېۋە يېيىش جېدىلى بېسىقىپ، ئاچ كۆزلۈك كېسىلى تولۇق ساقىيىپ كېتىپتۇ.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا چىن تۆمۈر باتۇر سىڭلىسى مەختۇمسۇلانىڭ دەردىدە تولا يىغلاپ كۆزى تۇتۇلۇپ قالغاندا، مەختۇمسۇلا مۇشۇ باغۋەن بوۋايدىن ياردەم سوراپ، ئاكىسى چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ كۆزىگە سۈرگەن خاسىيەتلىك ئالما مۇشۇ ئىمىش.

چوڭلارنىڭ دېيىشىچە، ئاق كۆڭۈل باغۋەن بوۋاي ۋاپات بولۇپ كېتىپ باغ پەرۋىشسىز قالغانمۇ ياكى كىشىلەر ئارىسىدىكى مېھىر-مۇھەببەت سۇسلىشىپ خاسىيەتلىك دەرەخ رەنجىگەنمۇ؟... ئارىدىن ئەسىر ئۆتۈپ بىر كۈنى كەچ تۇيۇقسىز قارا بوران چىقىپ بۇ باغ قۇم بېلەن كۆمۈلۈپ چۆلگە ئايلىنىپ كەتكەنمىش. ھېلىقى خاسىيەتلىك«ئالما» دېگەن كۆچەتمۇ خاسىيىتىنى يوقىتىپ ھازىر بىز يەۋەتقان ئادەتتىكىلا بىر مېۋىگە ئايلىنىپ قالغانمىش.

تايچاقنىڭ تۇغۇلغان كۈنى

بۈگۈن تايچاقنىڭ تۇغۇلغان كۈنى. ئۇ ئەتىگەندە ئورنىدىن باشقا كۈنلەردىكىدىن خېلىلا بۇرۇن تۇردى. بۇ چاغدا ئانىسى ئاق بايتال ئاللىبۇرۇن ئېتىزغا ئەمگەككە كېتىپ بولغانىدى. تايچاق ئالدى بىلەن چىشىنى چوتكىلاپ، يۈزىنى يۇيۇپ ناشتا قىلدى. ئاندىن ئانىسى ئۆتكەن يىلى باللار بايرىمىدا ئېلىپ بەرگەن كالتا يەڭلىك زىغىر رەڭ كانۋا كۆڭلەكنى كىيىپ چىرايلىق ياساندى. ئۇ ئەينەككە تەكرار-تەكرار قارايتتى. ئۇنىڭ ياغاق سوزۇنچاق، ئاقۇت يۈز چىرايىغا ماسلاشتۇرۇپ قويۇلغان ئۇزۇن، قارا چېچى ئۇنىڭغا خويمۇ ياراشقان بولۇپ، ئۇنىڭ ئېگىز، كېلىشكەن بەستىگە تېخىمۇ سالاپەت بېغىشلايتتى.

تايچاق ئاستا ياتاق ئۆيىنىڭ دېرىزىسىنى ئېچىپ يىراققا نەزەر سالدى. ئۇنىڭغا ھەممە ئۆزىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى تەبرىكلەۋاتقاندەك، يىراق سەينادا خۇش پۇراق چېچىۋاتقان رەڭگارەڭ گۈللەردىن تارتىپ، ئېگىز كۆك ئاسماندا لەرزان ئۇسسۇل ئويناۋاتقان ماموق بۇلۇتلارغىچە ھەممە ئۆزىگە بەخت تىلەپ ئۆزىنىڭ شادلىقىغا جور بولۇۋاتقاندەك بىلىنمەكتە ئىدى. دېمىسىمۇ ھەپتىدىن بېرى مۇز چىرايىدىن توپا-تۇمان يېغىپ قاپىقى تۈرۈلۈپ قالغان ھاۋامۇ بۈگۈن باشقىچىلا ئېچىلىپ، كىشىگە ئالاھىدە ھۇزۇر بەخش ئەتمەكتە ئىدى....

تايچاقنىڭ شادلىقى ئاستا-ئاستا جىمىپ قالدى. چۈنكى، يىراقتىن دىماققا ئۇرۇلۇۋاتقان مەيىن شامال ئۇنىڭغا بۇندىن ئىككى يىل ئاۋۋالقى بىر كۆڭۈلسىزلىكنى ئەسلىتىۋاتاتتى.

ئۇ كۈنى تايچاقنىڭ يەتتە ياشقا توشقان تۇغۇلغان كۈنى ئىدى. بايتال ئانا ئاشخانا ئۆيىدە چۈشلۈك تاماققا تەييارلىق قىلىۋاتاتتى، تۇيۇقسىز سىرتتىن ئاچ بۆرىدەك ئېتىلىپ كىرگەن تايچاق ئانىسىغا ئېسىلىپ:

تۇغۇلغان كۈنۈم،
بولغۇدەك ئەتە.
قەلبىم شادلىققا،
تولغۇدەك ئەتە.

بۆجەنگە قونچاق،
ئېلىپ بەرگۈدەك،
موزايغا ئوردا،
سېلىپ بەرگۈدەك.

يۈرەك سۆزۈمنى،
ئېيتسام مەن ساڭا.
يوغان ئاپتومات،
ئېلىپ بەر ماڭا.

بۇ تۇرقۇم بىلەن،
دوستلار نېمە دەر.
ماڭىمۇ يېڭى،
كىيىم ئېلىپ بەر.

...

دەپ، ئانىسىغا يېلىنىپ، يالۋۇرۇپتۇ.

بۇ كۈنلەر دەل تايچاقنىڭ ئاتىسىنىڭ جىگەر راكى بىلەن شىپاخانىدا داۋالىنىۋاتقان ۋاقتى بولغاچقا، ئۆيىدىكى بار-يوقنىڭ ھەممىسى دورىغا سەرپ قىلىنغانىدى. بۇ ئەھۋالدا بايتال ئانىدا تايچاقنىڭ تەلىپىنى ئورۇندىغۇدەك ئارتۇقچە پۇل نېمىش قىلسۇن. مېھرىبان ئانا بىچارە ئوغلىنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتىشنى خالىماي ئۇنى يالغاندىن بەزلەپتۇ.

ماقۇل بالام ھېلى مەن،
ئېلىپ بېرەي ئاپتومات.
ئېلىپ بېرەي يەنە مەن،
ئۇچىدىغان ياغاچ ئات.

غەلۋە قىلماي ھازىرچە،
ماشىناڭنى ئوينىپ تۇر.
قانداق كىيىم ئالىمىز،
راست، بۇنىمۇ ئويلاپ تۇر.

تايچاق ئانىسىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىماي يەنىمۇ تىپچەكلەپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. سۇپىدا يۇملىنىپ ئۆيئىچىدىكى نەرسىلەرنى چۇۋۇپ ھويلىنى بېشىغا كىيىپتۇ. بايتال ئانا قانچە بەزلىسمۇ ئۇنىڭغا نەسىھەت كار قىلماپتۇ. بايتال ئانا ئوغلى تايچاققا تاتلىق ۋەدىلەرنى بېرىپ يالۋۇرۇپ بېقىپتۇ، ئاچچىقلاپ، قورقۇتۇپ دۆشكەلەپ بېقىپتۇ. تايچاقنىڭ تۇغۇلغان كۈن سوۋغىتى جىددىي ئەسلا بېسىقماپتۇ. ئۇرۇپ ئازراق ئەدەپلەپ قويااي دېسە يۈرەك چىدىمىغان، يا تەنتەك تايچاق ئۆزىنى بىلىپ گەپ ئاڭلىمىغان. بىچارە بايتال ئانا تەڭلىكتە ئۇ-

زاق كۆز يېشى قىلىپتۇ، ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ بازارغا چىقىپ ئوغلىنىڭ جېدىلىنى بېسىقتۇ-رۇپتۇ. تايچاق شادلىقتىن يايراپ كىتىپتۇ.

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپ ھەممە ئىش ئاشكارىلىنىپتۇ. ئەسلىدە بىچارە بايتال ئانا ھېلىقى كۈنى كىچىك ئوغلىغا ئائىلىسىدىكى قىيىنچىلىقنى پەش قىلىپ، دەرد سۆزلەپ ئۇنىڭ سەبىي قەلبىگە ئازار بېرىشنى خالىماي، قوشنىسى ئېنەك ھامىمىدىن مىڭ تەڭلىكتە پۇل ئۆت-نە ئېلىپ، ئوغلىغا تۇغۇلغان كۈن سوۋغىتى ئېلىپ بەرگەنىكەن.

تايچاق كېيىنكى كۈنلەردە ئەينى ئەھۋالنى ئۇقۇپ دوستلىرىدىن بەس تالىشىپ مەن-مەنچىلىك قىلىپ ئانىسىنىڭ يۈزىنى سۆرۈن قىلغانلىقىدىن قاتتىق خىجىل بولۇپتۇ ۋە ئانى-سىدىن كەچۈرۈم سوراپتۇ. شۇندىن بېرى ئۇ تۇغۇلغان كۈن سوۋغىسى ھەققىدە غەلۋە قىل-مايدىغان بولۇپتۇ.

شۇڭا، بۈگۈنمۇ ئۇ ئانىسىنى ئارتۇقچە چىقىمغا سالماي ئىلگىرى بار بولغان كىيىملىرىنى پاكىز يۇيۇپ، رەتلىك كىيىۋالغاندى. شۇتاپ ئۇ جاپاكەش ئانىسىنىڭ بويىنىغا گىرە سېلىپ:

سىلىپ بۇرۇن كۆپ جاپا،
قىلدىم سىنى مەن خاپا.
يەتتىم بۈگۈن قەدرىڭگە،
كەچۈر مىنى جان ئاپا.

ئېلىپ بەرمە ئاپتومات.
ئېلىپ يە سەن قەنت-ناۋات.
قاقشاتمايمەن مەن سىنى،
ئەمدى ئاپا پەندىيات.

دەپ ئانىسىغا ئەركىلەشنى ئويلاۋاتاتتى.

— تاك... تاك... تاك...

تۇيۇقسىز ئىشىك چېكىلىپ تايچاقنىڭ خىيالى بۆلۈندى.

— تايچاق ئىشىكنى ئاچ...

— تايچاق بولە گاچ...

تۇنۇگۈن ئوتلاقتىن يانغۇچە دوستلىرىنىڭ ئەتە تۇغۇلغان كۈنۈڭنى تەبرىكلەشكە ئۆيۈڭگە بارىمىز، دېگەن سۆزى تايچاقنىڭ ئېسىگە ئەمدى كەلگەنىدى. تايچاق ئالدىراپ ئىشىكنى ئاچتى. قوزا-ئوغلاق، موزاي، بوتىلاق ھەممىسى قوللىرىدا سوۋغاتلىق بۇيۇملارنى تۇتۇشۇپ تايچاقنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇلار دوستى تايچاق ئىشىكنى ئېچىشىغىلا چۇرقىرىشىپ توۋلاپ كەتتى.

تايچاق... تايچاق...
ئەھۋالىڭ قانداق؟
ھايات گۈللىرىڭ،
چاچسۇن خۇش پۇراق.

تايچاق دوستلىرىنى ئۆيىگە باشلاپ ئۇلارنى ئېسىل نازۇ-نېمەتلەر بىلەن مېھمان قىلدى. دوستلار كەڭ-كۇشادە يەپ-ئىچىپ، ساز چېلىپ ئۇسسۇل ئويناپ ئۇزاققىچە كۆڭۈل خۇشى قىلىشتى، قانغۇچە مۇڭداشتى.

بىر چاغدا موزاي دوستلىرىنىڭ غەلۋىسىنى بېسىقتۇرۇپ دېدى:

— دوستۇم تايچاق، تۇغۇلغان كۈنۈڭگە مۇبارەك بولسۇن. دوستلارنىڭ ھەممىسى ساڭا ياخشى تىلەك، چەكسىز بەخت تىلەپ نۇرغۇن سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەپتۇ. قوبۇل قىلغايسەن. مە، مەن چوكا مۇز ئېلىپ كەلدىم... ھازىر يەۋال...

— ھەشقاللا ئاداش، رەھمەت ساڭا، ھېلى ئانام كەلگەندە يەي.

— مە، مەن مېۋە ئېلىپ كەلدىم...

— رەھمەت تەخەي، سىنى بەك ئاۋارە قىلىپتىمەن. ئانام مېۋىگە بەك ئامراق ئىدى.

— مە، تايچاق، ماۋۇ شاكىلاتنى يە، ئۇرۇقنى تۇكۇرۇۋەت جۇمۇ. ...

ھەييار ئوغلاقنىڭ سۆزى ھەممىنى كۈلدۈرۈۋەتتى. تايچاق ھەممە دوستلىرىنىڭ سوۋغاتلىرىنى بىر-بىرلەپ تاپشۇرۇپ ئېلىپ ئۇلارغا كۆپ ئۆزرىخاھلىق ئېيتتى.

— كېلىڭلار دوستلار، بىر پارچە خاتىرە سۈرەتكە چۈشۈۋالايلى...

— تايچاق كېلە سەن ئوتتۇرىدا تۇر...

يوغان كۆز بوتىلاق كىچىككىنە فوتو ئاپپاراتىنى كۆتۈرۈپ دوستلارنى رەتلەشكە باشلىدى.

— توختاڭلار، ئانام كەلگەندە چۈشەيلى، — تايچاق ئاران شۇنى دېيەلىدى. ھەممە ھەيران بولۇپ بىر-بىرىگە قاراشتى.

— ئاداش، — دېدى بوتىلاق تايچاقنى نوقۇپ، — بايام دوستلار ئېلىپ كەلگەن يېمەكلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئانام بىلەن يەيمەن دەپ ئېلىپ قويدۇڭ. ئەمدىلىكتە سۈرەتكە چۈشەيلى دېسەك، يەنە ئانامنى ساقلايلى دەيسەن، ئاناڭنى نېمىشقا ساقلايمىز. جۆرە ئاداش...

بوتىلاق تايچاقنى دوستلارنىڭ سېپىگە تارتتى. بۇ چاغدا تايچاقنىڭ كۆزىدىن ئاللىبۇرۇن ئۈنچىدەك ياشلار قۇيۇلۇپ بولغانىدى.

— دوستلار، بىر ئىشنى ئېيتسام رەنجىپ قالماڭلار. بۈگۈنكى بۇ ئىشىمىز ئانچە قاملاشمىدى. بىز بۈگۈنكىدەك چاغدا ئۆزىمىزنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى ئەمەس، بەلكى ئانىمىزنىڭ بىزنى تۇغقان كۈنىنى خاتىرىلەپ ئانىمىزغا سوۋغا بېرىشىمىز كېرەك ئىدى. لېكىن بىز...

دوستلار ئاستا جىمىپ، تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپلا قېلىشتى.

— كېلىڭلار دوستلار، — سۆزىنى داۋاملاشتۇردى تايچاق دوستلىرىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، — توغرا، بۈگۈن مېنىڭ تۇغۇلغان كۈنۈم. ھەممىمىز خۇشاللىق ئىچىدە قىزغىن تەبرىكلەۋاتىمىز. ئويلاپ بېقىڭلار، بىز تۇغۇلغان ئاشۇ كۈنى ئانىمىز تولغاق ئازابىنى قانچىلىك تارتقان بولغىيتتى. بەلكىم ئاغرىقتىن يەر تىترەپ، ئاسمان پەسلىگەندۇ. ئانىمىز بىزنى توققۇز ئاي، توققۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ ئاچچىق ئازابتا تۇغۇپ، مىڭ جاپادا قاتارغا قوشدۇ. يېمەي-يېگۈزۈپ، كىيمەي-كىيگۈزۈپ بىر ئۆمۈر بىز ئۈچۈن پايپېتەك بولدۇ. قېنى قايسىمىز بۈگۈنكىدەك ھەشەمەتلىك تۇغۇلغان كۈن زىياپەتلىرىدە ئاشۇ ئانىمىز ھەققىدە ئىككى ئېغىز سۆز ئاچالدۇق، ئۇنىڭ ئەجرىگە نېمە قىلىپ بېرەلىدۇق، قايسىمىز بۈگۈنكى كۈندە ماگىزىندىن ئۆزىمىز ئۈچۈن ئەمەس ئاشۇ بىچارە ئانىمىز ئۈچۈن سوۋغاتلىق ئالالىدۇق، ھېچقايسىمىز! ھەممىمىز ئۆز شادلىقىمىز ئۈچۈن ئۇنى قاقشاتتۇق، ئۇنى ئۇنتۇدۇق. ئۇ بىزگە ئاتاپ ئالايتەن كېسەل پۇتىنى سۆرەپ بازارغا چى-

قىپ، يېگى ئوت-ياش، تاتلىق نان-ئاش ئېلىپ كىرىپ، بىز بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ غىزالىنىش تەمەسسىدە تاماق تەييار قىلسا ھېچقايسىمىز ئۇنىڭغا ھەمراھ بولالمىدۇق. ئۇنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنمىدۇق. ئۇنىڭ ئەينى چاغدىكى تولغاق ئازابىنى يەڭگىللىتەلمىدۇق. ئەكسىچە ئۇنى تاشلاپ يىراق باغچىلارغا قاچتۇق...

بولدى دوستلار، مەنمۇ بۇرۇن مۇشۇ تۇغۇلغان كۈن جېدىلى تۈپەيلى ئانامنى جىق قاقشاتقان ئىكەنمەن. ئەمدى ھەممىنى چۈشەندىم. بىز ئۈچۈن ھەممىدىن مۇھىمى بىر ئانا، شۇ ئوتلۇق ئانا مېھرى ئىكەن. بولدى بۈگۈندىن باشلاپ ھەممىمىز تۇغۇلغان كۈنىمىزنى ئەمەس، ئانىمىزنىڭ بىزنى تۇغقان كۈنىنى تەبرىكلەشكە ئادەتلىنەيلى. ئۇمۇ شادلىقتىن بەھرىمەن بولسۇن. ئۇمۇ جاپا-مۇشەققەتتىن بىر رەت يىراقلىشىپ راھەت باغچىسىنى ئايلىنىپ باقسۇن...

ھەممەيلەن تايچاقنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ جىمىپ قېلىشتى. ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ تولىمۇ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشىپ بۇرۇن قىلغان، ئەتكەنلىرىگە قاتتىق پۇشايمان قىلىشتى.

— تايچاق تولىمۇ ئورۇنلۇق گەپ قىلدى. بۇنى بۇرۇن ھېچقايسىمىز ئويلاپ باقمىغانىكەنمىز. مەنمۇ تېخى ئۆتكەن ھەپتىلا مۇشۇ ئىش تۈپەيلى ئانامنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتكەنىكەنمەن. مانا ئەمدى تايچاقنىڭ سۆزلىرىدىن قىلمىشىمنىڭ ئورۇنسىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، خىجىل بولۇۋاتىمەن. بۇندىن كېيىن مەنمۇ تۇغۇلغان كۈنۈمنى ئەمەس ئانامنىڭ مېنى تۇغقان كۈنىنى خاتىرىلەيمەن. دوستلار، ئانىلار ياشىسۇن...

— ياشىسۇن....

— ئانىلار شادلانسۇن...

— شادلانسۇن...

تايچاقنىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرىغا ئۇلانغان بۇ سۆزلەر قوزىنىڭ كۆچەيتىشى بىلەن ھويلىنى بىر ئالدى. ھەممە شادلىقتىن تايچاقنى كۆتۈرۈپ ئاسمانغا ئاتتى.

— شۇنداق قىلايلى، بۇندىن كېيىن ھەممىمىز تۇغۇلغان كۈنىمىزدە ئانىمىزنى خۇشال قىلايلى، ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ بىزنى تۇغقان كۈننى ئۆتكۈزۈپ بېرەيلى. جۆرۈڭلار، بايتال ھەدەمنى تېپىپ ئۇنىڭ بىلەن سۆرەتكە چۈشىمىز.

تايچاق ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى چۇرقىراشقىنىچە ھەييار ئوغلاققا ئەگىشىپ، بايتال ئانىنى ئىزدەپ ئېتىزغا چاپتى.

ئارغىماقنىڭ پاراستى

(«چىن تۆمۈر باتۇر» چۆچىكى ئىزىدىن)

چىن تۆمۈر باتۇر ئوۋدىن يەنە قۇرۇق قول قايتتى، ئۇ جاڭگالنىڭ يىقىن ئەتراپىدا ئوۋلايدىغان جانىۋارلارنىڭ كۈنسايىن ئازىيىۋاتقانلىقىدىن قاتتىق ئەپسۇسلاندى. ھاياتتىكى تىرىكچىلىك غېمى ئۇنى ساراسىمگە سالدى. يىنىدىكى ئالتە جانغا ئوزۇقلۇق يىتىشتۈرۈش مەسىلىسى ئۇنىڭ بېشىنى قاتۇردى.

ئۇ جاڭگالدىن شەھەرگە، ھېچبولمىغاندا ئوزۇقلۇق زاپىسى مول جايغا كۆچۈپ كېتىش نىيىتىگە كەلدى. لېكىن، ئۇ كىچىكىدىن ئەركىن يايراپ ئۆسكەن بۇ جاڭگالنى تاشلاپ كېتىشكە زادى قىيمىدى. خۇددى باشقا جايغا بارسا كۆنەلمەيدىغاندەك، تېخمۇ بىچارە بولۇپ قالىدىغاندەك ھېس قىلدى.

ئۇ ئۇزاق ئويلاندى.

ئاخىرى يىنىدىكى جانىۋارلاردىن تىرىكچىلىك ھاياتىدا رولى بولمىغان، ئۆزىنى ئۆزى باقالايدىغان بىرىنى تەبىئەت قوينىغا، ئۆز ئەركىگە قايتۇرۇپ ئوزۇقلۇق ئىستىمال قىلغۇچىلار سانىنى كېمەيتىش قارارىغا كەلدى. ئۇ جانىۋارلانى يىنىغا يىغىپ مەقسىتىنى ئېيتتى، قايسىسىنى كېمەيتىش توغرىسدا مۇلاھىزە ئۆيۈشتۈردى.

سۆز بېشىدا مەختۇمسۇلا:

— مېنىڭچە بوز ئارغىماق بىلەن ئالغۇر بۈركۈتتىن بىرىنى تەبىئەت قوينىغا قايتۇرساقمىكىن. بوز ئارغىماق ئوزۇقلۇقنى ھەممىمىزدىن كۆپ يەيدۇ. بىزدە ئۇ قىلغۇدەك كۈچ تەلەپ قىلىدىغان ئىش بولمىغاچقا، ئۇ بولمىسىمۇ بولار. يەنە بىر تەرىپى، ئاكام ئوزمۇخ لەشكەرلىرى بىلەن ئېلىشىپ ھالسىزلىنىپ ئۇخلاپ قالغاندا، ئۇ ئاكامنى تاشلاپ كېتىپ يۈزسىزلىك قىلغان تۇزكور. ئويلىشىمچە، ئالغۇر بۈركۈتنىڭ ئارىمىزدا رولى ئانچە يوقكەن ھەم ئۇنىڭ كۆزى ئۆتكۈر، كۈچتۈڭگۈر بولغاچقا، ئۆزىنى ئۆزى بېقىپ كېتەلەيدۇ، — دېدى.

— ياق، — دېدى كاپ-كاپ كۈچۈك سۆز باشلاپ، — باتۇرىمىز دېگەندەك،

ئوۋلايدىغان ئولجا ئارىلىقى كۈندىن-كۈنگە يىراقلىشىۋاتىدۇ. بوز ئارغىماق بولمىسا، ئۇ ئوۋ مەيدانىغا بېرىپ-كېلىشتە قىينىلىپ قالىدۇ. ئاچا قۇيرۇق بوز ئارغىماقنىڭ يالماۋۇزنى قوغلاپ يوقىتىش، ئوزموخ لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرۈشتە تۆھپىسى زور، ئالغۇر بۈركۈتمۇ بوز ئارغىماقتەك باتۇرىمىزنىڭ ئوۋ قىلىشىدىكى مۇھىم ھەمراھى، ئۇ كەتسە يىراقتىكى ئولجىنى كىم بايقايدۇ؟ قېنى ئارىمىزدىن قايسىمىز توشقاننى قوغلاپ تۇتالايمىز؟

— ئۇنىڭ ئۈستىگە — دەپ سۆز قىستۇردى پۈش-پۈش مۈشۈك، — مەختۇمسۇلا ئالغۇر بۈركۈتنىڭ رولىنى ھەممىدىن ئوبدان چۈشىنىشى كېرەك ئىدى. ئالغۇر بۈركۈت ئوزموخ لەشكەرلىرىنىڭ ھۇجۇم خەۋپىنى باتۇرغا يەتكۈزۈشتە ئۆز رولىنى ياخشى جارى قىلدۇرغان. يالماۋۇزنى يوقىتىشتىمۇ ئۇنىڭ تۆھپىسى بار. شۇڭا...

چىن تۆمۈر باتۇر بۇ مۇلاھىزىگە قايىل بولۇپ باش لىڭشىتتى، مۇلاھىزىگە يەنە نەزەر ئاغدۇردى.

— ئۇنداقتا، كاپ-كاپ كۈچۈكنى قىسقارتساقمىكىن، — دېدى توخۇ.

— ياق، كونىلار «ئىت ۋاپا، خوتۇن جاپا» دەپتىكەن. ئۇ ئۇزۇندىن بۇيان ماڭا ھەمراھ بولۇپ دەرۋازىنى ياخشى بېقىپ كەلدى. ئۇ بىر مەسىلىگە ھەممىڭلاردىن ئەستايىدىل قارايدۇ، — دېدى چىن تۆمۈر باتۇر توخۇنىڭ پىكرىنى ئىنكار قىلىپ.

جانىۋارلار پەس كويغا چۈشتى.

— ئەمسە، توخۇنىڭ بىزگە ھېچقانداق پايدىسى يوقكەن، — دېدى ئالغۇر بۈركۈت پەرۋاسىز.

— ئۇنداق قىلساق بولماس. توخۇ دانىنى ئاز يەيدۇ. بىز ئۇزۇقلۇق يەيمىز، لېكىن بىزدە ئۇنۇم يوق. توخۇ تۇخۇم تۇغىدۇ. ئۇنىڭ ئىستېمال قىلغۇچىلىقىغا قاراپ ئىشلەپچىقارغۇچىلىق رولىنى چەتكە قاقساق قانداق بولىدۇ. ۋاقتى كەلسە ئۇ باتۇرىمىزغا ئوبدان بىر ۋاق غىزا بولۇشقا رازى بولىدۇ، — دېدى بوز ئارغىماق سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — مېنىڭچە، پۇش-پۇشنى ئارىمىزدىن چىقىرىۋەتسەك. ئۇ ئۆزىنىڭ جېنىنى ئۆزى جان ئېتەلەيدۇ. يىرتقۇچ ھايۋانلار ھۇجۇم قىلسا دەرەخكە چىقىۋېلىپ ئۆزىنى قوغدىيالايدۇ. ئۇنىڭ يالماۋۇزنى يوقىتىشتا قۇم چاچقانلىقىنى نەزەرگە ئالمىساقمۇ بولىدۇ. چۈنكى، ئۇ بالانى ئۇ ئۆزى تېرىغان. ئەگەر ئۇ چۆگۈننى ئۆرۈپ، ئوتنى ئۆچۈرمىگەن بولسا مەختۇمسۇلا بىھۇدە ئازاب چەكمىگەن، باتۇرىمىز ئارتۇقچە چارچىمىغان بولاتتى. ئۇنىڭ گۇناھى ھەممىدىن ئېغىر.

— ئۇنداقتا تازا ئادىللىق بولمايدۇ. ھەممە ئىشنىڭ سەۋەبى بار. مەختۇمسۇلا باتۇرىمىزنىڭ نەسىھەتنى ئاڭلاپ پۇش-پۇشنى قوغلىمىغان بولسا، ئۇ كۆڭۈلسىزلىك يۈز بەرمەيتتى. پۇش-پۇش ئوزۇقلۇقتا باتۇرغا ئېغىرچىلىق سالمايدۇ. چاشقان تۇتۇش ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ ئوزۇقلۇقىمىزنى قوغدايدۇ. شۇڭا، بۇ ئىشقا يېنىكلىك قىلماي، ھەممەيلەننى ئەتراپلىق كۆزەتسەكمىكىن، — دېدى ئالغۇر بۈركۈت بېشىنى چايقاپ.

جانۋارلار بىر-بىرىگە قاراپ قالدى. ئەتراپتا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى.

بىر ھازادىن كېيىن كاپ-كاپ كۈچۈك جىمجىتلىقنى بۇزدى:

— ئارىمىزدىكى ھەممەيلەننىڭ باتۇرىمىزنىڭ تىرىكچىلىك ھاياتىدا ئۆزىمىزگە يارىشا رولىمىز بار ئىكەن. يۇقىرىدا ئالغۇر بۈركۈت سۆزلەپ ئۆتكەندەك ھەممىمىزگە ساراسىمە، باتۇرغا دىشۋارچىلىق كەلتۈرگەن يالماۋۇزنى يوقىتىش جېڭى بىلەن ئوزموخ لەشكەرلىرى ئۇرۇشىدا مەختۇمسۇلانىڭ بىۋاستە جاۋابكارلىقى بار. ئۇ بەك ئۆز بېشىمچى، باتۇرغا ئىش تېرىپلا يۈرۈيدۇ. ئەگەر ئۇ باتۇرنىڭ نەسىھەتنى ئاڭلاپ پۇش-پۇشنى قوغلىمىغان بولسا ئوت ئۆچۈپ قالمايتتى. تەجرىبە-ساۋاقنى يەكۈنلەپ، ئېرىق بويىدا چاچ تارىمىغان بولسا، ئوز موخ لەشكەرلىرى بىلەن بىھۇدە قان تۆكۈلمەيتتى. باتۇرىمىزنىڭ كۆزى تۇتۇلۇپ، سەرسانلىق چۆلدە تېنەپ يۈرمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئوز موخ شاھزادىسىدىن بولغان ئىككى ئوغلىنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەبچى بولدى. ياك ئارىدا بەلكىم ھەممىمىز قاتىلنىڭ شېرىكى بولۇپ تۈرمىگە سولىنىشىمىز مۇمكىن، — دەپ سۆزىنى توختاتتى.

— ئۇنداق بولسا مەختۇمسۇلانى...

چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ھەممە جانۋار بىر تۇرۇپ چىن تۆمۈر باتۇرغا، بىر تۇرۇپ مەختۇمسۇلاغا قارىدى. مەختۇمسۇلا ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى. چىن

تۆمۈر باتۇرنىڭ كۆڭلى تەڭلىك ئىچىدە تىتىلدىدى، باشقا جانىۋارلارنى قىسقارتاي دېسە ھەممىنىڭ تىرىكچىلىك جەريانىدا ئۆزىگە يارىشا رولى تۇرسا، ئەمدى مەختۇمسۇلانى قىسقارتىش... ھەي، مەختۇمسۇلانى قىسقارتاي دېسە قېرىنداشلىق مېھرى ئۇنى قىينايدۇ. لېكىن مەختۇمسۇلا ھەققىدىكى مۇلاھىزە ئەمەلىيەت. ئۇنىداق قىلماي دېسە «يولۋاس ئىزىدىن قايتماس، يىگىت سۆزىدىن». چىن تۆمۈر باتۇر تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپ قالدى. شۇ ئارىدا بوز ئارغىماق:

— كۆپچىلىكنىڭ يەكۈنلىشىدىن قارىغاندا ھەممىمىزدىن مەختۇمسۇلانىڭ رولى يوقتەك، خاتالىقى كۆپتەك تۇرىدۇ. ھەممە مەخلۇقات خاتالىقتىن خالىي بولالمايدۇ. ئۇنىڭ نەسەھتكە قۇلاق سالماسلىقى ئۇنىڭ ئەركە-نايناق چوڭ بولۇپ قالغانلىقىدا، ئۇنىڭ بۇ خاتالىقىدا باتۇرنىڭمۇ مەسئۇلىيىتى بار، باتۇر ئۇنىڭغا كىچىكىدىن باشلاپلا تەلەپنى قاتتىق قويغان بولسا، ئۇ بۇنچە ئۆز بېشىمچى بولۇپ كەتمەيتتى. ئۇنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەب بولۇشى قېرىنداشلىق مېھرى ئۈچۈن، بىز ئۈچۈن. ئۇ قېرىنداشلىق مېھرىنى ھەممىدىن ئۈستۈن قويۇپ ئېسىلزادىلەر ئارىسىدىكى راھەت-پاراغەتتىن ۋاز كېچىپ، بۇ يەرگە قايتىپ كەلگەن. ئەمدى ئۇنى يەنە قېرىنداشلىق مېھرىدىن جۇدا قىلساق ئۇ بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئايال كىشى. ئۇ ئازابلانسا باتۇرىمىزنىڭمۇ كۆڭلى بىئارام بولىدۇ. دىلى رەنجىيدۇ. ئۇ خاتالىق سادىر قىلغان بولسا يالماۋۇز تەرىپىدىن قىينىلىپ ئاغىرىق ئازابى تارتتى. ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلىپ يات ئەلدە سەرسان-سەرگەردان بولدى. بۇ تەقدىرنىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن جازاسى، — دېدى-دە، سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئۇ خاسىيەتلىك ئالمىنى ئېلىپ كېلىپ باتۇرىمىزنىڭ كۆزىنى ئاچمىغان بولسا، بىزنىڭ قايتا جەم بولۇشىمىزمۇ يوق ئىدى. مېنىڭچە بىز باتۇر بىلەن مەختۇمسۇلانى قايتا ئۇچراشتۇرۇپ، قېرىنداشلىق مېھرىنى چاتقان ھېلىقى پادىچى يىگىتنى تاپايلى. ئۇ خېلى ياخشى يىگىتتەك تۇرىدۇ. ئەگەر مەختۇمسۇلا قوشۇلسا مەختۇمسۇلانى ئۇنىڭ بىلەن ئۆيلۈك-ئوچاقلىق قىلىپ قويساق، باتۇرمۇ سىڭلىسىدىن خاتىرجەم بولىدۇ. بىزمۇ بىر ھەمراھ قىسقارتىش نىشانىغا يېتىپ ئۆزۈۋقلۇقتا قىينالمايمىز، — دېدى.

بۇ مەسلىھەت ھەممىگە ياغدەك ياقتى. مەختۇمسۇلامۇ پادىچى يىگىتنىڭ ياخشىلىقىغا جاۋاب قايتۇرۇش، باشقا جانلىقلارنىڭ يېتەرلىك ئۆزۈۋقلىنىشىغا شارائىت يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن بۇ پىكىرگە قوشۇلدى. چىن تۆمۈر باتۇر تەڭلىكتىن قۇتۇلۇپ ھەممە بىرلىكتە ھېلىقى پادىچى يىگىتنى ئىزدەشكە باشلىدى. بىر پەستىن كېيىن ئالغۇر بۈركۈت ئۆتكۈر كۆزى بىلەن ئەتراپنى كۆزىتىپ پادىچى يىگىتنى بايقىدى. چىن تۆمۈر باتۇر بوز ئارغىماققا مەختۇمسۇلانى مىندۈرۈپ، جانىۋارلارنى ئەگەشتۈرۈپ، پادىچى يىگىتنىڭ قېشىغا ماڭدى.

ئانا توشقان بىلەن بالا توشقان

روزا ھېيت بايرىمىنىڭ ھارپا كۈنى ئانا توشقان خۇشال ھالدا يورۇق، ئازادە يېشىل كە-
پىسىدە ئوماق قىزى ئاق بۆجەن بىلەن تېلېۋىزور كۆرۈۋاتاتتى. تۇيۇقسىز پۈتۈن دىققىتى بە-
لەن تېلېۋىزور ئېكرانىغا مىختەك تىكىلىپ ئولتۇرغان ئاق بۆجەن قورققىنىدىن ئۆزىنى ئانىسى-
نىڭ باغرىغا ئاتتى. چۈنكى، تېلېۋىزور ئېكرانىدا غايەت زور بىر غەلىتە مەخلۇق خۇددى ئۇنى
ھاپ قىلىپلا يەۋېتىدىغاندەك قىلاتتى. تۇغۇلۇپ مەكتەپكە كىرگۈچە بۇنداق چوڭ، قورقۇنچ-
لۇق مەخلۇقنى كۆرۈپ باقمىغان ئاق بۆجەن ئارانلا كۆزىنى يۇمۇپ ئۆلگۈرگەندى.
ئانا توشقانغا ئوماق قىزىنىڭ بۇ قىلىقلىرى غەلىتە تۇيۇلۇپ، ئاق بۆجەندىن سورىدى:

ئىدىلىڭ قىزىم بۆجەنچاق،
ھايۋانلارغا بەك ئامراق.
نېچۈن ئەمدى كۆرمەيسەن،
بولۇپ قاپسەن قورقۇنچاق؟

...

ئاق بۆجەن كۆيۈمچان ئانىسىنىڭ ئۆزىنىڭ تېلېۋىزور ئېكرانىدا چىققان ھېلىقى مەخ-
لۇقنى كۆرۈپ قورققىنىدىن كىرپىدەك تۈگۈلۈپ كەتكەنلىكىنى سېزىپ قالغانلىقىدىن خىجىل
بولۇپ، ئانىسىدىن ئاستا سورىدى:

ئېيتە ئانا بايامقى،
كۆرۈنگىنى قاي ھايۋان؟
ئاجايىپ چوڭ مەخلۇقكەن،
بىلىۋالاي مەن ئوبدان.

......

ئانا توشقان ئوماق قىزىنىڭ بايا تېلېۋىزور ئېكرانىدا چىققان دىنازاۋۇرنى كۆرۈپ
شۇنداق قورقۇپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:
— قىزىم، بايام سەن تېلېۋىزور ئېكرانىدا كۆرگەن ئۇ مەخلۇق بۇنىڭدىن 100 نەچ-
چە مىليون يىل ئىلگىرى يەر شارىدا ياشىغان دىنازاۋۇر بولىدۇ. تەتقىقات نەتىجىلىرىگە

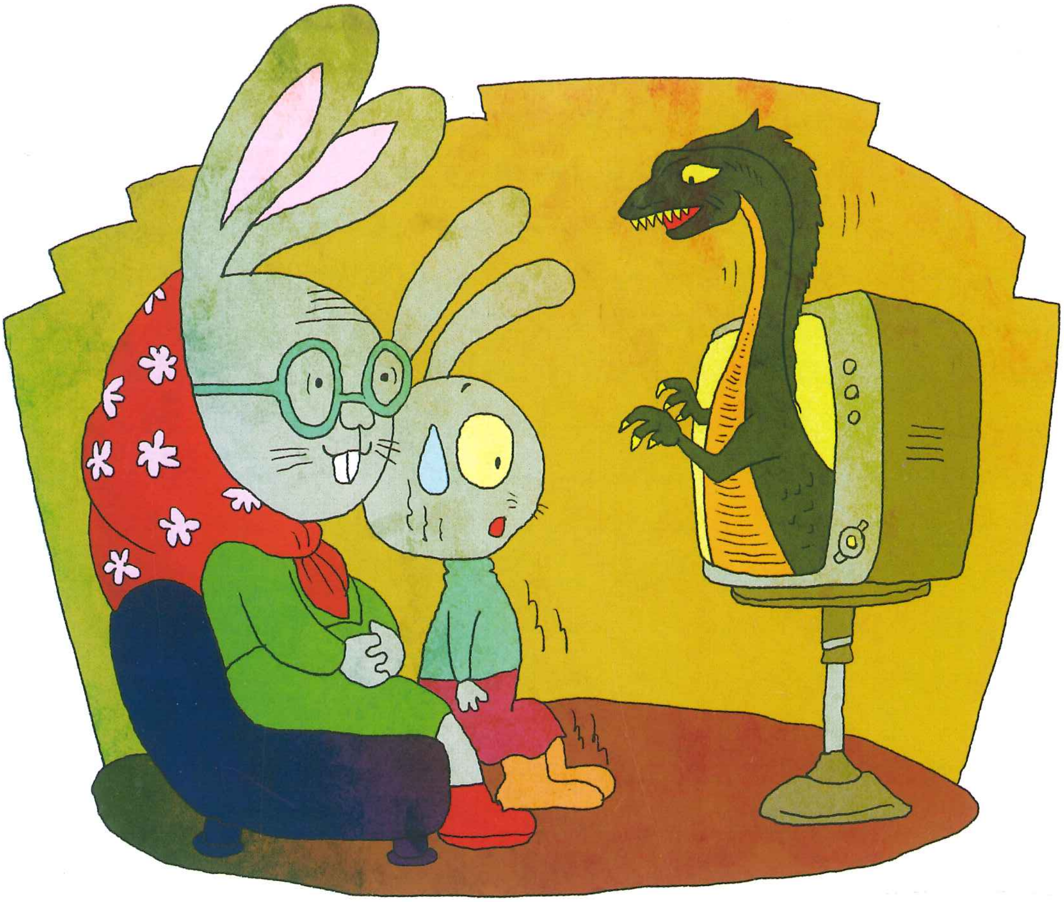

ئاساسلانغاندا دىنازاۋۇر ترىياس دەۋرىنىڭ ئوتتۇرا، كېيىنكى مەزگىلىدە پەيدا بولغان.
ئەينى زاماندىكى يۇرا دەۋرى ۋە بور دەۋرىدە ھاياتلىق ئىنتايىن گۈللەنگەن بولۇپ، بۇ
دەۋرلەر ئوتتۇرا ھاياتلىق دەۋرى دەپ ئاتىلىدۇ. دىنازاۋۇر مۇشۇ دەۋردىكى جاھاننىڭ
ھۆكۈمرانى. شۇڭا، بايام بىز ئېيتىپ ئۆتكەن ئوتتۇرا ھاياتلىق دەۋرى كۆپىنچە ھاللاردا
«دىنازاۋۇر دەۋرى» دەپ ئاتىلىدۇ. دىنازاۋۇر بىرخىل ئۆمىلىگۈچى ھايۋان بولۇپ، ئۇمۇ
ئومۇرتقىلىق ھايۋانلار جەمەتىنىڭ ئەزاسى ھېسابلىنىدۇ.
دىنازاۋۇرنىڭ تارقىلىش دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ بولۇپ، ئۇ دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىدە
ياشىغان. ئامېرىكىلىق مەشھۇر ئىلمىي فانتازىيە يازغۇچىسى ئىساك ئاسىموۋ «دىنازاۋۇر
ھەممە يەردە بار» دېگەن ماقالىسىدە دەسلەپكى دىنازاۋۇر تەخمىنەن 225 مىليون يىل
ئىلگىرى دەرىجىدىن تاشقىرى چوڭ قۇرۇقلۇقنىڭ ھەممىلا يېرىگە تارقىلىپ ياشاش پۇرسـ
ىتىگە ئېرىشىپ، تەخمىنەن 200 مىليون يىل ئىلگىرى چوڭ قۇرۇقلۇقنىڭ تۆت بۆلەككە
پارچىلىنىشىدىن دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە تارقالغانلىقىنى ئېنىق ئېيتقان. ئافرىقا ۋە جۇڭـ

گو... قاتارلىق دۆلەتلەر داڭلىق دىنازاۋۇر يۇرتى ھېسابلىنىدۇ. دۆلىتىمىزدە داڭلىق دىنا-زاۋۇردىن مامېنشى دىنازاۋۇرى، ياللىك دىنازاۋۇرى ۋە شەندۇڭ گىگانت دىنازاۋۇرى قاتارلىقلار ياشىغان. ئۇ زامانلاردا دىنازاۋۇرلارنىڭ تېنى ئىنتايىن چوڭ بولۇپ، ئېغىرلىقى نەچچە ئون تونىنا كېلىدىكەن. چوڭلىرى تامدەك بولۇپ ئەڭ كىچىكلىرىمۇ توخۇدەك چوڭ-لۇقتا ئىكەن. مەسىلەن: قۇشسىمان دىنازاۋۇر...

ئادەتتە دىنازاۋۇرلارنىڭ تۈرلىرى تولىمۇ كۆپ. ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار گۆشخور دىنا-زاۋۇرلار ۋە ئوتخور دىنازاۋۇرلار دەپ ئىككىگە ئايرىلغان. دىنازاۋۇرلارنىڭ ھەممىسى تۇخۇم ئارقىلىق كۆپەيگەن. تېرىسىدە قاسراق ياكى سۆڭەك پىلاستىنكىسى بولغان. ھازىر ئۇنىڭ نەسلى تامامەن قۇرۇپ كەتكەن بولغاچقا، ئۇنى بىز تۇگۈل ئۇلۇغ بو-ۋاڭمۇ كۆرگەن ئەمەس. دىنازاۋۇرلارنىڭ نەسلىنىڭ قۇرۇپ كېتىش مەسىلىسىدە بۇنى-دىن تەخمىنەن 65 مىليون يىللار ئىلگىرى، يەرشارىدا غايەت زور سوقۇلۇش يۈز بې-رىپ، نۇرغۇن چاڭ-توزانلار يەر يۈزىنى قاپلىۋالغان. ئاقىۋەتتە ناھايىتى ئۇزاق مەز-گىلگىچە يەر شارىغا كۈن نۇرى يېتىپ كېلەلمىگەن. بەلكىم شۇ چاغلاردا يەر شارىدا دىنازاۋۇرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇن جانلىقلار ھالاك بولۇپ، نەسلى قۇرۇپ كەت-كەن بولۇشى مۇمكىن.

قىزىم، دىنازاۋۇر بىلەن يەنىمۇ تەپسىلىي تونۇشۇشنى خالىساڭ ئىساك ئاسىموۋنىڭ دىنا-زاۋۇر توغرىسىدىكى ھېلىقى ماقالىلىرىنى بىر قېتىمدىن ئوقۇپ چىققايسەن. بولدى، داداڭنىڭ-مۇ ئىشتىن چۈشىدىغان ۋاقتى بولۇپ قاپتۇ. جۇر قىزىم، كەچلىك تاماققا تۇتۇش قىلايلى.

ئاق بۆجەن ئانىسىدىن دىنازاۋۇر توغرىسىدىكى بۇ قىزىقارلىق ھېكايىلەرنى ئاڭلاپ دىنازاۋۇرلارنىڭ نەسلىنىڭ قۇرۇپ كېتىش سەۋەبىنى بىلىۋالدى ۋە ئانىسىغا ئەگىشىپ ئاشخانىغا ماڭدى.

ھۇۋقۇش بىلەن ھۆپۈپ

بۇرۇن ھۇۋقۇش بىلەن ھۆپۈپ ئانا بىر، ئاتا باشقا قانداش تۇغقانلاردىن بولۇپ، ھۇۋقۇش ئانىسىغا ئۆگەي بولغاچقا، ئۆگەي ئانا دائىم ئۆز ئوغلى ھۆپۈپنى ئەزىزلەپ، ھۇۋقۇشنى تولىمۇ خارلاپتۇ. ئۆگەي ئانا يېمەك-ئىچمەك، كىيىم-كېچەكنىڭ ھەممىسىدە

ئەڭ ياخشىسىنى ئۆز ئوغلى ھۆپۈپكە بېرىپ ئاشقىنىنى ھۇۋقۇشقا بېرىپتۇ. ھۆپۈپنىڭ رەڭگارەڭ يىپەك-ئەتلەستىن كەشتىلەنگەن ئېسىل تون-پەرىجلىرى كۆزنى قاماشتۇرسا، بىچارە ھۇۋقۇشنىڭ رەڭگى ئۆڭگەن، ساناقسىز ياماق چۈشۈپ كۆمەچتەك قېتىپ كەتكەن كونا چاپانلىرى كۆرگەن ئادەمنىڭ ئىچىنى ئېچىشتۇرۇپتۇ.

ئۆز ۋاقتىدا ئاتىسى ھايات چېغىدا چېكىسىگە توپا قونمىغان، مەغزى ئانار دەك قىزىل، چېھرى ئالمىدەك پارقىراق بۇ بالىنىڭ ئورۇقلاپ بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ كەتكەن بۈگۈنكى ھالىنى كۆرگەن قولۇم-قوشنىلار ئۆگەي ئانىدىن قاتتىق نەپرەتلىنىپ ئۇنىڭغا چەكسىز لەنەت ئوقۇشۇپتۇ.

ۋاي، ۋاي بالا، ... ۋاي بالا،
ئاتىسى باردا ئاي بالا.
ھۆسنۈڭ توزۇپ بولۇپسەن،
بۈگۈن مانا لاي بالا.

ۋاي ئازازۇل تۇل خوتۇن،
مال-دۇنياغا گول خوتۇن.
بۇمۇ سېنىڭ بالاڭغۇ،
سەل مېھرىبان بول خوتۇن.

...

دېمىسىمۇ ئۆگەي ئانا بەكمۇ ئازازۇل، تاش يۈرەك بولغاچقا ھۇۋقۇشنىڭ ئاتىسى ئۆلۈپ كەتكەن كۈندىن باشلاپلا، ئائىلىدىكى پىياز ئاقلاشتىن تارتىپ يىراق جاڭگالدىكى تۇغان ساقلاشقىچە ھەممە ئىشنى ھۇۋقۇشقا قىلدۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ بالىلىق ۋاقتى دېگۈدەك جاڭگال بىلەن ئۆي ئارىسىدىكى يىلان باغرى چىغىر يولدا قاتراش بىلەن ئۆتۈپتۇ. ھۆپۈپ بولسا تالادا لاغايلاپ ئويناپ كۈننى كەچ قىلىپتۇ. لېكىن، ئائىلىدە ھامان «ئوتدا ياتقان گىردە يەپتۇ، كەتمەن چاپقان جىگدە» دېگەندەك ياخشى ئىشنىڭ ھەممىسىگە ھۆپۈپ ئىگە بولۇپ ئالقىشلىنىپتۇ. ئەسكى ئىش بىردەك ھۇۋقۇشقا ئارتىلىپ قارغىش ئاپتۇ.

يا ئۆلمىدىڭ يېتىمەك،
ئىدىڭ ماڭا بى كىرەك.
تۇراي دېسەڭ بۇ ئۆيدە،
ئىشلە بولۇپ پايپېتەك.

سەھەر تۇرۇپ كەچ ياتقىن،
ماڭا قۇلدەك ئەسقاتقىن.
جۇۋاينىمەك چاققان بول،
تام ئوچاققا ئوت ياققىن.

ئاتىسى ئۆلۈپ كېتىپ ئۆگەي ئانىسى بىلەن بىرگە قالغاندىن بېرى مۇشۇنداق ئاشقان-تاشقانغا، ئاچچىق دەشنامغا مۇپتىلا بولۇپ كۈنۈپ قالغان ھۇۋقۇشنىڭ كۈنى دەرد-ئەلەم، قايغۇ-ھەسرەت بىلەن ئۆتۈپ، قاچانكى بىر چاغلاردا دادىسى ئېلىپ بەرگەن كاكچا ناندەك نىپىز، ئالقىندەك كىچىك چۆچەك كىتابىدىن ئوقۇپ ئۆگىنىۋالغان:

ئاش بەرسە سۇيۇق بەردى،
نان بەرسە كۆيۈك بەردى.
ئەجەبمۇ يامانىكەن،
ئۆگەي ئانىنىڭ دەردى...

يېرىلىك تاشىم، يېرىلىك تاش،
جۇپ كۆزۈمدىن ئاقتى ياش.
غېرىبلىقتىن زېرىكتىم،
بولايلى بىز دوست-ئاداش.

دېگەن قوشاقلارنى يادلاش بىلەن كەچ بولۇپتۇ. ھۆپۈپ ئانىسىنىڭ ھىمايىسىدە كۈندىن-كۈنگە ھاكاۋۇرلىشىپ خورىكى يەنىمۇ يوغىناپ يۇرتنى بېشىغا كىيىپتۇ. مەھەللىدىكى ئۆزى دېمەتلىك ياشلارنى يىغىپ كۈندە ھاراق ئىچىپ، بەڭ چېكىپ مەھەللىنىڭ تىنچلىقىنى بۇزۇپ ئەلنى قاقشىتىپتۇ. ھەممە ئۇنىڭدىن قاتتىق بىزار بولۇپتۇ. ھۆپۈپ تېخى ئۆزىچە دوستلىرىغا:

مەن بولسام ھۆپۈپ.
يەيمەن نارىن چۆپ.
ئوينايمەن خۇشال،
مېنىڭ دوستۇم كۆپ.

مەن شۇنداق بىر قۇش،
يوق مەندە قورقۇش.
ئاكام ئەمەس ئۇ،
سالۋا باش ھۇۋقۇش.

دەپ ھۇۋقۇشنى مازاق قىلىپ ئۆزىنى-ئۆزى داڭلاپ كۆڭلىنى خۇش قىلىپلا ئۆتۈپتۇ.

بىر كۈنى ھۇۋقۇش قاتتىق زۇكامداپ يېتىپ قاپتۇ. لېكىن، ئازازۇل، تاش يۈرەك ئۆگەي ئانا ئۇنى دوختۇرغا كۆرسىتىپ داۋالىتىش تۈگۈل، ئۇنى يالغاندىن يېتىۋالدى دەپ قاتتىق دۇمبالاپ، ئۇنى يەنە جاڭگالغا قوغلاپتۇ.

ئاغرىق ئازابى بىلەن تاياق زەربىسىدىن يۈرىكى ئازار يېگەن بىچارە ھۇۋقۇش ئامالسىز يەنە پىيادە جاڭگالغا يول ئاپتۇ. يولبويى ئۆگەي ئانىسىنىڭ ئۆزىگە قىلغان، ئەتكەنلىرىدىن بوغۇلۇپ يىغلاپتۇ. ئەڭرىگە ئۆزىنى مۇشۇنداق بىر باغرى تاش يالماۋۇز بىلەن قالدۇرۇپ قويغۇچە، ئۆز ۋاقتىدا مېھرىبان ئانىسى بىلەن بىرگە ئېلىپ كەتمىگىنىگە قاتتىق نالە قىلىپتۇ، بۇندىن كېيىن جاڭگالدىن قايتىپ كەلمەسلىك نىيىتىگە كېلىپ جاڭگالدا ماكانلىشىپ قاپتۇ.

ئازازۇل خوتۇن ھېلىقى كۈنى بىچارە ھۇۋقۇشنى جاڭگالغا يولغا سېلىپ قويغانچە ئۇنىڭ ھېچ ئىز-دېرىكىنى قىلماپتۇ. ئەكسىچە ھۇۋقۇشنىڭ جاڭگالدىن قايتىپ چىقمىغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ، ئۇنىڭدىن قۇتۇلغانلىقىغا دىللىرى يايراپ كېتىپتۇ.

ئۆگەي ئانا يايراش بىلەن، ھۆپۈپ بالا ئويناش بىلەن كۈننى كەچ قىلىپتۇ. ئارىدىن بىر يىل ئۆتۈپ ئۆگەي ئانا تۇيۇقسىز ئۆلۈپ قاپتۇ. لېكىن، ئەقىلسىز ھۆپۈپ ھېچنېمە بولمىغاندەك دوستلىرى بىلەن خۇشال يايراپ يۈرۈۋېرىپتۇ. ئۇ ئۇزاق ئۆتمەي ئاتا-ئانىسىدىن قالغان ئوزۇق-تۈلۈك، مال-مۈلۈكنىڭ يەيدىغىنىنى يەپ، خەجلەيدىغىنىنى خەجلەپ قاق سەنەم بولۇپ قالغاچقا ئانىسى بارىدا بىكار لاغايلاپ يۈرۈپ، تەييارنى يەپ كۈننى كەچ قىلغان ھۆپۈپكە ئەمدى كۈن ئالماق تەسكە توختاپتۇ. ئۆز ۋاقتىدا بىللە ئوينىغان دوستلىرى

ئەمدى ئۇنىڭغا يېقىن يولىماپتۇ. يۇرتتا ئۇنى ھېچكىم ئارىغا ئالماپتۇ، ھالىغا يەتمەپتۇ. دەردىنى سورىماپتۇ. ئۆزىنىڭ ئەسكى مىجەزى، ھاكاۋۇرلۇقى تۈپەيلى ئەلنىڭ ھۆرمەت نەزىرىدىن يىقىلغان بىچارە ھۆپۆپ ئاخىرى سىرتقا چىقالماي ئۆيىگە بەند بولۇپ يېتىپتۇ. ئۇ كەچىكىدىن ھۇرۇن چوڭ بولغاچقا ئۆيىنى بىرەر رەت سىيرىپ سۈپۈرمەپتۇ. كىيىمنى يۇيۇپ ئالماشتۇرماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھۆپۆپنىڭ ئۆيىدىن تارتىپ تېنىغىچە ھەممىنى سېسىق پۇراق بىر ئاپتۇ. شۇندىن بېرى ھۆپۆپنىڭ تېنى سېسىق پۇرايدىغان بولۇپ قاپتۇ.

چوڭلارنىڭ دېيىشىچە، ھۇۋقۇش شۇ كەتكەنچە جاڭگالدا ماكانلىشىپ قاپتۇ. ئۆگەي ئانىسىنىڭ ئۆزىنى كۆرۈپ قىلىپ، ياندۇرۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ كېچىسى ھەرىكەتلىنىپ ئادەتلىنىپتۇ. بۈگۈنكى كۈنلەردە ھۆپۆپ ئەينى چاغدا ئازازۇل ئانىسىنىڭ كەينىگە كىرىپ ھۇۋقۇشقا قىلغان تۆھمەت-ئاداۋەتلىرىگە قاتتىق پۇشايمان قىلىپ، ئاق كۆڭۈل ئاكىسى ھۇۋقۇشنى سېغىنىپ مۇنداق سايرايدىكەن.

ھۆپۆپ...پۆپ كۇش،
بولۇپ قالاي خۇش.
بىللە ياشايلى،
قايتىپ كەل ھۇۋقۇش.

خاسىيەتلىك ئالما

بۇرۇنقى زاماندا ئىلى خانلىقىنىڭ چەت ياقىسىدىكى بىر كۆجۈم مەھەللىدە بىر ئانا سادىر ئىسىملىك يالغۇز ئوغلى بىلەن بىللە تۇرىدىكەن. ئانا ئوغلى سادىرغا شۇنچىلىك ئامراق ئىكەنكى، ئۇنى بىر مىنۇتمۇ يېنىدىن ئايرىمايدىكەن، ئوغلىمۇ ئانىغا شۇنچىلىك ۋاپادار ئىكەنكى، ئانىسىنىڭ سەمگە سالماي، ئۇنىڭ يېنىدىن بىر قەدەم نېرى-بېرى بولمايدىكەن.

ئانا-بالا ئىككىيلەن خۇشال-خۇرام، بەخت-سائادەتلىك تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان بىر يىلى كۈزدە، ئىلى خانلىقى سىرتقى تاجاۋۇزچىلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، خانلىق ئېغىر ھالاكەتتە، خەلق قاتتىق تالاپەتتە قاپتۇ، ئىلى خانى خانلىق تەۋەلىكىدىكى بالاغەتكە يەتكەن جىمى ئوغۇللارنى جەڭگە چىقىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈپتۇ. بۇ كۈنلەردە قىرانلىق يېشىغا يېتىپ چوپچوڭ يىگىت بولۇپ قالغان سادىرمۇ ئەلۋەتتە جەڭگە چىقىشقا تەييارلىنىپتۇ. مېھرىبان ئانا ئوماق ئوغلىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىسىمۇ، ئوغلىنىڭ ۋەتەننى قوغداشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ئىشقا قەدەم قويغانلىقىنى ئويلاپ ئۇنىڭغا ئاقيول، تىنچ-ئامانلىق تىلەپتۇ.

ئارىدىن بىر قانچە ئاي ئۆتكەندە، گەرچە جەڭگاھتىن ئىلى پالۋانلىرى غەلىبە مارشىنى توۋلاپ، خەلققە خۇش خەۋەر يەتكۈزگەن بولسىمۇ، لېكىن بىچارە ئانىغا يەتكىنى يەنىلا شۇم خەۋەر بولۇپتۇ. ئەسلىدە سادىر جەڭگە چىقىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي بىر قېتىملىق ھۇجۇم سەپىرىدە قوشۇندىن ئايرىلىپ قېلىپ، قوشۇنغا قايتىپ كېلەلمىگەن بولغاچقا، سەپداشلىرى ئۇنى خيالەن ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىۋەتكەنىكەن.

ئانا تۇيۇقسىز كەلگەن بۇ قازاغا بەرداشلىق بېرەلمەپتۇ، ۋاپادار ئوغلىنىڭ پىراقىدا ئوغلىغا تەڭرىدىن شاپائەت تىلەپ قىرىق كېچە-كۈندۈز توختىماي يىغلاپتۇ، ئىككىلا كۆزى تۇتۇلۇپ يورۇق دۇنيانى كۆرۈشتىن مەھرۇم قاپتۇ.

ئارىدىن يىل ئۆتۈپ سادىر يۇرتىغا قايتىپ كەپتۇ، ئۇ ھېلىقى چاغدا قوشۇندىن ئايرىلىپ قالغانچە يولدىن ئادىشىپ قېلىپ، باشقا ئەللەردە سەرسان بولۇپ يۈرگەنىكەن.

ئانا-بالا ئىككىيلەن قايتىدىن جەم بولۇپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ. ئانا ئوغلى سادىرنىڭ باش-كۆزلىرىنى سىلاپ ئۇزاق يىغلاپتۇ. سادىر ئانىسىنىڭ ئۆزىنىڭ دەرد-پىراقىدا تولا يىغلاپ ئىككى كۆزىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى بىلىپ، قاتتىق ئازابلىنىپتۇ، نېمىلا بول-

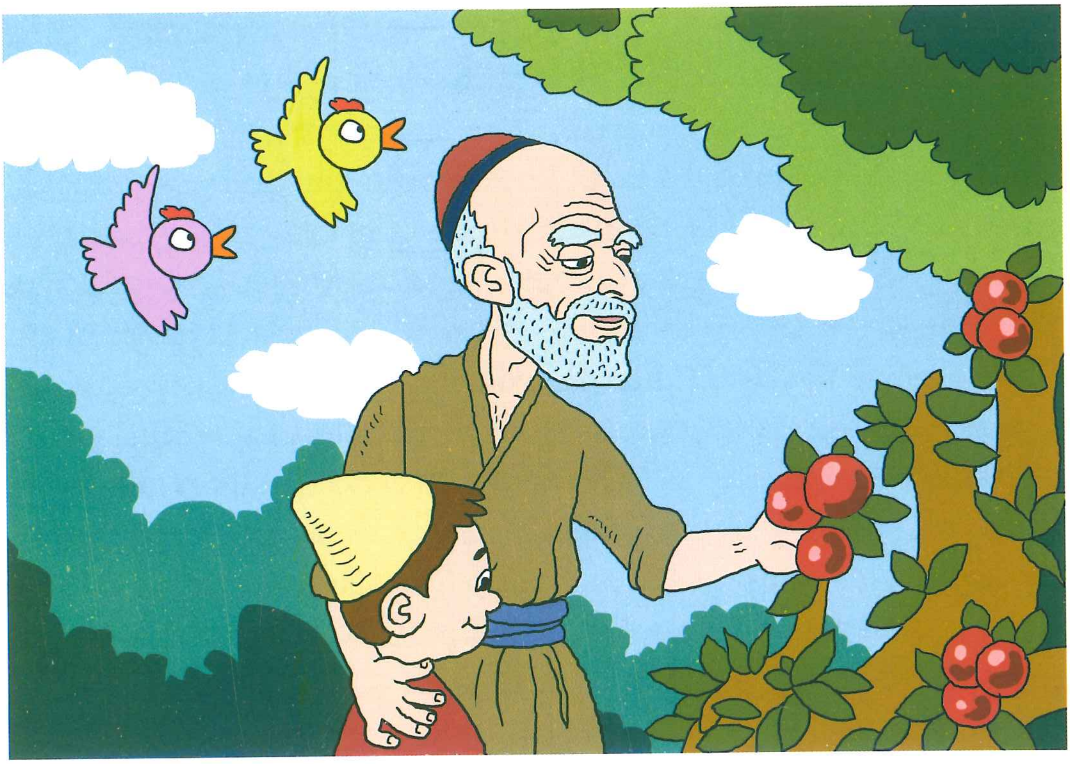

سۇن ئانىسىنىڭ كۆزىنى داۋالىتىپ، ئانىسىنى ئاخىرقى ئۆمرىدە بولسىمۇ، رازى قىلىش قارارىغا كەپتۇ.

سادىر ئەتىسىدىن باشلاپ تەرەپ-تەرەپلەرگە قاتراپ تېۋىپ-دورىگەرلەرنى ئىزدەپ ئانىسىنىڭ كۆزىنى كۆرسىتىپتۇ، مەسلىھەت ئاپتۇ. لېكىن ئۈنۈمى بولماپتۇ، ئانىنىڭ كۆزىنى كىملا كۆرمىسۇن داۋا يوقلۇقىنى ئېيتىپ ئۈمىدسىزلەندۈرۈپتۇ....

كۈنلەر شۇ يوسۇندا تاڭ ئېتىپ شۇ يوسۇندا كەچ بولۇۋېرىپتۇ. «تىلسەڭ تاپارسەن» دېگەندەك، سادىر بۇ قېتىم كاتتا بىر تېۋىپقا يولۇقۇپتۇ. تېۋىپ سادىردىن ئانىنىڭ ئەھۋالىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا دەپتۇ:

— ئى ئوغلۇم، ئانىڭىز سىزنىڭ دەردىڭىزدە تولا يىغلاپ كۆز تۇتۇلۇش كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قاپتۇ. بۇ خىل كېسەللىكنى تېبابەتتە «جۇدالىق كېسىلى» دەيمىز. بۇ خىل كېسەللىك كىشى ئەڭ ئامراق، ئەڭ يېقىن ھەمراھىدىن ۋاقىتسىز ئايرىلىپ قالسا پەيدا بولىدۇ، بۇ كېسەلگە دۇنيادا داۋا يوقمۇ ئەمەس. داۋا ئىزدەنگۈچىنىڭ ئىرادىسى ۋە ئىخلاسىغا باغلىقتۇر. كىچىك ۋاقتىمدا ئۇستازىم ماڭا بۇ خىل كېسەللىك ھەققىدە مۇنداق بىر پاراڭنى قىلىپ بەرگىنى ئېسىمدە.

تېۋىپ بوۋاي سادىرغا چىن تۆمۈر باتۇر توغرىسىدىكى رىۋايەتلەرنى ئېيتىپ بەرگەچ

سۆزنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

ئۆز ۋاقتىدا چىن تۆمۈر باتۇرمۇ سىڭلىسى مەختۇمسۇلادىن ئايرىلىپ قېلىپ، ئاق كۆ-ڭۈل سىڭلىسىنىڭ ئىشقىدا تولا يىغلاپ، بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ كۆزى تۇتۇلۇپ قالغا-نىكەن. كېيىن چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ سىڭلىسى مەختۇمسۇلا ئالمۇتا تەرەپتىن دەمدۇ ئىشقە-لىپ بىر ياقتىن بىر تال ئالما ئېلىپ كېلىپ ئاكىسىنىڭ كۆزىگە سۈرتكەنىكەن، شۇ ھامان باتۇرنىڭ كۆزى ئېچىلىپ، ئاكا-سىڭىل قايتىدىن جەم بولۇپ، كېيىنكى ئۆمرىنى بەخت--سائادەتتە ئۆتكۈزۈپتىكەن.

سادىر بوۋاينىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ پېشىغا ئېسىلىپ يالۋۇرۇشقا باشلاپتۇ:

— جېنىم بوۋا، سىلىدىن ئۆتۈنەي، بۇ ئالمىنىڭ نەدىلىكىنى ماڭا ئېيتىپ بەرسىلە، ئانام...

— ئوغلۇم، ئالدىراپ كەتمە، بۇ خاسىيەتلىك ئالمىغا ئېرىشىش سەن ئويلىغاندەك ئۇنداق ئاسان ئەمەس، ئۇنى تېپىش ئاسان بولىدىغان بولسا، سەن ئۇنىڭغا مەڭگۈ ئېرى-شەلمەيسەن. چۈنكى، ئۇنى ئاللىبۇرۇن باشقىلار ئېلىپ بولغان بولىدۇ، بۇ سەندىن قورق-ماس جاسارەت، يۈكسەك پاراسەت، ئۆلمەس ھىدايەت تەلەپ قىلىدىغان ئىنتايىن مۈشكۈل ئىشتۇر... بولدى، ئارتۇقچە كۆچ ئىسراپ قىلماي ئاناڭنى ياخشى بېقىپ ئۇنىڭ رەھمىتىنى ئال، شۇ ھەممىگە كۇپايە — ...دەپتۇ تېۋىپ بوۋاي سادىرنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ.

— ياق، بوۋا. ئانام ئۈچۈن بار-يوقۇمدىن، ئىسسىق جېنىمدىن كېچىشكە رازى مەن. بىچارە ئانام مېنى يازنىڭ دىمىق تۈنلىرىدە، قىشنىڭ سوغۇق كۈنلىرىدە گاھىدا ھاپاشلاپ، گاھىدا باغاشلاپ مىڭبىر جاپادا چوڭ قىلدى. رەھمەتلىك دادامنىڭ يوقلۇقىنى ئەسلا چاندۇرمىدى. دادا دېسەم دادا، ئانا دېسەم ئانا بولۇپ، ياشلىق باھارىنى مېنىڭ بەختىم ئۈ-چۈن، مېنىڭ شادلىقىم ئۈچۈن خار قىلدى. جېنىم بوۋا، مەن ئانامغا قەرزدار، مەن ئانامنىڭ تاتلىق مېھرىگە، ئوتلۇق سۆيگۈسىگە قەرزدار... جېنىم بوۋا، جېنىم بوۋا، مەن سىزدىن ئۆ-تۈنۈپ قالاي، ماڭا خاسىيەتلىك ئالمىغا ئېرىشىشنىڭ يولىنى كۆرسىتىپ قويۇڭ، بىچارە ئا-نامنىڭ كۆزىنى ئاچاي، ئوغۇللۇق بۇرچۇمنى ئادا قىلاي. ئانام قايتىدىن بۇ بەختىيار ھايات-نىڭ، گۈزەل تەبىئەتنىڭ ھۆسنىدىن بەھرىلەنسۇن، ئەينى چاغدا زۇلمەت تېشىدا ئېزىلگەن قەلبى بۇ گۈنكى باياشاتچىلىقنى كۆرۈپ سۆيۈنسۇن! قاقاقلاپ كۈلۈپ شادلانسۇن! جېنىم بوۋا، جېنىم بوۋا ...— سادىر تېۋىپ بوۋايغا ئېسىلىپ ھۆڭ-ھۆڭ يىغلاپتۇ.

سادىرنىڭ ئانىسىغا بولغان چەكسىز ۋاپادارلىقىدىن تەسىرلەنگەن تېۋىپ بوۋاي ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ دەپتۇ:

— بوپتۇ، ئوغلۇم. ئاناڭغا بولغان ۋاپادارلىقىڭنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن، خاسىيەتلىك ئالمىغا ئېرىشىشنىڭ سىرىنى ئېيتىپ بېرەي، ئاناڭنىڭ كۆزىنى داۋالاپ مۇرادىڭغا يەتكەي-سەن. دۇنيادىكى بارچە ئوغۇل سەندىن ئەنداز ئالغاي...ئوغلۇم، يۇقىرىدا ساڭا سۆزلەپ

ئۆتكەن باياۋانلاردىكى مەختۇمسۇلا ئاكىسى چىن تۆمۈر باتۇر بىلەن تېكەس تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى جاڭگاللىقنىڭ كۆنچىقىش يېقىدا ياشايدىكەنمىش. يېقىندا ئاكىسى ۋاپات بولۇپ كېتىپتۇمىش. سەن ئەتە ئەتىگەن تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن مەقسىتىڭنى ھېچكىمگە تىنماي سەپەرگە ئاتلان، مەنزىلىڭ توپتوغرا ئالتە ئايدا كۆز ئالدىڭدا ئاشكارا بولىدۇ. بېرىپ مەختۇمسۇلاغا تىلىكىڭنى ئېيت، ئاڭلاشلارغا قارىغاندا مەختۇمسۇلا ئاجايىپ ئاق كۆڭۈل، مېھرىبان، خەير-ساخاۋەتچى، ئاجىزلارنىڭ ھالىغا يېتىدىغان ئېسىل پەزىلەتلىك ئايال ئىمىش، بەلكىم سېنىمۇ نائۈمىد قويماس... ئېسىڭدە بولسۇن، ئەتە سەپەرگە چىقىشتىن بۇرۇن، چوقۇم ئاناڭنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشنى ئۇنتۇما، ئۇ ھامان ساڭا مەدەتتۇر...

تېۋىپ بوۋاي شۇلارنى دەپ، سادىر بىلەن خوشلىشىپ يولغا راۋان بوپتۇ.

سادىر ئەتىسى سەھەردە تېۋىپ بوۋاينىڭ تاپىلىغىنى بويىچە ئالدى بىلەن ئانىسىنىڭ قېشىغا كىرىپ ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئاپتۇ، ئاندىن خاسىيەتلىك ئالمىنى تېپىشنىڭ مۈشكۈل سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ.

سادىر سەپەرگە چىقىپ بىر قېتىم قار يېغىپ، بىر قېتىم مۇز توڭلاپتۇ. بىر كۈن بولسىمۇ بۇرۇنراق مەنزىلگە يېتىپ بېرىپ ئانىسىنىڭ كۆزىنى داۋالاپ، مەقسىتىگە يېتىشنى ئويلىغان سادىر كېچىنى-كۈندۈزگە ئۇلاپ مېڭىپ ئاخىرى تېكەس تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى جاڭگاللىقنىڭ كۈنچىقىش تېمىدىكى بىر قۇشام كەپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپتۇ، كەپە ئىشىكىگە باغلانغان ئىتنىڭ ئۇخلاۋاتقان پۇرسىتىدە ئاستا كەپە ئىچىگە كىرىپتۇ. كەپە ئىچىدە چىچى پاختىدەك ئاقارغان، بېلى قىسماقتەك ئېگىلگەن بىر موماي كونا تامدىكى مورا ئوچىقىغا ئوت قالاپ ئولتۇرغۇدەك. يېنىدا ئوغلاقتەك بىر مۈشۈك پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقۇدەك...

سادىر كەپە ئىچىگە بىر پەس كۆز يۈگۈرتكەندىن، كېيىن بۇ كەپىنىڭ ئۆزى يەتمەكچى بولغان ئۈمىد مەنزىلى ئىكەنلىكىنى، ئىشىكتىكى ئىت بىلەن كەپىدىكى مۈشۈكنىڭ ھېلىقى يىلى تېۋىپ بوۋاي مەختۇمسۇلا ۋە ئۇنىڭ ئاكىسى ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەندە گېپىنى قىلغان كاپ-كاپ كۈچۈك بىلەن پۇش-پۇش مۈشۈك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، ئەدەپ بىلەن مومايغا سالام بەجا كەلتۈرۈپتۇ.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم موما...

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئوغلۇم. قاياقنىڭ باتۇرى سەن؟...

— مەن ئېلى خانلىقىنىڭ ئاددىي پۇقراسىدۇرمەن. ئۆزلىرى... — سادىر ئېھتىياتچانلىق بىلەن مومايدىن سوراپتۇ، — ئۆزلىرى، تەرىپ-تەۋسىپى يەتتە ئىقلىمغا داڭقى كەتكەن مەختۇمسۇلا موماممىكىن؟...

موماي سادىرغا باشتىن-ئاخىر بىر قۇر نەزەر سالغاندىن كېيىن جاۋاب بېرىپتۇ:

— شۇنداق، مەن يەتتە ئىقلىمغا داڭقى كەتكەن چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ سىڭلىسى مەختۇم-

سۇلا بولىمەن، يىگىت، ئادەم ئايىغى بېسىلمىغان بۇ چۆلگە كېلىشىڭدىكى مەقسىتىڭ نېمىكىن؟...

سادىر موماينىڭ مەقسىتىنى ئېيتىپ، ئۆزىدەك بىر يېتىم ئوغۇلنىڭ بېشىنى سىلاپ مۇرادىغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى ئۆتۈنۈپتۇ. موماي سادىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئۆزىنىڭمۇ ئۆز ۋاقتىدا ئاكىسى چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ كۆزى تۇتۇلۇپ قالغاندا چەككەن قايغۇ-نادامەتلىرىنى ئويلاپ، تارام-تارام يىغلاپتۇ ۋە سادىرغا دەپتۇ:

— ئى ۋاپادار يىگىت، موماڭدا شۇنداق بىر خاسىيەتلىك ئالمىنىڭ بولغانلىقى راست، ئۇ ئالمىنى ماڭا ئاكام چىن تۆمۈر باتۇر بىلەن ئىككىمىز ئايرىلىپ كېتىپ غۇلجىنىڭ ئالمىلىق باغلىرىدا تېنەپ يۈرگەن چېغىمدا بىر باغۋەن بوۋاي ھەدىيە قىلغان. لېكىن، بۇ خاسىيەتلىك ئالما ھازىر... — موماي ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ھۆركىرەپ يىغلاپ كېتىپتۇ. سادىر موماينى ئالمىنى بېرىشكە كۆزى قىيمىغان چېغى دەپ ئويلاپ:

— بولدى، موما. كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ. خالىسىڭىز ئالمىڭىزنى بېرىپ تۇرۇڭ، مېھرىبان ئانامنىڭ كۆزىگە بىر سۈرۈۋېلىپ قايتۇرۇپ بېرىمەن، بېرىشنى خالىمىسىڭىز مەن يۇرتۇمغا يېنىپ ئانامنى ئېلىپ كېلەي ئۆزىڭىز بىر قېتىم، پەقەتلا بىر قېتىم سۈرۈپ قويۇڭ؟... ماقۇلمۇ موما؟... سىزدىن ئۆتۈنۈپ قالاي... جېنىم موما؟

— ئاناڭنىڭ كۆزى كۆرمىسە قانداق ئېلىپ كېلىسەن؟ — موماي سادىردىن سوراپتۇ.

— ھاپاش قىلىپ ئېلىپ كېلىمەن.

— مۇساپەك ئۇزاق، ئارىلىق يىراق تۇرسا؟... — موماي سادىردىن ياندۇرۇپ سوراپتۇ.

— ئانامنى يۆدۈۋالسام، ئالتە ئايلىق يول بىر كۈنچە بىلىنمەيدۇ. ئانامنىڭ كۆزى ئېچىلىدىغان بولسا ئۇنى بىر ئۆمۈر ھاپاش قىلىپ يۈرۈشكە رازى مەن. قوشۇلسىڭىز ھازىرلا يۇرتۇمغا ياناي.

موماي سادىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ ئانىسىغا بولغان چەكسىز كۆيۈمچانلىقىدىن قاتتىق سۆيۈنۈپ، دەپتۇ:

— ئوغلۇم، ئاناڭغا بولغان مېھىر-مۇھەببىتىڭ ئالدىدا بىر ئالما ئەمەس بىر باغنىڭ ئالمىسىنى دېسەڭمۇ بېرىشكە رازىمەن. ئاناڭغا بولغان مېھىر-مۇھەببىتىڭ ئىلى دەرياسىدەك مەڭگۈ ئۆركەشلەپ، بوغدا كۆلىدەك ئەبەدكە قۇرۇمىغاي، شۇ تاپ مەن تولىمۇ خىجىلمەن. ساڭا راست گەپ ئېيتسام، ئۇ خاسىيەتلىك ئالما ھازىر مېنىڭ قولۇمدا ئەمەس...

سادىر موماينىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ يېلى چىقىپ كەتكەن توپتەك بوشاپلا كېتىپتۇ. موماي سادىرنىڭ بۇ چۈشكۈن ھالىتىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا :

— ئوغلۇم، ئۈمىدۋار بول. ئۈمىدۋارلىق ھامان سېنى تىلىكىڭگە يەتكۈزىدۇ. شۇنچە يولنى بېسىپ بۇ يەرگە كەلگەنىكەنسەن مۇرادىڭ چوقۇم ھاسىل بولىدۇ. مەن ئۆز ۋاقتىدا بوۋاڭ چىن تۆمۈر باتۇر بىلەن ئايرىلىپ كەتكەندىمۇ ئاكام بىلەن ھامان ئۇچرىشىدىغانلى-

قىمدىن ئۈمىد ئۈزمىگەنىدىم. ھېلىھەم ھايات مۇساپەم چېكىگە يەتتى. يەنىلا ھاياتقا ئۈمىد بىلەن قاراۋاتىمەن. سەن ئىزدىگەن ئۇ ئالمىنى ئاكام رەھمەتلىك ۋاپات بولۇپ، ھەپتىدىن كېيىن يەتتە باشلىق يالماۋۇز بۇلاپ كەتكەن. ئاڭلىسام يەتتە باشلىق يالماۋۇز ئۇ خاسىيەتلىك ئالمىنى ئۆلۈپ كۆزۈم يۇمۇلسا كۆزۈمگە سۈرۈپ قايتا ھاياتلىق يارىتىمەن، دەپ ساقلاپ كېلىۋېتىپتىمىش. ھازىرمۇ قېرىپ كۆزى تورلىشىپ قالغاچقا، ئۇ خاسىيەتلىك ئالمىنى كۈندە بىر قېتىم كۆزىگە سۈرەرمىش. سەنمۇ بىلىسەن، ئىنسان ھاياتقا بىر قېتىم كېلىدۇ. قايتا تىرىلىش مۇمكىن ئەمەس، كېيىنكى ئىشلار تەڭرىنىڭ ئىلكىدە بولىدۇ... خالىساڭ ئەتە سەھەردە كاپ-كاپ كۈچۈك بىلەن پۈش-پۈش مۈشۈكنى قېتىپ قويىاي، ئالمىنى ئۆزۈڭ ئېلىپ كېلىپ ئاناڭنىڭ كۆزىنى ئاچ. مۇمكىن بولسا ئاناڭ سۈپەت باشقا ئەمالارنىڭمۇ كۆزىنى ئېچىپ دۇئاسىنى ئېلىپ، توغراقتەك كۆكلىگەيسەن... — دەپتۇ.

— موما، — سوراپتۇ سادىر قىزىقىپ، — تېۋىپ بوۋام، ئۆز ۋاقتىدا چىن تۆمۈر باتۇر بوۋامنى يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ يەتتە بېشىنى كېسىپ يەر بىلەن يەكسان قىلىۋەتكەن دېگەنىدەك قىلاتتى. ئەمدىلىكتە...

— توغرا دېدىڭ ئوغلۇم، ئۆز ۋاقتىدا چىن تۆمۈر باتۇر بوۋاڭ يەتتە باشلىق يالماۋۇزنى يوقىتىپ ئاۋامنى چوڭ بالايىئاپەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان. خاسىيەتلىك ئالمىنى بۇلاپ قاچقان يەتتە باشلىق يالماۋۇز بولسا، ئۆز ۋاقتىدىكى يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ نەۋرىسى. ئەمدى ساڭا يەتتە باشلىق يالماۋۇزنى قانداق جايلاشنىڭ يولىنى ئېيتىپ بېرەي. يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ يەتتىنچى بېشىنىڭ چوققىسىدا ئۈچ تال ئاق چاچ بار. بۇ ئاق چاچلار دەل يەتتە باشلىق يالماۋۇز خاسىيەتلىك ئالمىنى يوشۇرغان ئۈچ غارنىڭ ئاچقۇچى. بىر ئامال قىلىپ، يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ بېشىدىكى ئۈچ تال ئاق چاچنى قولغا چۈشۈرۈپ، بىر تالدىن كۆيدۈرسەڭ ئۈچ غار ئېچىلىدۇ. ئېسىڭدە بولسۇن، بىرىنچى غاردىكى ئالما يىلاننىڭ قېنىدا چايقالغان بولۇپ زەھەر تېمىپ تۇرىدىغان زەھەرلىك ئالما. ئىككىنچى غاردىكى ئالما ئادەتتىكى ئالما خالىساڭ يەۋەتسەڭمۇ بولىدۇ. ئۈچىنچى غاردىكى ئالما دەل سەن ئىزدىگەن خاسىيەتلىك ئالما شۇ. سەن ھەممە غاردىكى ئالمىلارنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، پەيت كۈتۈپ چوقۇم تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن بىرىنچى غاردىكى ئالما بىلەن ئۈچىنچى غاردىكى ئالمىنى ئالماشتۇرۇپ قوي. يەتتە باشلىق يالماۋۇز كۈندىلىك ئادىتى بويىچە تاڭغا يېقىن كۆزىگە ئالمىنى سۈرۈشكە كىرىدۇ، بۇ چاغدا يەتتە باشلىق يالماۋۇز چالا ئۇيقۇ بولغاچقا خاسىيەتلىك ئالما بىلەن زەھەرلىك ئالمىنى پەرق ئېتەلمەي، ھېلىقى يىلان قېنىدا چايقالغان ئالمىنى كۆزىگە سۈرىدۇ، شۇ ھامان ئۇنىڭ كۆزى تۇتۇلۇپ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالىدۇ. مە، بۇ چىن تۆمۈر باتۇر بوۋاڭنىڭ مىسران قىلىچى، دەل شۇ پەيتتە ھايت دەپلا يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ تۆتىنچى بېشىنى چاپساڭلا يالماۋۇز تىنماي ئۆلىدۇ. چۈنكى، يەتتە باشلىق يالما-

ۋۇزنىڭ تۆتىنچى بېشىغا مەركىزىي نېرۋا سىستېمىسى ئورۇنلاشقان بولىدۇ، تۆتىنچى باش ئۈزۈلسە باشقا باشلارنى چېپىش ھاجەتسىز. بۇنى ماڭا ئاكام ئېيتىپ بەرگەن.

يەنە شۇنىمۇ سەمىڭگە سېلىپ قوياي، يەتتە باشلىق يالماۋۇز ئالامەت ھىيلىگەر. ئۇ ساڭا باھاردەك ئىللىق، ئەينەكتەك سىلىق مۇئامىلە قىلىدۇ، ئۇنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كېتىشتىن ساقلان. ھە، راست، قاتتىق ئېھتىيات قىل، يەتتە باشلىق يالماۋۇز كاپ-كاپ كۈچۈك بىلەن پۈش-پۈش مۈشۈكنى كۆرۈپ قالمىسۇن، ئەگەر ئۇ بۇ جانىۋارلارنى كۆرۈپ قالسا تونۇۋالىدۇ. سىرىمىز پاش بولۇپ قېلىپ، ئالمىنى قولغا چۈشۈرۈش تۈگۈل، جېنىڭنى ساقلىشىڭمۇ قىيىنغا چۈشىدۇ...

يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ تۇرار غارى موماينىڭ كەپىسىگە ئانچە يىراق بولمىغاچقا، سادىر چۈش پېشىنگە يېقىن غارغا يېتىپ كەپتۇ، كاپ-كاپ كۈچۈك بىلەن پۈش-پۈش مۈشۈكنى كەپىگە قايتۇرۇۋېتىپ غارغا كىرىپتۇ. غار ئىچى ئاجايىپ سۈرلۈك بولۇپ، پۈتۈنلەي ھايۋانات-ئۇچار قاناتلارنىڭ سۆڭەك-ئىسكىلىتلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىكەن. سادىر غارغا يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىۋېتىپ يەتتە باشلىق يالماۋۇزنى كۆرۈپ چۆچۈپ كېتىپتۇ. بۇ ۋاقىتتا يەتتە باشلىق يالماۋۇز ئەمدىلا كەچلىك ئۇيقۇغا تۇتۇش قىلىپ ئورۇن راسلاۋاتقانىكەن. سادىر بىر ئاش پىشىم ۋاقىت كۈتۈپ، يەتتە باشلىق يالماۋۇز قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە مىسران قىلىچ بىلەن شارت قىلىپ ئۇنىڭ يەتتىنچى بېشىدىكى ئۈچ تال ئاق چاچنى كېسىۋاپتۇ، بۇ چاچلارنى كۆيدۈرۈپ ھېلىقى ئالمىلار ساقلانغان ئۈچ غارنى ئېچىپتۇ ھەمدە موماينىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بىرىنچى غاردىكى ئالما بىلەن ئۈچىنچى غاردىكى ئالمىنى ئالماشتۇرۇپ قويۇپ، بىر قارا تاشنىڭ كەينىگە مۆكۈپ يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ ئويغىنىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. دېگەندەك تاڭغا يېقىن شېرىن ئۇيقۇسىدىن ئاران ئويغانغان يەتتە باشلىق يالماۋۇز ئۈچىنچى غارغا يۈگۈرگەنچە كىرىپ ھېلىقى زەھەرلىك ئالمىنى كۆزىگە سۈرۈپتۇ. ئالما سۈرۈلگەن ھامان يالماۋۇزنىڭ كۆزىنىڭ ئاقلىرى ئېقىپ كېتىپتۇ، يەتتە باشلىق يالماۋۇز ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالماي، ئۆزىنى ئۇيان-بۇيان تاشلاپتۇ، سادىر مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ تۆتىنچى بېشىنى چېپىپ تاشلاپتۇ، باشقا باشلىرى ئۆزلۈكىدىن ساڭگىلاپ جان ئۈزۈپتۇ.

سادىر خاسىيەتلىك ئالمىنى قولغا چۈشۈرۈپ موماينىڭ يېنىغا كەپتۇ، موماي بىلەن خوشلىشىپ يۇرتىغا قايتىپتۇ. قايتىشىدا موماي سادىرنىڭ چىن تۆمۈر باتۇردەك ئەل-ئاۋامنى ئويلايدىغان ئادەم بولۇشى ھەققىدە دۇئا-تەكبىر قىلىپ، چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ ئارغىماق ئېتىنى مىندۈرۈپ قويۇپتۇ. ئارغىماق ئالتە ئايلىق يولنى بىر كۈندە بېسىپ، ئانىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ خاسىيەتلىك ئالمىنى ئانىسىنىڭ كۆزىگە سۈرۈپتۇ. بىچارە ئانىنىڭ كۆزى ئېچىلىپ بىر كۆرۈشكە تەشنا بولغان ئوغلىنى باغرىغا بېسىپتۇ.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئانىسى ئۈچۈن چۆل-جەزىرىلەرنى كېزىپ، خاسىيەتلىك ئالمىنى قولغا چۈشۈرگەن، چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ ئارغىماق ئېتىنى مىنىپ، مىسران قىلىچىنى ئېسىپ يۇرتىغا قايتقان بۇ كىچىك سادىر كېيىنچە راستىنلا ئەل-ئاۋامنىڭ شىرمەت ئوغلى بولۇپ يېتىشىپتۇ، ئەلنىڭ خاتىرجەملىكى، يۇرتنىڭ ئامانلىقىنى قوغداپ ئەل-جامائەتنىڭ ئالقىشىنى ئاپتۇ.

چوڭلارنىڭ دېيىشىچە، ھازىر بىز چۆچەكتە تەرىپ-تەۋسىپىنى بايان قىلغان كىچىك سادىر، نامى ھەممىمىزگە تونۇشلۇق بولغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باتۇر ئوغلانى، ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ باش سەردارى، خەلق قوشاقچىسى باھادىر ئەزىمەت سادىر پالۋان شۇ ئىكەن.

ھۆپۈپ پادىشاھ

بۇرۇن ھۆپۈپ ناھايىتى بىلىملىك، ئەھلى-ئۆلىما، دانىشمەن بىر قۇش ئىكەن. يۇرتتىكى چوڭ-كىچىك ھەممىسى ئۇنى بەك ھۆرمەتلەيدىكەن. ھۆپۈپمۇ دوستخۇمار، خۇش چاقچاق، چىقىشقاق بولغاچقا، توخۇ-خورازدىن تارتىپ، كالا-قوتازغىچە ھەممىنىڭ دەردىگە داۋا، رەنجىگە شىپا بولىدىكەن. باشقىلارنىڭ ھالىغا يېتىشنى خۇشاللىق دەپ بىلىدىكەن. مەھەللىدىكىلەرمۇ يۇرتىدا ئۇنىڭدەك بىر كۆپنى بىلەر دانىشمەن سىردىشى بارلىقىدىن تولىمۇ پەخىرلىنىدىكەن.

كەچ كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە تۇيۇقسىز بۇ «كۆك ئورمان» مەملىكىتىنىڭ ئاقساقىلى سۇمۇرغ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. شۇنچە يىللاردىن بېرى، ئۆزلىرىگە باشپاناھ بولۇپ بېشىنى سىلىغان ئاق كۆڭۈل شاپائەتچىسىدىن ۋاقىتسىز ئايرىلىپ قالغان ئەل بۇ قازاغا قاتتىق قايغۇرۇپتۇ.

كەتتى سۇمۇرغ شاھىمىز،
بىزنىڭ پەخرى، ماھىمىز.
يۈرەك قانداق چىدىسۇن،
ئاشتى قايغۇ-ئاھىمىز.
ھۆ... ھۆ... ھۆ
ئىدى بەكمۇ مۇلايىم،
ئەل-يۇرت دەيتتى ھەر دائىم.
ئوڭ كۆزىدە قارىغاي،

ئاغا دوستلار، ئىلاھىم.
ھۆ... ھۆ... ھۆ

ئىدى ئەلگە يار-يۆلەك،
يۇرتقا كۆيگەن ئوت يۈرەك.
باردى يۇرتتا ئەسكىلەر،
ئۈچ يىل ئۆلسە يەتكۈدەك.
ھۆ... ھۆ... ھۆ

ئۆز ۋاقتىدا بەزمە-مەشرەپ قايناپ، شادلىققا تولغان بۇ دالا سۇمۇرغ شاھ ۋاپات بولۇپ جىمپىلا قاپتۇ. قۇشلار سايرىماپتۇ. گۈللەر ئېچىلماپتۇ. ئاسمان سىم-سىم يىغلاپتۇ. ھەممە ھازا تۇتۇپ ئاق باغلاپتۇ.

ئارىدىن قىرىق كۈن ئۆتۈپ، ھەممە ئەمدى ئۆزلىرىگە يېڭى يولباشچى ئاقساقالنىڭ زۆرۈر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشىپتۇ. بىر كۈنى ئاق كۆكۈل كەپتەر بوۋاي يۇرتداشلارنى يىغىپ دەپتۇ:

دوستلار مۇنداق ئۆتمەيلى،
ئەلنىڭ مۇنداق گېپى بار.
چېغدىمۇ كەتمەننىڭ،
تۇتىدىغان سېپى بار.

كېتىپ قالدى سۇمۇرغ شاھ،
بۇرۇن كەلگەن ئەجەلدىن.

ئۈچ ئادەمگە بىر باشلىق،
بولۇپ كەلگەن ئەزەلدىن.

ئەمدى يېڭى يولباشچى،
كېتەر بىزگە خالايىق.
ئويلاپ باقساق ياخشىراق،
بۇ ئورۇنغا كىم لايىق؟

كەپتەر بوۋاينىڭ سۆزى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا، ھەممە دېيىشىۋالغاندەك ھۆپۈپنى ئۆزلىرىگە يولباشچى شاھ قىلىشنى دېيىشىپتۇ، چۇرقىراشقىنىچە ھۆپۈپنى كۆتۈرۈپ سۇمۇرغ شاھنىڭ تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپتۇ. دانىشمەن ھۆپۈپمۇ ئەلنىڭ رايىنى قايتۇرۇشقا ئامالسىز قېلىپ يۇرتداشلارغا ئۇتلۇق ۋەدىلەرنى بېرىپ شاھلىق تون بىلەن تاجنى كىيىپ تەختكە ئولتۇرۇپتۇ. ئاق-قارا يوللۇق ئۇزۇن شاھلىق تون بىلەن ئاق ماۋۇقتا نەپىس تىكىلگەن شاھلىق تاج ئۇنىڭ ئېگىز بەستىگە كارامەت يارىشىپتۇ.

بولدى بىزگە باشپاناھ،
بۈگۈن ھۆپۈپ پادىشاھ.
سوقار ئەل دەپ يۈرىكى،
كۈندە گۇپ-گۇپ، پادىشاھ.

......

ئەل خۇشاللىقتىن تەنتەنە قىلىشىپ، قىرىق كېچە-كۈندۈز نەغمە-ناۋا قىلىپتۇ.

ئورمان خەلقىنىڭ كۈنلىرى يەنە بۇرۇنقىدەك شاد-خۇرام، تىنچ-ئارام ئۆتۈشكە باشلاپتۇ. ھۆپۈپ پادىشاھمۇ يەنە ئاۋۋالقىدەك يۇرت-ماكانىنىڭ بەخت-سائادىتى، ئەل-ئاۋامنىڭ راھەت-پاراغىتى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ، راھەت-پاراغەت، جاپا-مۇشەققەتتە ئەل بىلەن بىرگە بولۇپ، يۇرتنى ئادىل سوراپ خەلقنى رازى قىلىپتۇ، يۇرتداشلارمۇ ئۇنىڭ خەلقپەرۋەرلىكىدىن قاتتىق مەمنۇن بولۇشۇپتۇ.

يىل يىلنى قوغلاپ، ئىت يىلنى قوغلاپ ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتۈپ، بۇ كۆك ئورمان

ھەملىكتىگە كۆز تىگىپتۇ. ئەل-يۇرتنىڭ خاتىرجەملىكى بۇزۇلۇپتۇ. ھەممىنىڭ ئۈمىد گۈللىرى ۋاقىتسىز توزۇپتۇ. كونىلار «ئىشەنگەن تاغدا كېيىك ياتماپتۇ» دېگەندەك بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە يەنە شۇ ئەل، ئۆز ۋاقتىدا ئۆزىگە يۆلەك بىلىپ تاغدەك ئىشەنگەن، ئېسىل ئەخلاق-پەزىلەتكە ئەقىدە باغلاپ ئوتلۇق ئۈمىدلەرنى كۈتكەن ھۆپۈپ پادىشاھ سەۋەبچى بولۇپتۇ.

ھۆپۈپ پادىشاھنىڭ ئادىل ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا، ئەل-ئاۋام باياشات تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۆز ۋاقتىدا ئانا يۇرتنى تاشلاپ باشقا يۇرتقا كۆچۈپ كەتكەن ھېلىگەر پاختەك يۇرتىغا قايتىپ كەپتۇ. ئۇ يۇرتداشلارنىڭ ھۆپۈپ پادىشاھنىڭ باشچىلىقىدا بۇنچە تېز ھاللىنىپ راھەت-پاراغەتكە ئېرىشكەنلىكىدىن ھەيران قاپتۇ، يۇرتداشلارنىڭ ھۆپۈپ پادىشاھقا بولغان ھۆرمەت-ساداقىتىگە قاتتىق ھەسەت قىلىپ يۈرۈپتۇ. ئولتۇرسا-قوپسا ھۆپۈپ پادىشاھ بىلەن يۇرتداشلار ئوتتۇرىسىغا بىرەر ئارازچىلىق سېلىپ، ئۇلارنى ئايرىۋېتىشنى، يۇرتتا بىرلىكلىكنى بۇزۇپ ئەل-ئاۋامنى ئۆزىگە بېقىندى قىلىشنى ئويلاپ پەيت كۈتۈپتۇ.

بىر كۈنى ئۇ ئارامگاھىدا ئارام ئېلىۋاتقان ھۆپۈپ پادىشاھقا سالامغا كىرىپتۇ:

سالام شاھىم ھۆپۈپ خان،
تۇردىڭمۇ تىنچ-ئامان.
ئۆزگە يۇرتتا ئۆزلىرىنى،
ئويلاپ تۇردۇم ھەر قاچان.

سىلىدە بار ئادىللىق،
ئەل قەلبىگە مايىللىق.

ئۇچقۇچ تۇرار يۈرەكتىن،
ئۆزلىرىگە قايىللىق.

پېقىر پاختەك، ئاددىي قۇش،
دەۋرانلىرىدىن ئەجەب خۇش.
ياشىسىلا تۈمەن يىل،
ئامەتلىرى بولسۇن قوش.

ھۆپۈپ پادىشاھ ھېلىگەر پاختەكنىڭ سۆزلىرىدىن مەستخۇش بولۇپ، ئۆزىنى تۇتالماي قاپتۇ-دە، ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ دەپتۇ:

دوستۇم پاختەك خۇش كەپسىز،
يۈرەكلەرنى شاد قىلىپ.
تۇرغاندۇق كۈندە بىز،
سىزنى ئويلاپ ياد قىلىپ.
يۇرتىمىز راست گۈللەندى،
ئاۋام بولغاچ، ئەل بولغاچ.

بەخت بىزگە يۈزلەندى،
توققۇزىمىز تەل بولغاچ.

يۈرمەي قاتراپ يۇرتمۇيۇرت،
يۇرتىڭىزدا تۇرۇڭ سىز.
خالىسىڭىز قېشىمدا،
مەسلىھەتچى بولۇڭ سىز.

ئاق كۆڭۈل ھۆپۈپ پادىشاھ ھېلىگەر پاختەكنىڭ نىيىتىنى بىلمەي، ئۇنى قېشىدا ئېلىپ قېلىپ، ئۇنىڭغا ئۆزى بىلەن خەلق ئارىسىغا زىددىيەت ئۇرۇقى چېچىشقا شارائىت يارىتىپ بېرىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار كۈندە دېگۈدەك بىللە يۈرۈپتۇ. ھۆپۈپ پادىشاھمۇ ھەممە ئىشتا ھېلىگەر پاختەكنىڭ ئېغىزىغا قارايدىغان، ھەممە ئىشتىن ئۇنى ئالدىن خەۋەردار قىلىدىغان بولۇپتۇ.

بىر كۈنى سەھەردە ھېلىگەر پاختەك يۇرتداشلار بىلەن بوز يەر ئېچىشقا تەييارلىنىۋاتقان ھۆپۈپ پادىشاھقا دەپتۇ:

بولمىدى خان ئىشلىرى،
سىلى ئەلنىڭ بېشىغۇ.
بونداق بوز يەر ئەمگىكى،
بىزدەكلەرنىڭ ئىشىغۇ.

دەم ئالسىلا ئۆزلىرى،
يەر ئېچىشقا مەن باراي.
بۇنىدىن كېيىن ھاشارنىڭ،
ئەمگىكىگە مەن قاراي.

ھېلىگەر پاختەكنىڭ ئۆزىگە بولغان كۆيۈمچانلىقىدىن تەسىرلەنگەن ھۆپۈپ پادىشاھ دوستى پاختەكنىڭ سۆزىگە ئاسانلا قوشۇلۇپتۇ. بۇ قېتىملىق ئەمگەككە پاختەكنى باش قىلىپ قويۇپ ئۆزى ئوردىدا قاپتۇ. ھېلىگەر پاختەك ئۆزى كۈتۈۋاتقان كۈننىڭ ئاخىرى يېتىپ كەلگەنلىكىدىن خۇشال بولۇپ، دوستلارنى بىر دۆڭلۈككە يىغىپ:

گۇكۇك، گۇكۇك، گۇك،
دوستلار بىردەم شۇك.

بىزنىڭ ھۆپۈپ پادىشاھ،
قورقىدىكەن جاپادىن.
ئانچە رازى ئەمەسكەن،
بىز كۆرسەتكەن ۋاپادىن.

مەيلى يوقكەن ئۇنىڭكى،
بىزگە يولباش بولغىلى.
ئازلا قاپتۇ پۇل-مالغا،
خەزىنىسى تولغىلى.

بۇگۈنكى بۇ ئەمگەكمۇ،
ئۇنىڭغا خۇشياقمىدى.
سىلەر ئۈچۈن كۆيۈنۈپ،
قىلغان گېپىم ئاقمىدى.

دېدى ئۇ ھەم سىلەرنى،
تۇغۇلما دۆت، ئەخمەقلەر،
ئۆزى ئىشلەپ يېيىشسۇن،
لازىم بولسا ئۇ خەقلەر.
...

ساختىپەز پاختەك ھۆپۈپ پادىشاھقا بىرمۇنچە بەتنام-قارىلارنى سۇۋاپ، ئۇنى يۇرتداشلارغا بىر ھازا چېقىشتۇرۇپتۇ. يۇرتداشلارمۇ ھۆپۈپ پادىشاھنىڭ بۈگۈنكى ئەمگەككە چىقمىغانلىقىغا قاراپ سەل ئىككىلىنىپ قاپتۇ. ئەمگەك شۇ يوسۇندا داۋاملىشىپ، شۇ يوسۇندا كۈن كەچ بولۇپتۇ.

ھېلىگەر پاختەك بىر كۈنلۈك ئەمگەكتىن ھۆپۈپ پادىشاھقا مەلۇمات سۇنۇپ، يۇرتداشلارنىڭ غەيرەت-جاسارىتىنى، شاھ ئالىيلىرىغا بولغان رازىمەنلىكىنى ئېغىزى-ئېغىزىغا

تەگمەي ماختاپ كـىـ
تىپـتۇ. ھۆپۇپ پـادىـ
شاھ ئەمگەكچان خەلـ
قىنىڭ ئۆزىگە بولغان
چەكسىز ساداقەتمـەنـ
لىكىدىن سۆيۈنۈپـتـۇ.

يۇرتتا ئـىـشـ-
ئـەمگەك، توي-مـەـ
رىـكە قاينـاۋېرىپـتـۇ.
ھـۆپـۇپ پـادىـشـاھ
ھېچـقايـسـىسـىغـا قـاتـ
ناشمـاي دەم ئېلـىـپ
ئولتۇرۇۋېرىپتۇ. ھەممە ئىشقا ئاساسەن پاختەك باش بولۇپتۇ، يۇرتداشلار بـىـلەن ھۆپۇپ پـاـ
دىشاھ ئوتتۇرىسىدىكى غەيۋەت-شىكايەت كۈنسېرى ئەۋج ئاپتـۇ. ھۆپۇپ پادىـشاھ بولسـا
ھېچ ئىشتىن خەۋەرسىز ئوردىدىن سىرتقا چىقماي، ئارام ئېلىپ يـېـتىپ، ئـەل-ئاۋام بىلـەن
بۇرۇنقىدەك قويۇق ئارىلاشمىغاچقا، يۇرتداشلارغا ھېلىقى چاغدا پاختەكۋاي دېگەن گەپلەر
راستتەك بىلىنىشكە باشلاپتۇ. بارا-بارا يۇرتداشلار ھۆپۇپ پادىشاھنـى ئۆزلىرىـدىن قېچـىـ
ۋاتقاندەك، ئۆزلىرىگە باش بولۇشقا ھەقىقەتەن خۇشى يوقتەك ھېس قىلىپتۇ، يۇرتداشـلارـ
مۇ ئۇنى ئىزدەپ بارماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھۆپۇپ پادىشاھ بىلەن ئەل ئوتتۇرىسـىدىكى يـېـ
قىنلىق، مېھىر-مۇھەببەت ئوتى ئاستا-ئاستا ئۆچۈپتۇ.

ھۆپۇپ پادىشاھ ئوردىسىدا شۇ ياتقانچە ئۇزۇن مەزگىل سىرتقا چىقمىغاچقا، ئۇنىڭ تېنى پۈراپ
ھەممە ئۇنىڭدىن يىرگىنىدىغان بولۇپ قاپتۇ، ھېلىگەر پاختەك مۇنداق قوشاق قېتىپ يۈرۈپتۇ.

ھۆپۇپ دەيدۇ كۇش، كۇش،
ئۇ ئاجايىپ سېسىق قۇش.
يېقىنلاشساڭ ئۇنىڭغا،
يوقاپ كېتەر سەندىن ھوش.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ھۆپۇپ پادىشاھ ئۈستىدىكى چـرايلـىق خانلىـق تون-تاجىنـى،
شۇ چاغدا كىيىپ ئوردىدا ئارام ئېلىپ ياتقانچە تا ھازىرغىچە كونا تامدا ئارام ئـېلىپ يـۈرـ
گۈدەك. ئۇنىڭ كۇش، كۇش قىلىشى ئۆز ۋاقتىدا ھېلىـگەر پاختـەكنىڭ ئـالدام خالتـىسىغـا
چۈشۈپ، پارلاق ئىستىقبالىنى خازان قىلغانلىقىغا پۇشايمان قىلغىنى ئىكەن.

责任编辑:哈斯亚提·依不拉音
责任校对:阿不都热依木·阿布力米提
封面设计:吐达吉·吐尔洪
绘　　画: 阿迪力江·阿布力孜

书　　名　儿童爱菲达有声读物——木棒子的结局(精选维吾尔儿童童话)
编　　者　吐尔逊·卡得
出　　版　新疆美术摄影出版社
　　　　　新疆电子音像出版社(www.xjdzyx.com)
地　　址　乌鲁木齐市经济技术开发区科技园路5号(邮编 830026)
发　　行　新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷　新疆八艺印刷厂
开　　本　787mm × 1092mm　1/16
印　　张　117.75
版　　次　2015 年 2 月第 1 版
印　　次　2015 年 7 月第 1 次印刷
书　　号　ISBN 978-7-89415-023-3
定　　价　490.00 元(点读笔和20本书)